

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

İSLAM-OSMANLI HUKUKUNDA NAFAKA:
İSTANBUL BAB MAHKEMESİ ÖRNEĞİ
(1249-1253/1833-1837)

Yüksek Lisans Tezi

SARİYE ABAY BAKIRCAN

İstanbul, 2013

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

İSLAM-OSMANLI HUKUKUNDA NAFAKA:
İSTANBUL BAB MAHKEMESİ ÖRNEĞİ
(1249-1253/1833-1837)

Yüksek Lisans Tezi
SARİYE ABAY BAKIRCAN

DANIŞMAN
YRD. DOÇ. DR. SAMİ ERDEM

İstanbul, 2013

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı İSLAM HUKUKU Bilim Dalı TEZLİ
YÜKSEK LİSANS öğrencisi SARIYE BAKIRCAN'ının İSLAM-OSMANLI HUKUKUNDA
NAFAKA:İSTANBUL BAB MAHKEMESİ ÖRNEĞİ (1249-1253/1833-1837) adlı tez
çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 28.06.2013 tarih ve 2013/24-17 sayılı kararıyla
oluşturulan jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 28 / 08 / 2013

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

1.	Tez Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. SAMİ ERDEM	
2.	Jüri Üyesi	Yrd. Doç. Dr. İSMAİL CEBECİ	
3.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. FAHRETTİN ATAR	

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Sariye Abay Bakırcan
Anabilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı	: İslam Hukuku
Tez Danışmanı	: Yrd. Doç. Dr. Sami Erdem
Tezin Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans – Eylül 2013
Anahtar Kelimeler	: Fetvâ, İstanbul, Nafaka, Mahkeme, Osmanlı, Sicil.

ÖZET

İSLAM-OSMANLI HUKUKUNDA NAFKA: İSTANBUL BAB MAHKEMESİ ÖRNEĞİ (1249-1253/1833-1837)

İstanbul Bab Mahkemesinde 1833-1837 yılları arasında kaydedilen sekiz mahkeme defteri, dönemin fetvâ mecmuaları ve klasik fıkıh eserleri çerçevesinde hazırlanan bu çalışma, iki ana bölüm ihtivâ etmektedir: İslam hukukunda nafaka ve Osmanlı hukukunda nafaka. İlk bölümde nafaka konusu klasik fıkıh kitaplarından yararlanılarak kısaca anlatılmış ve ikinci bölümde Osmanlı uygulamasını görmek üzere, genellikle karı koca ilişkilerini kapsayan davalardan müteşekkil olan İstanbul Bab Mahkemesi'ndeki sicil kayıtları ve fetvâlar incelenmiştir. Bu araştırma sayesinde İslam hukukunun Osmanlı Devleti'nde uygulanış sahasına girerek teorik bilgilerin pratikte yansımaları olduğu ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname : Sariye Abay Bakırcan
Field : Basic Islamic Sciences
Programme : Islamic Law
Supervisor : Assist. Prof. Dr. Sami Erdem
Degree Awarded and Date : Master – September 2013
Keywords : Fatwa, Istanbul, Nafqah, Court, Ottoman, Register.

ABSTRACT

THE NAFQAH IN ISLAMIC-OTTOMAN LAW: WITH SPECIAL REFERENCE TO THE ISTANBUL BAB COURT (1249-1253/1833-1837)

This work is based on eight court accounts recorded between 1833-1837 in Istanbul Bab Courts as well as fatwa collections of the era and classical Islamic law books. It consists of two chapters. In the first chapter, the application of nafqah in Islamic law is treated generally. In the second chapter, the records of Istanbul Bab courts, which are mostly about the cases between married couples, are investigated to observe the Ottoman practice regarding nafqah. By conducting a field investigation, the work has aimed to demonstrate that theoretical Islamic law was applied in Ottoman Empire.

TEŞEKKÜR

Bu tezin hazırlanması sürecinde ön çalışmaların eleştirilmesi ve kaynakların değerlendirilmesi konusunda maddî ve manevî desteğini esirgemeyen saygıdeğer danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Sami Erdem'e, tezin oluşumunda değerli görüşleriyle tavsiyelerde bulunan Sayın Prof. Dr. M. Macit Kenanoğlu'na, Yrd. Doç. Dr. Eyyüp Said Kaya'ya, Yrd. Doç. Dr. Özgür Kavak'a, Yrd. Doç. Dr. Süleyman Kaya'ya, Ar. Gör. Osman Safa Bursalı'ya, tez savunmasında ve sonrasında değerli önerilerde bulunan Prof. Dr. Fahrettin Atar'a, Yrd. Doç. Dr. İsmail Cebeci'ye, şer'iyye sicillerine erişim konusunda yardımcı olan İSAM Kütüphanesi Dökümantasyon Servisi'ne ve bu zorlu süreçte daima yanımda olup beni teşvik eden kıymetli eşime ve aileme teşekkürü bir borç bilirim.

İstanbul, 2013

Sariye Abay Bakırcan

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iv
GİRİŞ	1
I. KONUNUN TAKDİMİ	1
II. KAYNAKLAR VE YÖNTEM	4

Birinci Bölüm

İSLAM HUKUKUNDA NAFKA

I. İSLAM HUKUKUNDA NAFKA	6
A. NAFKANIN TANIMI VE DELİLLENDİRİLMESİ	6
B. NAFKANIN MAHİYETİ	10
II. NAFKANIN TÜRLERİ	11
A. AİLE HUKUKU İLİŞKİSİNDEN DOĞAN NAFKA	11
1. Zevciyyet Nafakası	12
a. Zevcenin Nafakası	12
b. Mu'teddenin Nafakası	16
2. Karâbet Nafakası	18
a. Usûl Nafakası	19
b. Furû Nafakası	20
c. Mahrem Yakınların Nafakası	21
B. MÜLKİYET İLİŞKİSİNDEN DOĞAN NAFKA	22

İkinci Bölüm

OSMANLI HUKUKUNDA NAFKA

I. NAFKAYA DAİR MESELELER	25
A. NAFKA SORUMLUSU VE ALACAKLISI	25

B. NAFKA TALEBİ.....	27
C. NAFKANIN KONUSU, ZAMANI VE MİKTARI.....	28
1. Nafaka Miktarını Artırma (Zamm-ı Nafaka)	29
2. Nafaka Miktarında İndirim (Tenzîl-i Nafaka).....	31
D. NAFKADA VEKÂLET VE KEFÂLET	34
E. NAFKADAN SULH VE İBRÂ.....	36
II. NAFKANIN TÜRLERİ.....	37
A. ZEVCİYYET NAFKASI.....	38
1. Zevcenin Nafakası.....	38
a. Gâib Koca Üzerine Nafaka	43
2. Mu'teddenin Nafakası	49
B. KARÂBET NAFKASI.....	56
1. Usûl Nafakası	56
a. Annenin Nafakası.....	56
b. Babanın Nafakası.....	60
c. Ninenin Nafakası.....	62
2. Furû Nafakası	63
a. Küçük Evlâdın Nafakası (Nafaka-i Sağîr).....	63
(1) Küçük Evlâdın Nafakasının Nineye İntikali.....	80
(2) Küçük Evlâdın Nafaka İçin Çalıştırılması (Îcâr-ı Sağîr).....	84
b. Büyük Evlâdın Nafakası.....	85
c. Gâib Baba Üzerine Nafaka.....	89
3. Mahrem Yakınların Nafakası	90
C. MÎLK SEBEBİYLE NAFKA	91
SONUÇ	93
EKLER	97
BİBLİYOGRAFYA	99

KISALTMALAR

a.g.e.:	adı geçen eser
b. :	bin
bkz.:	bakınız
bs.:	basım
c.:	cilt
ev.:	Çeviren
<i>DİA:</i>	<i>Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi</i>
ed.:	editör
Hız.:	Hazreti
no.:	numara
s.:	sayfa
s.a.s.:	Sallallahu Aleyhi ve Sellem
sy.:	sayı
thk.:	tahkik eden
thr.:	tahric eden
t.y.:	tarih yok
yay. haz.:	yayına hazırlayan
y.y.:	yayın yeri yok
v.:	varak (dipnotlarda)
v.:	vefat tarihi (parantez içlerinde)

GİRİŞ

I. KONUNUN TAKDİMİ

İslam hukuk tarihi içerisinde aileye özel bir anlam yüklenmiş, aile hukuku çok fazla sayıda araştırmaya konu olmuştur. Zira toplumun çekirdeğini ve temel taşı oluşturarak ailenin hukukî anlamda sorunları açıklığa kavuşturulduğunda toplumsal açıdan da bir rahatlama ve hukukun sağladığı bir güven ortamının ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur.

Klasik fıkıh kitaplarında aile hukukunun muâmelât ve ibâdât alanları arasında bulunan "münâkehât" bölümünün "nikâh" ve "talâk" alt başlıkları incelenecek olursa, aile hukukunun hem ibadetlerle hem de muâmelâtla yakından ilgili olduğu anlaşılabilecektir.¹ Araştırmamızda ele aldığımız nafaka konusu, aile hukukunun tam da ortasında yerini almıştır. Nitekim bir yandan nikâhın, bir yandan boşanmanın, bir taraftan çocuğun bakımı ile ilgili olan hidâne konusunun, diğer taraftan ise akrabalık ilişkisinin bir sonucu olarak nafaka meselesi sürekli karşımıza çıkmaktadır.

Nafaka konusunu araştırmamızda, nafakanın şer'iyeye sicillerinde çok fazla yer verilen bir mesele olmasının rolü yüksektir. Nitekim bu çalışmaya hazırlık mahiyetinde yaptığımız ön araştırmada İstanbul Kadılığı, Galata Mahkemesi ve Üsküdar Mahkemesi gibi birçok farklı mahkemede ve farklı tarihlerde yer alan kayıtları incelememiz esnasında nafaka mevzuuna oldukça sık bir şekilde rastladık. Bu durum da, verilerin fazlaca oluşu dolayısıyla konuyu enine boyuna araştırmamıza ve böylece hukuk tarihi açısından güvenilir bilgilere ulaşmamıza vesile olacaktır.

Araştırmamızın asıl gayesi, İslam hukuku pratik açıdan gerçekten bir uygulama sahası bulmuş mudur yoksa sadece teorik prensipleri mi açıklamıştır, sorularına yanıt aramaktır. Bu nedenle kendi millî geleneğimizin yaşanmışlığını tarih

¹ Bkz. Mehmet Akif Aydın, "Aile", *DİA*, II, İstanbul, 1989, s. 200.

penceresinden seyre dalmak üzere Osmanlı toplumunda nafaka ile ilgili hukuka yansıtılmış ne tür uygulamalar bulunduğunu birebir mahkeme kayıtlarını inceleyerek ve dönemin çokça başvurulmuş fetvâ kitaplarını kontrol ederek tarihin henüz ışıktutulmamış kısımlarını aydınlatmaya çalışacağız. Farklı bir şekilde ifade edecek olursak, çalışmamızda bir yandan fıkıh kitaplarını, bir yandan fetvâ mecmualarını diğer yandan da şer'iyye sicillerini incelemek ve karşılaştırmak suretiyle İslam hukukunun Osmanlı yargı sisteminde ne denli uygulanıp uygulanmadığını belirlemeyi hedefledik. İslam hukuk tarihi alanında bu tarz çalışmalara pek rastlanmamakla birlikte son dönemlerde ortaya konulan örnekler bize bir hayli yol gösterici olmuştur.² Arşivlerde yapılan incelemeler sonucu, tarihte yaşanmış olaylara neredeyse elle dokunulabilecek derecede hayat veren eserlerden bazıları bu çalışma öncesinde bizi oldukça heyecanlandırmıştır.³

İslam hukukunda nafaka ile ilgili araştırmamızın ilk bölümünde yeri geldikçe yararlandığımız pek çok yayın bulunmakla birlikte Osmanlı uygulamasında nafakaya dair bilgiler ihtiva eden müstakil eserlere rastlanmamıştır. Tezimiz orijinallliğini, Osmanlı Hukuku'nda "nafaka" konusunun derinlemesine ve karşılaştırmalı olarak incelenmesine yönelik daha önce böyle bir çalışma yapılmamasından almaktadır.

Çalışmamızda zaman olarak 19. yüzyılın başlarını, özellikle de Tanzimat'ın hemen öncesi dönemi ele alışımızın sebebi, Tanzimat Fermanı'nın 1839'da ilan edilmesinin sonrasında 1915 tarihli *Nafaka Kanunu*⁴ (*Kitâbü'n-Nafakât*) ve 1917 tarihli *Hukûk-ı Âile Kararnâmesi* gibi hukuk alanında yapılan yenilikler ve gerçekleşen hızlı değişimlerden uzak kalma düşüncesidir. Diğer yandan hukuk alanında değişimlerin

² Bkz. Yunus Uğur, *The Otoman Court Records and the Making of Urban History with Special Reference to Mudanya Sicils (1645-1800)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001; Osman Safa Bursalı, *Osmanlı Hukuku'nda Kefalet Sözleşmesi: İstanbul ve Galata Mahkemeleri Şer'iyye Sicillerine Göre Mala Kefalet, 1791-1795/1206-1210*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hukuk Anabilim Dalı Kamu Hukuku Bilim Dalı, 2010; Süleyman Kaya, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, 2007; M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2004.

³ Bkz. Cemal Kafadar, *Kim Vâr İmiş Biz Burada Yoğ İken*, İstanbul: Metis Yayınları, 2009.

⁴ Mecelle'de yer almayan nafaka konusunu açıklamak üzere 1915 yılında yürürlüğe giren 634 maddelik Nafaka Kanunu –orijinal ismiyle Kitâbü'n-Nafakât–, Hanefî mezhebi esas alınarak Mecelle şârihi Ali Haydar Efendi tarafından hazırlanmıştır. (Bkz. *Nafaka Kanunu*, haz. Orhan Çeker, İstanbul: Ebru Yayınları, 1985, s. 11-12.)

yoğun olduğu bu dönemin akabinde bahsi geçen ortama nelerin zemin hazırlayabileceğini de araştırma maksadıyla Sultan II. Mahmud'un padişahlık dönemi içerisinde bulunan 1833-1837 süreci çalışmamıza konu olmuştur.

Büyük şehir kâdîlarının yardımcısı olan nâiblerin başkanlık ettiğı mahkemelere Bab Mahkemesi denir. Osmanlı Devletinin Şam, Kahire, Bağdat, Selanik gibi büyük şehirlerinde bab mahkemeleri bulunmaktadır. Bunların en önemlisi ve meşhuru İstanbul'daki Bab Mahkemesidir. Bab mahkemelerinde kâdîlara yardım eden nâibler davalara bakar ve karar verirdi.⁵ Bab mahkemesinin reisi unvanına sahip olan ve mahkemeyi idare eden bab nâiblerine yardım etmek üzere kâtipler bulunurdu. Bu mahkemeler karı-koca davalarını yürütür; günümüzdeki noterler gibi tescil işlemlerini gerçekleştirirdi. Kurulduğı tarih kesin olarak bilinmemekle birlikte, 1908 Temmuz İnkılâbından sonra mahkemelerin birleştirilmesine (tevhid-i mehâkim) kadar bu mahkemeler hukukî yetkisini sürdürmeye devam etmiştir.⁶ İstanbul Bab Mahkemesinde 544 mahkeme defteri bulunmaktadır. Bunların yazı dili genellikle Türkçe olup aralarında Arapça'nın kullanıldığı sicillere de rastlanmaktadır. Çalışmamızda, 1900'lü yıllara kadar kayıt altına alınmış şer'iyye sicillerine sahip bulunan İstanbul Bab Mahkemesi, içerisinde aile hukuku davalarının sıkça yer alması ve son asırlarda İstanbul'daki aile hayatının özelliklerine dair bilgiler sunması sebebiyle tercih edilmiştir.

Giriş ve iki bölümden oluşan araştırmada, zaman ve mekân daraltması yaparak sınırlı bir konu hakkında doküman toplama, daha detaylı araştırma ve inceleme yapma imkânı bulduk. Giriş bölümünde çalışmanın amacı ve sınırları, kullanılan kaynaklar ve yöntem açıklanmıştır. Birinci bölümde İslam hukukunda nafakanın tanımı, özellikleri, delillendirilmesi ve türleri incelenmiştir. İkinci bölümde ise İstanbul Bab Mahkemesi şer'iyye sicillerinin 1249-1253/1833-1837 yılları arasında bulunan mahkeme defterlerindeki nafaka davalarına örnekler getirilip dönemin kaynak kabul edilen fetvâları ve sakk mecmuaları eşliğinde Osmanlı hukukunda nafaka konusuna yer verilmiştir.

⁵ Bkz. Mehmet İpşirli, "Bab Mahkemesi", *DİA*, IV, İstanbul, 1991, s. 362.

⁶ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü*, 2. bs., c. I, İstanbul: Milî Eğitim Basımevi, 1971, s. 142.

II. KAYNAKLAR VE YÖNTEM

Şer'iyye sicilleri, Osmanlı hayatının birçok yönünü ortaya koyan kadı defterleridir.⁷ Çalışmamızda öncelikle şer'iyye sicilleri üzerinden derin bir malzeme araştırması yapmak üzere, İstanbul Bâb Mahkemesi'nde 1833-1837 yılları arasında kaleme alınmış olan 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393 numaralı mahkeme defterleri taranmış; nafakayla ilgili olan kayıtlar latinize edilmiş ve tez içerisinde yeri geldikçe bu dökümanlar kullanılmıştır. Ayrıca şer'iyye sicillerini doğru okuyup anlamlandırabilmek için Jan Reychman ve Ananiasz Zajockowski'nin *Osmanlı-Türk Diplomatikas El Kitabı*, Mübahat Kütükoğlu'nun *Osmanlı Belgelerinin Dili: Diplomatik*, M. Tayyip Gökbilgin'in *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmi* gibi eserlerine müracaat edilmiştir.

Mahkemelerde belgelerin yazıya geçirilmesi usûlü olan *şürûl ilminin* yerini Osmanlılarda *ilm-i sakk* almıştır. Uygulamada, kâtibin mahkemede kayıt altına alacağı belgeleri önce müsveddelere yazdığı, bu müsveddeleri kâdî onayladıktan sonra davayla alakalı fıkıh ve fetvâ kitaplarındaki hükümlerin incelenip daha önceki sakklerle mukayese edilerek temize çekilip kâdî veya nâibi tarafından toplanmak suretiyle oluşturulan *sakk mecmualarının* mahkemelerde belge hazırlayacak olanların başvuracağı bir rehber vazifesi gördüğü bilinmektedir.⁸ Bu bağlamda çalışmamızda ele aldığımız dönem itibariyle 19. yüzyıla ait sakk mecmualarından Mehmed Aziz Çavuşzâde'nin *Dürri's-sükûk* ve Yusuf Ziyaeddin'in *Câmiu'l-envâru's-sükûk ve lâmiü'z-ziyâ li-zevi's-şükûk* adlı eserlerinden istifade edilmiştir.

İslam hukukunda nafakanın mahiyetini ortaya koyma açısından klasik fıkıh kitaplarından Şeybânî'nin (v. 261/812) *Kitâbü'n-nafakât*'ı, Serahsî'nin (v. 483/1090) *Mebûsât*'u, Kâsânî'nin (v. 587/1191) *Bedâiü's-sanâi*'i, Ebu'l-Berakât en-Nesefî'nin (v. 710/1310) *Kenzü'd-dekâik*'inin şerhi olan İbn Nüceym'in (v. 970/1563) *el-Bahru'r-*

⁷ Bkz. Yunus Uğur, "Şer'iyye Sicilleri", *DİA*, XXXIX, İstanbul, 2010, s. 8.

⁸ Bkz. Süleyman Kaya, "Sak", *DİA*, XXXV, İstanbul, 2008, s. 586-587; Süleyman Kaya, "Mahkeme Kayıtlarının Kılavuzu: Sakk Mecmuaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. III, sy. 5 (2005), 379-416.

râik'i, Halebî'nin (v. 956/1549) *Mülteka'l-ebhûr'u* ve İbn Âbidîn'in (v. 1252/1836) *Reddû'l-muhtâr'ı* kaynak kabul edilmiştir.

Fıkıh eserleri ve şer'iyye sicillerinin yanı sıra araştırmamızda başvurduğumuz diğer önemli malzeme ise, Osmanlı'da en muteber kabul edilen fetvâ mecmuâlarıdır.⁹ Bunlar Çatalcalı Ali Efendi'nin (v. 1103/1692) *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin (v. 1115/1703) *Fetâvâ-yı Feyziye*, Yenişehirli Abdullah Efendi'nin (v. 1156/1743) *Behcetü'l-Fetâvâ* ve Dürriâde Mehmed Ârif Efendi'nin (v. 1215/1800) *Netîcetü'l-Fetâvâ* adlı fetvâ kitaplarıdır.

Kur'an-ı Kerîm âyetleri için Diyanet İşleri Başkanlığının yayınladığı meal kitabından, hadisler için ise İbn Mâce'nin *Sünen'*inden ve Abdürrezzak b. Hemmam'ın *Musannef'*inden faydalanılmıştır.

⁹ Bkz. Fahrettin Atar, "Fetvâ", *DİA*, XII, İstanbul, 1995, s. 495.

Birinci Bölüm

İSLAM HUKUKUNDA NAFKA

I. İSLAM HUKUKUNDA NAFKA

İslam dininde, toplumun temelini oluşturan aileye oldukça önem verilmiş; ailenin yapısı düzenlenmeye çalışılmış ve İslam aile hukukuna dair pek çok eser yazılmıştır. Nafaka da özellikle aile hukuku alanında üzerinde ehemmiyetle durulan konulardan biri olmuştur. Ancak sadece aile hukuku içerisinde değil, kişinin sorumluluğu kapsamında olan canlı cansız tüm varlıklar hakkında –yine toplum nizamı çerçevesinde- nafaka konusu gündeme getirilmiştir. İslam hukukuna dair klasik eserlerde nafaka konusu, genellikle "Kitâbü't-Talâk" bölümünde müstakil olarak "Nafaka Bâbı" başlığı altında kaleme alınmıştır.

İslam hukukunda nafaka ile ilgili yazılmış çok sayıda araştırmaya konu olması, ayrıca tezimizin çerçevesini daha çok Osmanlı hukuku alanında çizmeye çalışmamız; bunun yanı sıra yeri geldikçe ikinci bölümde zaten İslam hukukuna atıflarda bulunmamızın ve gereksiz tekrarlardan kaçınmamızın yerinde olacağına dair inancımız sebebiyle bu bölüm bir nevi özet mahiyetinde olacaktır.

A. NAFAKANIN TANIMI VE DELİLLENDİRİLMESİ

Nafaka kelimesi Arapça "n-f-k" kökünden olup "infâk" masterından türetilmiş bir isimdir. Malın iyi satılması, insan ve hayvanın ölmesi, yaranın kabuğunun soyulması, bitmek, tükenmek, azalmak, yok etmek, çıkmak, gitmek, sarf etmek, kişinin ailesine sarf ve infâk ettiği şey gibi anlamlara gelir. Coğulu Nifâk ve Nafakât'tır.¹⁰ Istılâhî anlamına gelince nafaka, israf etmeden insanoğlunun normal

¹⁰ Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, yay. haz. Emin Muhammed Abdülvehhâb, Muhammed es-Sadık el-Ubeydî, 2. bs., c. XIV, Beyrut: Dârü'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1997, s. 242-243; Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhîr*, thk. Mehmed Naim, Müessesetü'r-Risâle, s. 1195-

yaşantısını sürdürmek için geçimini sağladığı şeydir.¹¹ Bir başka ifadeyle nafaka, "hayatiyetin ve yararlanmanın devamlılığını sağlamak için yapılması zorunlu olan harcamalar"¹² anlamında terimleşmiş bir kelimedir. Aynı kökten gelen *infâk* ise malı bir ihtiyaç için harcamak anlamına gelir.¹³ İbn Âbidîn, nafakanın lugatta "bir insanın ailesine harcadığı şey" anlamına geldiğini, fıkıh ıstılâhında "taâm, kisve ve süknâ"dan oluştuğunu, örfe göre ise "yiyecek" olduğunu belirtmektedir.¹⁴ Bir hukuk terimi olarak nafaka; geçimlilik, zaruret halindeki kimseye kanunda açıklanan yükümlülerce verilmesi gereken yardım manasını taşır.¹⁵ Tüm bu tanımları göz önünde bulundurarak nafaka için şu tarifi yapabiliriz: Nafaka bir kimsenin sorumluluğu altındaki canlı ve cansız tüm varlıkların bakım ve geçim ihtiyaçlarını karşılamak üzere sarf edilen şeylerdir.

Nafaka alma hakkına sahip kimseye *men lehü'n-nafaka*, nafaka vermesi icab eden şahsa *men aleyhi'n-nafaka* yada *münfik*, nafaka alan ile verenin karşılıklı rızalaşarak belirledikleri nafakaya *nafaka-i marziyye*, nafaka alma hakkına sahip kişinin müracaatı üzerine hâkimin tayin ettiği nafakaya *nafaka-i makziyye*, ne çok cimrice ne de israf edilerek ve herkese uyacak şekilde orta halli verilen nafakaya *kadr-i ma'rûf nafaka* denir.¹⁶

Bir kimsenin nafakasını karşılamak başka bir kimsenin üzerine şu üç sebepten dolayı vacip olur: Zevciyyet, karâbet ve milk.¹⁷ Nafakanın vâcip oluşunun hikmet-i teşrîfesi, aralarında hukukî bir ilişkinin olduğu kişilerin ihtiyaçlarını karşılayarak toplum hayatının devamlılığını sağlamaktır.¹⁸

1196; Ebu'l-Feyz Murtazâ Muhammed b. Muhammed ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, c.VII, Kâhire: el-Matbaatü'l-Hayriyye, 1888, s. 79; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, c. II, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1968, s. 444.

¹¹ "Nafaka", *el-Mevsû'atü'l-fikhiyye*, 1. bs., c. XXXI, Kuveyt: Vüzâratü'l-evkâf ve's-suûni'l-İslâmiyye, 2002, s. 34; İbrahim b. Muhammed b. İbrahim el-Halebî, *Mülkteka'l-ebhur*, thk. Vehbi Süleyman Gavecî, c. I, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1989, s. 300.

¹² Celal Erbay, "Nafaka", *DİA*, XXXII, İstanbul, 2006, s. 282.

¹³ "İnfâk", *Ta'rifat (Kitabü Ta'rifat)*, Darul-kütübî'l-ilmiyye, Beyrut, Lübnan, 1983, 1. bs., s. 39; Bilmen, *a.g.e.*, c. II, s. 444.

¹⁴ Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr ale'd-dürri'l-muhtâr*, thk. Ahmed Abdulmevcud, Ali Muhammed Muavviz, c. V, Riyad: Dâru âlemi'l-kütüb, 2003, s. 275-278.

¹⁵ Ejder Yılmaz, *Hukuk Sözlüğü*, 9. bs., Ankara: Yetkin Yayınları, 2005, s. 895.

¹⁶ Bilmen, *a.g.e.*, c.II, s. 444-445.

¹⁷ İbn Âbidîn, *a.g.e.*, s. 278; Zeynüddin b. İbrahim el-Mısırî İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*, thr. Zekeriyâ Umeyrât, c. IV, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1997, s. 293.

¹⁸ Bilmen, *a.g.e.*, c. II, s. 446.

Nafakanın vâcip olmasının şartları ise şunlardır: a) Alıkoyma (İhtibâs), b) Fakirlik, c) İhtiyaç/Zaruret (İztırâr). Bir kimse bir insanı veya canlıyı kendi maslahatı için alıkoyarsa onun nafakasını ödemekle yükümlü olur. Bu sebebe dâhil olan nafaka türü zevcenin nafakası ve sesi ya da hareketlerinden faydalanılmak üzere kafeste tutulan kuş misali alıkonulmuş canlının nafakasıdır. Fakirlik sebebiyle verilen nafakaya çocuk, anne-baba ve karâbet nafakaları girmektedir. İhtiyaca binâen verilen nafakada ise, hiç kimsesi olmayıp tedaviye muhtaç olan kimseye, aralarında evlilik yahut akrabalık gibi bir yakınlık dahi olmadığı hâlde nafakasını temin etmek bu kimseye vâcip olmaktadır. Eğer yanında ondan başka biri daha varsa, bu muhtaç kimse için harcama yapmak kendisine kifâi olarak vâcip olur.¹⁹

Fakihler, kadının nafakasının, -ki kadın ister zengin ister fakir olsun- kocası üzerine vacip olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Nafakanın vücûbu; Kitap, Sünnet, icmâ ve akıl ile sabittir.²⁰

Kitap Delili:

Allahü Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Eli geniş olan, elinin genişliğine göre nafaka versin. Rızkı (geçimi) dar olan da, Allah'ın ona verdiğiinden (o ölçüde) harcasın..."*²¹

Bir önceki ayette *"Onları (iddetleri süresince) gücünüzün nispetinde, oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun. Onları sıkıntıya sokmak için kendilerine zarar vermeye kalkışmayın. Eğer hamile iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin..."*²² ifadeleri yer almaktadır.

Bir başka ayette ise: *"Onların (annelerin) yiyeceği, giyeceği, örfe uygun olarak babaya aittir. Hiçbir kimseye gücünün üstünde bir yük ve sorumluluk teklif edilemez."*²³ buyurulmaktadır. Bu âyetler, zevcelere nafaka vermenin vacip olduğuna dair açık delillerdir.

¹⁹ Muhammed Ravvâs Kal'acî, *el-Mevsûatü'l-fıkhiyyeti'l-müeyyessera*, c. II, Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2000, s. 1894-1895.

²⁰ "Nafaka", *el-Mevsû'atü'l-fıkhiyye*, 1. bs., c. XXXXI, Kuveyt: Vüzâratü'l-evkâf ve's-şuûni'l-İslâmiyye, 2002, s. 35.

²¹ et-Talâk, 65/7.

²² et-Talâk, 65/6.

²³ el-Bakara, 2/233.

Mu'teddenin nafakasının vâcip oluşuyla ilgili ise Kur'an'da şöyle bir âyet bulunmaktadır: *"Boşanmış kadınların örfe göre geçimlerinin sağlanması onların hakkıdır. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir borçtur"*²⁴

Sünnet Delili:

Hiz. Peygamber (s.a.s.) Veda Haccı sırasında verdiği Veda Hutbesinde şöyle buyurmaktadır: *"Kadınlar hakkında Allah'tan korkun; çünkü siz onları Allah'ın emaneti olarak aldınız ve Allah'ın emriyle onların namusunu kendinize helal kıldınız. Sizin kadınlar üzerinde hakkınız; yatağınızı hiç kimseye çiğnetmemeleri, hoşlanmadığınız kimseleri izniniz olmadıkça evlerinize almamalarıdır. Eğer gelmesine müsaade etmediğiniz bir kimseyi evinize alırlarsa, Allah, size onları yataklarında yalnız bırakmanıza ve daha olmazsa hafifçe dövüp sakındırmanıza izin vermiştir. Kadınların da sizin üzerinizdeki hakları; meşru örf ve âdete göre yiyecek ve giyeceklerini temin etmenizdir."*²⁵

Hiz. Peygamber'e gelerek kocası Ebû Süfyan'ın cimri oluşundan şikayetçi olan ve verdiklerinin ne kendisine ne de çocuğuna yettiğini söyleyerek Ebû Süfyan'ın haberi olmadan onun malından bir miktar alıp alamayacağını soran Hind'e Rasûl-i Ekrem (s.a.s.) şu cevabı vermiştir: *"Ebû Süfyan'ın malından örf ve âdeti göre sana ve çocuğuna yetecek kadarını al."*²⁶

İcmâ Delili:

Cinsî münasebete gücü yetecek imkana sahip olan ve şer'î bir özrü bulunmaksızın kocasını bundan men etmeyen kadınlara kocalarının nafaka vermesinin vacip olduğu noktasında âlimler ittifak etmişlerdir.²⁷

Akıl Delili:

Kocasını, kadını kendi menfaati için alıkoymuş; her türlü tasarruf ve kazançtan onu men etmiştir. Dolayısıyla ona erzak, yiyecek ve giyecek temin etmek kocanın bir vazifesidir. Başkasının menfaati için kendinden feragat etmesinden ötürü kadının

²⁴ el-Bakara, 2/241.

²⁵ İbn Mâce, Nikâh 3.

²⁶ İbn Mâce, Ticârât 65.

²⁷ "Nafaka", *el-Mevsû'atü'l-fikhiyye*, s. 35; Ahmed Ferrâc Hüseyin, *Ahkâmü'z-zevâc fi's-şer'îati'l-İslâmiyye*, Beyrut: ed-Dâru'l-Câmiyye, t.y., s. 295.

nafaka hakkı, kadın ister Müslüman ister ehl-i Kitab ister zengin isterse fakir olsun, kocası ister zengin ister fakir ister mevcut isterse gâib olsun, her halükarda sabittir ve verilmesi gerekir.²⁸

B. NAFAKANIN MAHİYETİ

Türk Medenî hukukuna göre nafaka genel olarak iâşe, giyim ve mesken ihtiyaçlarının tamamını kapsar. Siyanet nafakası, tedbir nafakası, iştirak nafakası, yardım nafakası ve yoksulluk nafakası şeklinde çeşitleri bulunmaktadır.²⁹ Bu tabirler İslam ve Osmanlı hukukunda kullanılmamaktadır.

İslam hukukunda nafaka şunları içerir: Yiyecek, içecek, giysi (kisve), mesken (süknâ), tedavi ve diğer ihtiyaçlar (zaruri ulaşım ücretleri, temizlik malzemeleri, sıcak beldelerde serinletici aletler vb.).³⁰ Zira bunlar kişinin hayatını devam ettirebilmesi için gerekli olan ihtiyaçlardır. Ayrıca İslam hukuku âlimleri, kişinin nafakasını karşılamak zorunda olduğu çocuğunu veya babasını evlendirme görevinin olup olmadığını tartışmışlardır. Hanefilere göre baba oğlunu evlendirmek zorunda değildir; ancak oğlu, muhtaç durumdaki evli olmayan babasına hizmet etmesi için onu evlendirmekle yükümlüdür.³¹

Nafakanın miktarı konusundaki ölçü, kişinin gücünün yettiği vermesidir. İslam dini bu noktada da bireylere kolaylıklar sağlamıştır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *"Eli geniş olan, elinin genişliğine göre nafaka versin. Rızkı dar olan da, Allah'ın ona verdiğinden (o ölçüde) harcasın. Allah bir kimseyi ancak kendine verdiği ile yükümlü kılar."*³²

²⁸ Ebu Bekr b. Mes'ud el-Kâsânî, *Bedaiu's-Sanai fî tertibi's-ş-şerai*, c. III, Beyrut: Daru'l-kitabi'l-Arabi, 2. bs., 1974, s. 16; Ahmed Ferrâc Hüseyin, *a.g.e.*, s. 295.

²⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Celal Erbay, *İslam Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası (Kitâbü'n-Nafakat ve Türk Yargı Kararları ile Mukayeseli)*, 2. bs., İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998.

³⁰ Seydişehrî, *Kitâb-ı Nikâh ve Talâk*, Dersââdet: Matbaa-i Hayriyye, 1326, s.100.

³¹ Hayreddin Karaman,, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, 13. bs., İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008, s. 362.

³² et-Talâk, 65/7.

II. NAFAKANIN TÜRLERİ

Esasen kişinin kendi nafakasını temin etmesi, nafaka türlerinin başlıcasını teşkil eder. *Nefse nafaka* tabiriyle ifade edilen bu nafaka türünde, kişi ister küçük ister büyük olsun infâka gücü yetecek şekilde malî durumu müsaitse kendi nafakasını kendisi karşılaması gerekir. Dolayısıyla onun nafakasını ne annesi ne babası ne evladı ne de bir başkası ödemekle mükellef değildir.³³

Nafaka sadece aile hukuku ilişkisinden kaynaklanmayıp, kişinin sorumluluğunda olan canlı-cansız tüm varlıkları ilgilendirdiği için tasnifi buna uygun şekilde yapmak îcab etmektedir. Nafaka, aile hukuku ilişkisinden ve mülkiyet ilişkisinden doğan nafaka olmak üzere iki ana başlığa ayrılır.³⁴ Aile hukuku ilişkisinden doğan nafaka zevciyyet ve karâbet nafakası; mülkiyet ilişkisinden doğan nafaka ise kölelerin, hayvanların ve cansız varlıkların nafakası olmak üzere bölümlenmektedir. Konu itibariyle, aile hukuku ilişkisinden doğan nafaka türlerini derinlemesine açıklayıp mülkiyet ilişkisinden doğan nafaka kısmına kısaca değinmek kâfi gelecektir:

A. AİLE HUKUKU İLİŞKİSİNDEN DOĞAN NAFKA

Bu bölümde aile bağlarının oluşturduğu bir münasebet sebebiyle şahıslar arasında gerçekleşen bir nafaka hukukundan söz edilecektir. Aile hukuku ilişkisinden doğması, bu ilişkinin ya evlilik sonucu ya da neseb itibariyle oluşan bir bağdan kaynaklandığını göstermesi açınsındandır. Aile hukuku ilişkisinden doğan nafaka zevciyyet ve karâbet nafakası olmak üzere iki kısma ayrılır:

³³ Kal'acî, *a.g.e.*, s. 1895.

³⁴ Celal Erbay, "Nafaka", *DİA*, XXXII, İstanbul, 2006, s. 282. Suriye Ahvâl-i Şahsiye Kanunu'nda ise nafaka üç kısma ayrılmıştır: Bunlardan birincisi kadının evlilik bağı kapsamında aldığı zevciyyet nafakası, ikincisi kadının iddet süresince hak ettiği iddet nafakası, üçüncüsü ise akrabaların birbirine vermekle yükümlü oldukları karâbet nafakasıdır. Bkz. M. K. Abdussamet Bakkaloğlu, *Suriye'de Aile Hukuku Alanındaki Gelişmeler ve Bunlar Üzerinde Osmanlı Tesirleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, 2005.

1. Zevciyyet Nafakası

Klasik fıkıh kitaplarında zevciyyet nafakası zevcenin nafakası ve mu'teddenin nafakası olmak üzere iki kısımda incelenmektedir.³⁵

a. Zevcenin Nafakası

Zevcenin nafakası, kadının sahih bir nikâh akdi sonucu, bu evlilik devam ettiği ve kadın belli şartları yerine getirdiği sürece almaya hakkı olan nafakadır. Nikâh akdi sonucu kadın mehir hakkına sahip olduğu gibi, nafakaya da hak kazanır. Zira kadını kocası alıkoymuştur. Kadın nefsinin başka işlerden uzaklaştırıp bütün vaktini kocasına ayırmış olduğu için kocasının malından nafakasını karşılamaya hakkı olur. Evlilik devam ettiği müddetçe kadının nafaka hakkı da sabittir; evlilik sona erince iddet nafakası gerekir.

Hanefîlerin genel görüşüne göre zevcin zevceye olan nafakasının vücûbunun sebebi, sahih bir nikâh akdiyle sabit olan ihtibâs hakkıdır. Yani kadının nafakası, ihtibâsın karşılığı olmaktadır; çünkü hapsedilen kişi başkasının menfaati için nafakaya ihtiyaç duyar. Dolayısıyla fâsid bir nikâhta kocanın ihtibâs hakkı sabit olmayıp vücûb sebebi bulunmadığı için kadına nafaka verilmez.³⁶ Buna delil olarak Talâk Suresinin 7. ayeti gösterilir. Allah (c.c.) bu âyette kocalara bir vakit takdir etmeksizin infakı emreder; bu da nikâh akdi zamanından itibaren kadınlara nafaka verilmesinin vacip olduğuna delildir. Yine Hz. Peygamber'in Veda Hutbesi'ndeki sözleri akid anında zevceye nafakanın vâcib oluşuna delildir. Nikâh sebebiyle ihtibâs hakkının koca bakımından sabit oluşu da zevcenin nafakasının vücûb sebebidir; zira kocası kadını kendisine ait kılarak onu çalışıp kazanç sağlamaktan alıkoyarak adeta hapsetmiştir.³⁷

Kadının nafakasını karşılama vazifesinin kocasına ait olduğu noktasında görüş birliği vardır. Hatta öyle ki kadın zengin, kocası fakir, gâib, küçük veya hasta olsa bile nafakayı ödemek kocanın üzerine vâciptir. Başka bir kimse, kocanın ödeyeceği bu nafakaya ortak edilemez.³⁸ Ancak kadın nafakaya, kocasının evine taşınmasıyla

³⁵ el-Kâsânî, *Bedaiu's-Sanai fi tertibi's-şerai*, c. III, s. 18.

³⁶ İbn Âbidîn, *a.g.e.*, s. 280-281.

³⁷ "Nafaka", *el-Mevsû'atü'l-fıkhiyye*, 1. bs., c. XXXI, s. 35-36.

³⁸ Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, c. II, s. 448.

hak kazanır; zira aksi takdîrde nafakanın sebebi olan ihtibâs, yani kocanın karısını alıkoyması gerçekleşmemiş olur.³⁹ Böyle yaparak kocasına isyankar davranan nâşize kadının nafakasını, kocası ödemek zorunda değildir.⁴⁰ Âyet-i kerîmede "...Onları yataklarında yalnız bırakın"⁴¹ buyurularak kocasına itaatsiz olan kadının kocasıyla bir arada bulunması engellendiğine göre nafaka hakkı da düşmüş olur. Ancak kocası mehrini ödememiş hâldeyken kadın kendini kocasına teslimden uzak duruyorsa nafaka hakkı devam eder.⁴² Şayet kadın kocasına itaatsizliği terk edip evine dönerse nafakaya tekrar hak kazanır. Yukarıdaki âyetin devamında "Eğer size itaat ederlerse artık onların aleyhine başka bir yol aramayın"⁴³ buyurulmuştur.

Kadın hastalanırsa kocası yine onun nafakasını karşılamakla yükümlüdür. Çünkü bu durumda kadının nafaka hakkını düşürecek şekilde kocasına itaatsizliği söz konusu değildir.⁴⁴

Kadının nafakasında kocanın zengin ve fakir oluşuna bakılır. Nitekim Talâk Sûresinde yer aldığı üzere, kocanın ödemesi gereken nafakanın kendi imkanı ölçüsünde olacağı bildirilmiştir. Eğer karı-koca zenginlerse zenginlerin durumuna göre, fakirlerse fakirlerin durumuna göre, biri zengin diğeri fakirse erkeğin durumuna itibar edilerek nafaka takdîr edilir. Kocanın maddî durumunun veya o bölgedeki fiyatların değişmesine göre nafaka artırılıp eksiltilebilir.⁴⁵

Kadına nafaka olarak yazlık ve kışlık elbisenin⁴⁶ örfe uygun şekilde temini, kadının bir hizmetçisinin⁴⁷ nafakası –ki bu en düşük nafaka miktarı kadardır⁴⁸–,

³⁹ Kal'acî, *el-Mevsûatü'l-fikhiyyeti'l-müeyyessera*, c. II, s. 1895.

⁴⁰ *Hukûk-ı Âile Kararnâmesinin* konuyla irtibatı olan bir maddesinde şu ifadeler yer almaktadır: "Madde 101: Zevce bir sebep-i meşrû olmaksızın zevcinin hanesini terk edip gider veya hane kendisinin olup da başka bir haneye naklini talep etmezden mukaddem zevcini duhûlden men eylerse işbu nüşûzun devamı müddetince nafaka sâkıt olur." (Bkz. *Hukûk-ı Âile Kararnâmesi*, s. 21.)

⁴¹ en-Nisâ, 4/34.

⁴² Serahsî, *Mebûsât*, c. V, s. 292.

⁴³ en-Nisâ, 4/34.

⁴⁴ Serahsî, *Mebûsât*, c. V, s. 301.

⁴⁵ el-Halebî, *Mülkteka'l-ebhur*, c. I, s. 300; Mahmûd Es'ad Seydişehrî, *Kitâb-ı Nikâh ve Talâk*, s. 100; Serahsî, *Mebûsât*, c. V, s. 284; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fikhiyye Kamusu*, c. II, s. 458, 460. Eğer adam sonradan zenginleşirse nafakayı zenginlerin nafakasına göre tamamlar; çünkü özür durumu ortadan kalkmıştır. (Bkz. Serahsî, *Mebûsât*, c. V, s. 291.)

⁴⁶ Kadına verilecek giysinin miktarı kocanın maddî durumuna ve o yerin sıcaklık soğukluk miktarına göre değişiklik arzeder. Dolayısıyla o bölgenin örfüne uygun giyeceklerin belirlenmesi gerekir. Ancak genel olarak söylemek gerekirse kışlık olarak gömlek, üst elbisesi, baş örtüsü, manto; yazlık olarak gömlek, keten elbise, saf ipekten başörtüsüdür. Ayrıca giyecek her altı ayda bir olmak üzere yılda iki sefer verilir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Serahsî, *Mebûsât*, c. V, s. 286-287.)

⁴⁷ Bir yada iki hizmetçinin nafakasını teminin kocanın vazifesi olması hususunda ihtilaf edilmiştir. Ebû Hanife ve İmam Muhammed'e göre kadına bir hizmetçi yeter; birden fazlası süse girer. Ebû Yusuf'a göre, koca iki hizmetçinin nafakasını karşılamak zorundadır. Zira biri ev işlerine diğeri ev dışındaki işleri yapacaktır. (Bkz. Serahsî, *Mebûsât*, c. V, s. 284.)

yiyeceklerinin⁴⁹ ve meskenin temini kocasına aittir.⁵⁰ Eğer koca fakirse, kadının hizmetçisinin nafakasını karşılamakla sorumlu değildir.⁵¹ Şayet nafaka belirlenirken kendisine yetmeyecek bir miktar üzerinde anlaşılmışsa, kadın sonradan bu anlaşmadan dönüp kadr-i kifâye miktarını talep edebilir.⁵²

Nafakanın hemen peşin olarak verilmesi gerekir; dolayısıyla nafakada te'hîr söz konusu değildir. Nafaka, kocanın belli bir miktar üzerine rızasıyla veya hâkimin takdîriyle sabitleşir.⁵³ Daha sonra bu nafaka zaman aşımına uğramaz.⁵⁴ Ancak önceden usûlüne uygun bir şekilde belirlenmemiş nafaka talebinin bir ay süreli bir zaman aşımı mevcuttur.⁵⁵

Koca, yevmiye ile çalışan bir meslek sahibi ise, yani kazancını günlük elde ediyorsa karısının nafakasını da günlük olarak verir. Koca tüccarsa, aylık kazanç elde ettiği için nafakayı da ayda bir verir. Tarlalarda çalışan biriyse, nafakayı yıllık olarak öder.⁵⁶

Kendisinin ve karısının ailesinden ayrı, müstakil ve içerisinde ihtiyaç duyulacak mobilya ve yatak gibi eşyalar bulunan bir meskende karısını oturtmak, kocanın görevidir. Yani kadın kocasının akrabalarıyla aynı evde oturmaya zorlanamaz. *Hukûk-ı Âile Kararnâmesinde* bu durumla alakalı şöyle bir madde bulunmaktadır:

"Madde 70: Zevc kendi istediği mahâlde zevcesi için bi'l-cümle levâzımıyle bir mesken-i şer'î tedarüküne mecburdur."⁵⁷

Şayet kapısı kapalıysa evin odalarından biri kadın için yeterli olmaktadır.⁵⁸ Koca, karısının anne ve babasını ziyaret etmek üzere evden çıkmasını ve onların da

⁴⁸ Başka bir deyişle, kadının hizmetçisinin nafakası ile kadının nafakası eşit olmaz. Ayrıca hizmetçi, kadına bakabilmesi caiz olan küçük çocuk, cariye, kadının yakın akrabası veya erkekliği gitmiş olan kimse gibi nâmahremlik arzetmeyecek biri olmalıdır. (Bkz. Bilmen, *a.g.e.*, c. II, s. 484-486.)

⁴⁹ Hanefilere göre yiyecek nafakasının belirli sınırları yoktur; günlük olarak kadına yetecek kadar olması gerekir. Nitekim hâkim, örfen kadına yetecek miktarı belirlemek durumundadır. (Bkz. Serahsî, *Mebûsât*, c. V, s. 285, 287.) Ancak bazı kaynaklarda nafaka olarak verilecek yiyeceklerin cinsinin belirlendiği görülmektedir: "Cins-i nafaka: Nükûd ile et, ekmek, un, yağ ve melbusat gibi şeylerdir." (Bkz. Bilmen, *a.g.e.*, c. II, s. 445.) Yine aynı eserin 452-453. sayfalarında kadına nafaka olarak verilen yiyeceğin ne çeşit olacağına dair ayrıntılı bilgiler yer almaktadır.

⁵⁰ Serahsî, *Mebûsât*, c. V, s. 283-286.

⁵¹ el-Halebî, *a.g.e.*, c. I, s. 301.

⁵² Serahsî, *Mebûsât*, c. V, s. 290.

⁵³ Bilmen, *a.g.e.*, c. II, s. 458.

⁵⁴ Seydişehrî, *a.g.e.*, s. 102.

⁵⁵ Halil Cin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1974, s. 209.

⁵⁶ Serahsî, *Mebûsât*, c. V, s. 287-288; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, c. II, s. 448, 461; Seydişehrî, Mahmûd Es'ad, *Kitâb-ı Nikâh ve Talâk*, s. 103.

⁵⁷ *Hukûk-ı Âile Kararnâmesi & Esbâb-ı Mûcibe Lâyihası*, İstanbul: Matbaa-i Orhâniye, 1917, s. 17.)

haftanın bir günü gelmesini, ebeveyni dışındaki akrabalarının ise senede bir defa gelmesini engelleyemez.⁵⁹

Koca, karısından olmayan küçük çocuğuna aynı evde bakabilir; ancak kadının, kocasının izni olmaksızın önceki kocasından olan çocuğunu veya bir akrabasını aynı evde ikâmet ettirmesi söz konusu olamaz.⁶⁰ Bununla ilgili olarak *Hukûk-ı Âile Kararnâmesinde* bir madde yer almaktadır:

"Madde 72: Zevce hanesinde gayrı mümeyyiz veled-i sağîrinden başka ehil ve akâribini zevcesinin rızası olmaksızın iskân edemez. Zevce dahi zevci razı olmadıkça kendi evlad ve akâribini birlikte iskân edemez."⁶¹

Ayrıca kocanın karısını iskân ettirdiği evin can ve mal açısından güvenli bir yer olması, etrafındaki komşuların iyi olması o meskeni, şer'îlik mertebesine yerleştirir. Koca, karısına evde bir yoldaş bulundurmak zorunda değildir; ancak karısının korkmaması için onu komşusuz bir evde oturtmaması gerekir.⁶²

Koca, karısının nafakasını karşılayamazsa kadın mahkemeye müracaat ederek hâkime nafaka takdîr ettirebilir ve kadın kocanın malından nafakasını karşılayabilir. Şayet kocanın malından karşılanamıyorsa, kadına kocası adına borç alma izni⁶³ ve yetkisi verilir.⁶⁴ Hanefî mezhebine göre zevcenin nafakasının temin edilememesi durumunda hâkimin eşleri ayırma/nikâhı fesih yetkisi bulunmamaktadır.⁶⁵

Türk Medenî Kanunu'nda kısmen Hanefî mezhebinin görüşüne uygun hüküm verilmiştir. Buna göre koca nafaka vermekten kaçınır veya fakir olduğu için kadının nafakasını karşılayamazsa kadın mahkemeye müracaat eder. Daha sonra kadına nafaka bağlanır ve bu nafaka kocasından icra yoluyla tahsil edilir. Yine ödemezse

⁵⁸ Ancak odanın kilitli olması ve mutfak ve tuvaletiyle birlikte müstakil bir oda olması gerekir. (Bilmen, *a.g.e.*, c. II, s. 450; Seydişehrî, *a.g.e.*, s. 106.)

⁵⁹ el-Halebî, *Mülkteka'l-ebhur*, c. I, s. 302; Seydişehrî, Mahmûd Es'ad, *a.g.e.*, s. 107.

⁶⁰ Bilmen, *a.g.e.*, c. II, s. 450; Seydişehrî, *a.g.e.*, s. 107; Erbay, Celal, "Nafaka", *DİA*, XXXII, İstanbul, 2006, s. 282.

⁶¹ *Hukûk-ı Âile Kararnâmesi*, s. 17.

⁶² Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, c. II, s. 450; Seydişehrî, *Kitâb-ı Nikâh ve Talâk*, s. 107.

⁶³ İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, s. 306. Benzer ifadeler *Hukûk-ı Âile Kararnâmesinde* de rastlanmaktadır: "Madde 96: Zevce zevcesini infâkdan âciz kalıp da zevce nafaka talep ederse hâkim zevce zimmetinde deyn olmak üzere yevm-i talebden itibaren nafaka takdîr eder. Ve zevce namına istidâne etmesi için zevceye izin verir." (Bkz. *Hukûk-ı Âile Kararnâmesi*, s. 20.)

⁶⁴ Kadının kocası adına borçlanması, hâkimin hükmü veya eşlerin karşılıklı anlaşması yoluyla gerçekleşir. Bunlar olmadıkça kadın ancak kendi zimmetine borç almış olur. (Bkz. Serahsî, *Mebûl*, c. V, s. 289.)

⁶⁵ Bilmen, *a.g.e.*, c. II, s. 464; Erbay, Celal, "Nafaka", *DİA*, XXXII, İstanbul, 2006, s. 283.

kocasını hapsedilir.⁶⁶ İslam hukukunda ise, kocanın durumu müsait olduğu ve hâkim tarafından takdir edildiği hâlde karısının nafakasını karşılamıyorsa, kocanın malları kendisi tarafından sattırılıp ödetilir yahut koca hapsedilir. Ancak koca fakir bir kimseyse hapsedilmez; kadına kocası yerine borçlanma hakkı verilir.⁶⁷

Kocasını gâib, yani uzak bir memlekette⁶⁸ olup ondan haber alamayan kadının durumuna gelirsek, böyle bir kadın öncelikle mahkemeye başvurur; hâkim ona evliliğinin sahih olup olmadığını, kocasına itaat edip etmediğini, iddet süresini doldurup doldurmadığını, kocasının gitmeden önce kendisine nafaka olarak bir şey bırakıp bırakmadığını sorar ve yemin ettirir. Daha sonra kadın için nafaka takdir eder ve kocanın kendisinde veya başkasında malları bulunuyorsa bunlardan kadının nafakası için ma'rûf ölçüde almasına izin verir. Eğer gâibin malı yoksa, kadına kocası adına borçlanma yetkisi verilir.⁶⁹

b. Mu'teddenin Nafakası

Kocasından boşanmış ve iddet bekleyen kadına "*mu'tedde*" denir ve onun iddet süresi içerisinde alma hakkına sahip olduğu nafaka "*mu'teddenin nafakası/iddet nafakası*" olarak isimlendirilir.

İddet nafakası, yiyecek ile meskenden ibarettir. Giyecek gerekmez; çünkü giysi her altı ayda bir kadına verilmesi gereken bir nafakadır ve genellikle iddet süresi çok devam etmediğinden iddeti boyunca kadına giyecek vermek şart değildir.⁷⁰

Boşanma kadının bir kusurundan –dinden dönme (irtidâd), kocasına karşı itaatsizlik (nüşûz) gibi bir sebepten- ötürü gerçekleşmişse yahut aralarında iddet nafakası ve mehir karşılığı muhâlea yoluyla bir boşanma vukû bulmuşsa kadına

⁶⁶ Nihat Dalgın, *İslam Hukukunda Boşama Yetkisi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2001, s. 185.

⁶⁷ Mehmet Akif Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, ed. Mustafa Uzun, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1985, s. 33-34.

⁶⁸ Bilmen, eserinde bunu en az on sekiz saatlik mesafede bulunması şeklinde kayıtlandırmıştır. (Bkz. Bilmen, a.g.e., c. II, s. 467.)

⁶⁹ Seydişehirî, a.g.e., s. 104; Halil Cin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, s. 206-207; Bilmen, a.g.e., c. II, s. 467.

⁷⁰ Seydişehirî, a.g.e., s. 204.

nafaka gerekmez. Eğer kadının boşanmada böyle bir kusuru yoksa ister hamile olsun ister olmasın kendisine nafaka gerekir.⁷¹

Boşanmış iddet bekleyen kadın hamileyse, nafakası kocasının üzerine vâcib olur. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: *"Eğer hamile iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin."*⁷² İmam Zührî'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.): *"Üç talâkla boşanmış hamile kadının, çocuğunu doğurana dek nafaka hakkı vardır."*⁷³ buyurarak erkeğin boşadığı hamile kadına vermesi gereken iddet nafakasının, iddet süresince yani çocuğun doğumuna kadar devam etmesinin vâcib olduğunu bildirmiştir.

Kadın hamile değilse, ister ric'î ister beynûnet-i suğrâ veya kübrâ olmak üzere bâin talâkla boşanmış olsun fark etmez, kadının nafaka ve süknâ hakkı mevcuttur. Nitekim nafakanın delillendirilmesi konusunda zikrettiğimiz üzere, Kur'an'da *"Boşanmış kadınların örfe göre geçimlerinin sağlanması onların hakkıdır. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir borçtur"*⁷⁴ buyrulurarak kocasından ayrılan kadına nafaka verilmesinin gerekliliği bildirilmektedir.

Şayet kocasıyla aralarında mülâane (lanetleşerek boşanma) gerçekleşmişse, iddet süresince kadının ne nafakaya ne de süknâyâ hakkı olur. Kocasının vefâtından dolayı vefât iddeti beklemekte ise kadının nafaka hakkı olmamakla birlikte süknâ hakkı bulunmaktadır. Çünkü kocasının vefâtıyla mal vârislerin olur; kadının ise vârisler üzerinde bir hakkı yoktur; sadece kocasının terekesinden kendi hissesine düşen payı alır.⁷⁵

Esasen iddet, kadının kocasından ayrılma ve kocasının vefâtı halinde beklemesi gereken bir süredir. Kocasını ölen kadının vefât iddeti içerisinde nafaka alma hakkının olup olmadığı meselesi *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme* adlı eserde şu şekilde izah edilmiştir: Yüce Allah, Kur'an-ı Kerîm'de *"İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler, eşleri için, evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin*

⁷¹ Seydişehrî, *Kitâb-ı Nikâh ve't-talâk*, s. 203.

⁷² et-Talâk, 65/6.

⁷³ Abdurrezzak bin Hemâm es-San'ânî, *Musannef*, thk. Habiburrahman el-A'zamî, 2. bs., c. VII, Beyrut: el-Mektebü'l-İslamî, 1982, s. 18.

⁷⁴ el-Bakara, 2/241.

⁷⁵ Kal'acî, *el-Mevsûatü'l-fikhiyyeti'l-müeyyessera*, c. II, s. 1896.

sağlanmasını vasiyet etsinler"⁷⁶ buyurduğuna göre koca, vefâtından sonra bir sene boyunca karısının nafakasını karşılamak üzere, vefâtından önce karısına bir mal vasiyet etmelidir; ancak daha sonra Nisâ Sûresinde gelen kadına miras âyetiyle⁷⁷ bu hükmün nesh edildiği âlimlerce kabul edilmiş ve fukahâ arasında vefât iddeti bekleyen kadına nafaka gerekmeyp sadece süknâ hakkının olduğu noktasında bir görüş birliği sağlanmıştır.⁷⁸

2. Karâbet Nafakası

Karâbet nafakası, Hanefî mezhebine göre kendi içerisinde üç gruba ayrılır: Usûl nafakası, furû nafakası ve mahrem yakınların nafakası.

Akrabaların nafakaya hak kazanmaları için şu şartların bulunması gerekir:

a) Hiç malı olmaması ve infâk etmek üzere bir şey kazanamayacak şekilde fakir olması.

b) Nafakayı ödemesi gereken şahsın zengin olması, yani yanında onlar için infâk edeceği şeylerin bulunması.

c) Kendisine nafaka verilecek kimsenin rahm-i mahremden (zevî'l-erhâm/evlenilmesi haram olan yakın akrabadan) olması. Zevî'l-erhâmın nafakası, nafaka verilenlerin mirasları oranında taksim edilir. Allah Teâlâ Bakara Sûresinde şöyle buyurmaktadır: *"Mirasçı da aynı şeyle sorumludur."*⁷⁹ Fakat akrabalar arasında durumu iyi, zengin bir babanın bulunması durumunda nafaka sadece onun üzerine vâcib olur.

d) Nafaka alacak kişinin dininin, nafaka vermekle yükümlünün dininden farklı olmaması. Ancak baba ile anne, dede ile nine, oğul ile kız gibi nafaka verilen kişinin nafaka verenin usûlünden veya furûundan olması hali hariç. Zira kâfir babanın nafakası Müslüman oğluna vâcibdir; aynı şekilde kâfir oğlun nafakası da Müslüman babaya aittir.⁸⁰

⁷⁶ el-Bakara, 2/240.

⁷⁷ "... Eğer sizin çocuğunuz yoksa, bıraktığınızın dörtte biri onlarındır. Eğer çocuğunuz varsa bıraktığınızın sekizde biri onlarındır..." (en-Nisâ, 4/12.)

⁷⁸ Cin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, s. 204.

⁷⁹ el-Bakara, 2/233.

⁸⁰ Kal'acî, *el-Mevsûatü'l-fikhiyyeti'l-müeyyessera*, c. II, s. 1896-1897.

a. Usûl Nafakası

Anne-baba, nine, dede gibi kişinin üst soylarının nafakasını çocukları ve torunları ödemekle mükelleftir.⁸¹ Tabii burada, usûlün muhtaç durumda olması ve ona bakmakla sorumlu tutulacak kişinin de durumunun iyi olması şarttır. Çocuk ve torunların kız veya erkek olması nafaka yükümlülüğü açısından fark etmez.⁸² Anne ve babanın nafaka alacaklısı olmaları için Müslüman olmaları şart değildir.⁸³ Öyleyse usul nafakasında din ve cinsiyet farkı gözetilmeksizin nafakanın temin edilmesi gerekmektedir.

Oğlu ile oğlunun oğlu bulunursa daha yakın olduğu için oğlu takdim olunur. Kızı ile oğlunun kızı bulunursa kızı takdim olunur. Oğlunun oğlu ile kızının kızı eşit bir şekilde nafakaya katılırlar. Oğlu ile baba veya annesi varsa oğlu takdîm olunur ve nafaka konusunda kimse ona iştirak etmez. Baba oğlunun oğluna veya kızının kızına tercih edilir. Bu hususta babaya kimse iştirak etmez. Yakınlıkta denk bulunduğu takdîrde mirastaki hisselerine itibar edilir. Usûl ile furû bulunmayıp yalnız *havâşî*⁸⁴ bulunursa nafaka durumu müsait olan mahrem yakınlar aittir ve mirastaki hisse oranlarına göre nafakaya iştirak ederler.⁸⁵

Baba, gâib olan büyük oğlunun taşınır mallarını nafaka için satabilir.⁸⁶ Bunu kendisine, gâibin validesine, zevcesine, küçük çocuklarına infak edebilir. Lakin bu malları nafakadan başka bir borç için satamaz.⁸⁷

Bir kimse babasının karısına nafaka temin etmek zorunda değildir; ancak babası hastalık gibi bir sebepten ötürü kendi hizmetini göremiyorsa ona bakacak ve hizmetini görecektir kişinin nafakasını oğlu vermek mecburiyetindedir. Eğer babasının hizmetini karısı görüyorsa onun nafakasını oğlu vermelidir.⁸⁸ Zira babasının bakım masraflarını karşılamak oğlunun görevidir.

⁸¹ Eğer anne, baba, dedenin furûsu varsa nafakaları sadece furûya aittir. (Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, c. 2, s. 500.)

⁸² Serahsî, *Mebsût*, c. V, s. 353; Seydişehrî, *Kitâb-ı Nikâh ve't-talâk*, s. 112.

⁸³ Bilmen, a.g.e., c. II, s. 503.

⁸⁴ "Havâşî: Usûl ve furûdan olmayan akraba. Kardeş, amca, dayı gibi." (Bkz. Bilmen, a.g.e., c. II, s. 445.)

⁸⁵ Seydişehrî, *Kitâb-ı Nikâh ve't-talâk*, s. 112-113.

⁸⁶ Serahsî, a.g.e., c. V, s. 360.

⁸⁷ Seydişehrî, a.g.e., s. 114.

⁸⁸ Bilmen, a.g.e., c. II, s. 501.

b. Furû Nafakası

Furû nafakası ile kastedilen, bir kimsenin bakmakla mükellef olduğu çocuklarının ve torunlarının nafakasıdır.⁸⁹ Çocuğun nafakası için, "küçüğün beden ve fikir olgunluğu içerisinde yetişip topluma mâl olabilmesi için muhtaç olduğu mesken, yiyecek, içecek, giyecek gibi aslî unsurlarla, tedavi, bakım, eğitim-öğretim masraflarının tümünün temini"⁹⁰ şeklinde geniş bir tanımlama yapmak mümkündür. Kendisine infakta bulunulması için çocuğun hür,⁹¹ fakir, âkil ve henüz bülûğ çağına ermemiş olması gerekmektedir.⁹²

Fakir çocuğun nafakasını ödemek babasının görevidir. Çünkü çocuk babanın bir parçasıdır ve onun nafakası kendi nafakası gibidir.⁹³ Tıpkı ebeveyn ve zevciyyet nafakası gibi bu konuda ona kimse iştirak etmez. Annesi küçük çocuğu emzirmeye kazâen mecbur değildir; dolayısıyla kâdî onu zorlayamaz; ancak diyâneten ve ahlâken annenin çocuğunu emzirmesi îcâb eder.⁹⁴ Eğer çocuk annesinden başkasından süt emmez veya babasının süt anne tutmaya durumu müsait olmazsa anne kazâen de çocuğunu emzirmek zorunda olur.⁹⁵ Çocuğunu emzirme karşılığında annenin ücret alması caiz değildir. Ebû Hanife'ye göre anne iki seneden fazla emzirirse, artan sürenin ücretini isteyebilir.⁹⁶

Çocuğun malı varsa nafakası bu maldan karşılanır. Malı olmayan fakir çocuğun nafakasının ise babası tarafından karşılanacağını daha önce dile getirmiştik. Eğer çocuk erkekse çalışıp maddî kazanç sağlayabilecek yaşa gelinceye kadar, kızsız evlenene kadar babası onların nafakasını temin eder.⁹⁷

Nafaka yükümlüsü olan babanın durumu iyiye, eşler ayrıldıktan sonra birden fazla sayıdaki çocuklarına bakmak üzere bir veya iki hizmetçi tutmak babanın

⁸⁹ Halil Cin, Ahmet Akgündüz, *Türk-İslam Hukuk Tarihi*, c. II, İstanbul: Timaş Yayınları, 1990, s. 120.

⁹⁰ Celal Erbay, *İslam Hukukunda Küçüklerin Himayesi (Kitâbü'n-Nafakat ve Türk Yargı Kararları ile Mukayeseli)*, 2. bs., İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998, s. 194.

⁹¹ Eğer evlad hür değil de başkasının kölesiyse onun nafakasını efendisi karşılar. (Bkz. Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, c. II, s. 499.)

⁹² Bilmen, a.g.e., c. II, s. 495.

⁹³ Serahsî, *Mebûsât*, c. V, s. 354.

⁹⁴ el-Halebî, *Mülkteka'l-ebhur*, s. 303.

⁹⁵ Seydişehrî, *Kitâb-ı Nikâh ve Talâk*, s. 109.

⁹⁶ Ahmed b. Ömer el-Hassâf eş-Şeybânî, *Kitâbü'n-nafakât*, 1. bs., thk. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî, Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1984, s. 12; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, s. 342.

⁹⁷ Seydişehrî, a.g.e., s. 110.

görevidir. Babanın durumu hizmetçilerin nafakasını temine müsait değilse bunu karşılamaya mecbur değildir.⁹⁸

Erkek evlad büyüğe ve bir hastalıktan dolayı çalışıp para kazanamıyorsa ya da ilim tahsiliyle meşgul olduğu için çalışamıyorsa,⁹⁹ kız evlad da yaşı büyük olduğu hâlde evli değilse onların nafakasını babası öder.¹⁰⁰ Eğer babanın infak edecek malı yoksa, anne onun yerine infakta bulunabilir; anne de fakirse babanın yakınları –ileride babanın durumu düzeldiğinde babadan geri almak kaydıyla- onun evladının nafakasını temin eder. Mesela çocuğun amcası zengin ve babası fakirse, nafakayı amca öder.¹⁰¹ Bazen de –şer'iyye sicillerinde "îcâr-ı sağîr" başlığı altında ele alındığı üzere- baba küçük oğlunu yahut kızını bir kimsenin yanına onun bir hizmetini görmek üzere vererek veya bir sanatkâra teslim ederek elde edilen parayla o çocukların nafakasını karşılayabilir. Nafakadan fazlasıyla ücretlendirilirlerse artan parayı bülûğa erdiklerinde kendilerine vermek üzere saklar.¹⁰²

Babası olmayan çocukların nafakası usûlüne aittir. Bunlar birden fazlaysa bakılır; eğer bunlardan bir kısmı vâris olup diğer bir kısmı vâris değilse cüziyyet cihetiyle en yakını takdim olunur. Dolayısıyla anne, annenin babasına veya babanın annesine mukaddemdir; yani onlardan önce nafaka ödeme mesuliyeti kendisine düşer. Dereceleri eşitse vâris olanlar takdim olunur. Mesela babanın dedesi ile annenin dedesi bulunuyorsa babanın dedesi çocuğu infak eder. Şayet hepsi vârisse hisseleri nisbetinde infak ederler.¹⁰³

c. Mahrem Yakınların Nafakası

Aralarında evlenme yasağı olacak şekilde yakın olan akrabalar (zevî'l-erhâm) birbirlerinin nafakasını karşılamakla yükümlüdürler.¹⁰⁴ Bunlar amca, dayı, hala, teyze, yeğen gibi kan hısımlarıdır.¹⁰⁵

⁹⁸ Serahsî, a.g.e., c. V, s. 332.

⁹⁹ Ayrıca mecburî askerlikte bulunduğu için kesbe kâdir değilse nafakasını babası karşılar. (Bkz. Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, 13. bs., İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008, s. 364.)

¹⁰⁰ Karaman'a göre bekar kız bir işte çalışmaya başlayıp geçimi için yeterli kazancı elde ederse babası onun nafakasını artık ödemez. (Bkz. Karaman, a.g.e., s. 364.)

¹⁰¹ Serahsî, *Mebûsût*, c. V, s. 355.

¹⁰² Seydişehrî, *Kitâb-ı Nikâh ve't-talâk*, s. 110-111.

¹⁰³ Seydişehrî, a.g.e., s. 111.

¹⁰⁴ Serahsî, a.g.e., c. V, s. 355.

Kendisine nafaka verilecek kimselerin muhtaç olmaları ve kesbe kâdir olmamaları, onlara nafaka vereceklerin ise maddî açıdan normal veya zengin düzeyde bulunmaları şarttır.¹⁰⁶ Nafaka yükümlülüğünün yakın akrabaya vâcip olması ve akrabalık bağı uzaklaştıkça bu mükellefiyetin farz olmaktan çıkması ile uzak akrabalar arasında evliliğin caiz oluşu arasında bir ilişki bulunmaktadır. Bu nedenle zengin kadın da tıpkı erkek gibi yakın akrabalarının nafakasından sorumlu tutulmuştur.¹⁰⁷

Müslüman kimse, kâfir olan akrabasının nafakasını vermek zorunda değildir. Aynı şekilde kâfir olan da Müslüman akrabasının nafakasını karşılamaya zorlanamaz. Zira akrabaların birbirlerine nafaka vermesi karşılıklı mirasçı olma yetkisine bağlıdır ve farklı dinlere mensup kişiler arasında mirasçılık söz konusu değildir. Yalnızca anne-baba, çocuk ve zevcenin nafakası bu durumdan istisnâdır.¹⁰⁸ Bunlar arasında din farkı olsa dahi nafaka yükümlülüğü devam eder.¹⁰⁹

Hiçbir zengin akrabası olmayıp nafakaya muhtaç olan kimselerin nafakasını devlet karşılar. Eğer devlet bunu ödemeye yanaşmazsa bu muhtaç kimselerin durumundan haberdar olan o bölgenin zengin Müslümanlarına vâcip olur.¹¹⁰

B. MÜLKİYET İLİŞKİSİNDEN DOĞAN NAFKA

Mülkiyet ilişkisinden doğan nafaka ile kastedilen, bir kimsenin sahip olduğu ve kendisinden menfaat elde ettiği canlı ve cansız varlıkların nafakalarıdır. Canlı varlıklar olarak köle ile efendisi ve hayvan ile sahibi arasındaki ilişkiden bahsedilmektedir.

Kölenin nafakası onun yiyecek, içecek, giyecek, mesken, tedavi ve temizlik masraflarını içerir. Hayvan nafakasını sahibi karşılar ve hayvanın yaşantısını devam ettirebilmesi için gerekli olan yem, su, veteriner gibi ihtiyaçları kapsar.

Cansız varlıkların nafakası mevzusuna gelince, cansız varlıklardan kasıt, arazi, mesken, han, bahçe, park, kamu binaları gibi şahsî ve kamuya ait malların

¹⁰⁵ Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, s. 365.

¹⁰⁶ İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik* s. 353.

¹⁰⁷ Serahsî, a.g.e. c. V, s. 357.

¹⁰⁸ Serahsî, *Mebûât*, c. V, s. 361.

¹⁰⁹ İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, s. 352.

¹¹⁰ Kal'acî, *el-Mevsûatü'l-fikhiyyeti'l-müeyyessa*, c. II, s. 1896-1897.

bakımı, onarımı ve korunması için yapılan tüm masraflar o mülkün sahibine –kamu malıysa devlete- aittir.¹¹¹ Ayrıca emanet malın nafakası sahibine aittir. Rehin olan eşyayı korumak için tutulan muhafız ve kasa ücreti gibi masraflar rehin alan şahsa aittir. Buluntu malın nafakası, onu almaya geldiğinde sahibi tarafından ödenir.¹¹²

¹¹¹ Celal Erbay, "Nafaka", *DİA*, XXXII, İstanbul, 2006, s. 284-285.

¹¹² Kal'acî, a.g.e., c. II, s. 1897.

İkinci Bölüm

OSMANLI HUKUKUNDA NAFKA

Osmanlı Devleti'nin başlangıcından Tanzimat dönemine kadar asırlar boyu Osmanlı hukuk sisteminde şer'iyye mahkemelerinin (meclis-i şer') yürürlükte olduğu bilinen bir husustur. Bu mahkemelerden günümüze ulaşan binlerce mahkeme defteri bulunmaktadır.

Klasik fıkıh kitaplarını kaynak alan şer'î hukuk ile padişah fermanlarından oluşan ve şer'î hukuka uygun olmak zorunda olan örfî hukuk şeklinde bir hukuk sistemi bulunan Osmanlı hukukunda mahkeme defterleri, hem yazıldığı dönemin problemlerini yansıtarak toplumun yapısı hakkında bilgi vermekte, hem de Osmanlı hukuk sisteminin nasıl yürütüldüğüne ışık tutmaktadır. Bu bağlamda şer'iyye sicillerinin tarihî, toplumsal ve hukukî açıdan zengin bir kaynak olduğu görülmektedir.

Diğer yandan fetvâ mecmuaları da Osmanlı'nın toplumsal ve tarihî yapısı hakkında bilgi veren eserlerdir. Zira bu kitaplarda dönemin sıkça gündeme gelen meseleleri hakkında şeyhülislamın verdiği fetvâlar yer almaktadır.¹¹³

Nikâh, talâk, hidâne, nafaka, mehir, neseb gibi aile hukukuna ait pek çok mesele, gerek mahkeme davalarında gerekse fetvâ kitaplarında oldukça fazla işlenmiştir. Tüm bunlar klasik fıkıh kitaplarında konulan düsturlar çerçevesinde incelenmiştir.

Araştırmamızda ele aldığımız nafaka konusu, mahkeme defterlerinde ve fetvâ mecmualarında çok geniş bir sahayı kaplamaktadır. Nitekim nafakayı kimlerin vermesi gerektiği, kimlerin nafaka alacaklısı olduğu, nafakanın nelerden oluştuğu, nafakanın türleri, nafakanın miktarı, bu miktarın kim tarafından belirleneceği, belirlendikten sonra bir indirim veya zam olup olamayacağı, nafakada vekaletin bulunup bulunmadığı gibi hususlar, Osmanlı uygulamasında nafaka algısının keyfiyeti hakkında belirttiğimiz kaynaklarda karşımıza çıkan meselelerdir.

Bu bölümde Osmanlı hukukunda nafaka konusunu, İstanbul Bâb Mahkemesi 1249-1253 yılları arasında kaydedilen şer'iyye sicillerindeki davalar, şeyhülislam

¹¹³ 1914-1922 yılları arasında yayımlanan *Cerîde-i İlmiyye Dergisi*'ndeki fetvâlar ise Tanzimat sonrası dönemin tarihî, toplumsal ve hukukî yapısını yansıtmaktadır.

fetvâları, sakk mecmuaları, *Kitâbü'n-Nafakât* ve *Hukûk-ı Âile Kararnâmesi*'ndeki nafakayla ilgili maddeler ışığında değerlendirmeye çalışacağız.

I. NAFAKAYA DAİR MESELELER

Osmanlı hukukunda nafaka, sözlük anlamı itibariyle kişinin ailesine yaptığı harcamalardır.¹¹⁴ Nafaka, alacaklısı açısından bir hak olmakla birlikte, nafaka sorumlusu açısından bakıldığında bir vecîbe, yerine getirilmesi mecbûrî olan ve yapılmadığı takdîrde malına el konulması, onun adına borçlanması ve hapis cezası gibi bir takım yaptırımları bulunan bir borçtur.

Nafaka çeşitlerini incelerken mahkeme davaları ve fetvâlardan sık sık örnekler vererek bunları ayrıntılı bir şekilde inceleyeceğimiz için nafakaya dair meselelerle ilgili bu bölümde çok fazla detaya girmemeye özen göstereceğiz.

A. NAFKA SORUMLUSU VE ALACAKLISI

Mahkemelerde ve fetvâlarda nafaka vermekle mükellef tutulan kişinin, zevcenin nafakasından koca, çocuğun nafakasını temin etmede baba (bazen dede, amca gibi yakınlar), anne-baba gibi usûl yakınların nafakasından evlat ve torunlar, kölenin nafakasından ise köle sahibi (mevlâ) olduğu görülmektedir.

Mahkeme defterlerinde nafaka sorumlusu olacak kimsenin mesleğinin muhakkak belirtildiğini söylemek mümkündür. Ayrıca tenzîl-i nafaka konulu davalarda belirtildiği üzere, takdîr edilen nafakanın kişinin ödeyebileceği miktardan yüksek olması durumunda hâkime müracaat edilerek indirtilebildiği görülmektedir. Dolayısıyla denilebilir ki, Osmanlı uygulamasında nafaka vermekle mükellef tutulan kimsenin maddî durumunun nafakayı ödeyebilecek durumda olup olmadığına bakılmış ve bu konuda İslam hukukunun belirlediği ölçülere riayet edilmiştir.

Nafaka alacaklısı ise zevce, evlat, anne-baba ve köle gibi, bir kimsenin sorumluluğunda olan kişilerdir. Zevce dışında, bu zikrettiklerimizin fakir olması ve kendilerine ait herhangi mallarının bulunmaması gerekmektedir. Zira bir kimsenin malı varsa ve maddî durumu yerindeyse nafakasını kendisi ödemekle yükümlüdür; diğer bir ifadeyle hem nafaka sorumlusu hem de alacaklısı olma vasfı bu kimsenin

¹¹⁴ *El-Ahkâmü's-şer'iyye fi'lahvâli's-şahsiyye/ Kitâbü'n-Nafakât*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1915, s. 5.

kendisinde toplanmıştır. Ayrıca zevcenin nafakası için sahih bir nikâhla evli olma, kadının kocasının evinde ikâmet etmesi ve ona karşı itaatkar olması şarttır.

Aşağıya aldığımız mahkeme kaydında çocuğun nafakasını ödemekle mes'ûl olan kişinin babası olduğu ve nafaka alacaklısı olan çocuğun malı olmadığı belirtilmiştir:

"... zevc-i sâbıkı *koltukçu* Mehmed Ali Ağa ibn el-Hâc Mustafa nâm kimesne mahdarında takrîr-i kelâm ve ta'bîr anî'l-merâm idüb mezbûr Mehmed Ali Ağa ile mukaddemâ zevciyyet beynimizde kâime iken mezbûrun firâşından hâsıla ve benden mütevellide ve bi-hakkı'l-hidâne hâlâ hacr ve terbiyemde olan sulbiye kızı Ümmü Gülsüm nâm *sağîrenin asla malı olmayub nafaka ve kisveye eşedd-i ihtiyâc ile muhtâce olmağla sağîre-i mezbûrenin nafakasıçün babası mezbûr üzerine* kıbel-i şer'den kadr-i ma'rûf meblağ farz ve takdîr olunmak bi'l-hidâne matlûbumdur..."¹¹⁵

Yukarıdaki davada, nafaka vermekle yükümlü olan babanın koltukçu esnafından olduğu belirtilerek mesleği açıklanmış; nafaka alacak olan çocuğun ise malı olmayıp nafaka ve giysiye çok ihtiyacı olduğu özellikle belirtilmiştir.

Evladın nafaka sorumlusu, annenin nafaka alacaklısı olduğu bir kayıta ise şu ifadeler yer almaktadır:

"... sadr-ı kebîr *oğlu yemişçi* Mehmed bin Osman nâm kimesne mahdarında takrîr-i kelâm ve ta'bîr-i ani'l-merâm idüb ben *alîle ve fakîre ve mu'sire olub nafakaya eşedd-i ihtiyâc ile muhtâce olmağla mûsir olan oğlum mezbûr Mehmed üzerine* kıbel-i şer'den kadr-i kifâye meblağ farz ve takdîr olunmak matlubumdur..."¹¹⁶

Burada ise, nafaka alacaklısı olan annenin hasta, fakir ve nafakaya muhtaç olduğu ve annesinin nafakasını temin sorumluluğu kendi üzerinde olan oğlunun yemiş satıcısı ve zengin bir kimse olduğu bildirilmiştir.

Zevcenin nafakasıyla ilgili bir fetvâ örneğinde ise, kadının nafaka alacaklısı olma şartlarından olan kocasına itaat ve onun evinde iskân şartını taşımadığı gerekçesiyle zevcenin nafakasını hak etmediğine hükmedilmiştir:

"Zeyd'in zevcesi Hind Zeyd'in menzilinden Zeyd'in izninsiz bi-gayr-i hakk hurûc edip bir müddet karındaşı Amr'ın menzilinde nâşize-i sâkine olsa Hind ol müddette nafakaya müstehakka olur mu?"

¹¹⁵ İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 392, v. 70b.

¹¹⁶ İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 389, v. 49b.

El-Cevâb: Olmaz."¹¹⁷

Böylece nafaka sorumlusunun ve alacaklısının gerekli şartları taşıyıp taşımadığı hususuna İslam hukukuna uygun şekilde şer'iyye sicillerinde ve fetvâlarda yer verildiği görülmektedir.

B. NAFKA TALEBİ

Nafaka talebinde bulunanların kimler olduğu hususu nafakanın türüne göre değişiklik arz etmektedir. Mesela çocuğun nafakasını babasından talep eden kişinin genellikle çocuğun annesi olduğu gözlemlenmiştir. Esasen buradaki sınırlama, çocuğa bakma hakkına sahip kimse ile ilgilidir. Zira anneden hidâne hakkı düştüğü takdirde çocuğun nafakasını talep eden kişi, hidâne hakkı kendisine geçen anneanne olmaktadır.

Zevcenin nafakasında kadın mahkemeye müracaat ederek kocasından nafaka talep etmektedir. Yine iddet bekleyen kadının nafakasını, vekili yoksa kendisi bizzat kâdiya giderek istemektedir. Usûl nafakasında da, muhtaç durumdaki anne veya baba, durumu iyi olan evladından nafaka talebinde bulunmaktadır.

Aşağıdaki sicil örneğinde kızının çocuğuna bakan anneanne, kızıyla ayrılan eski damadından çocuk için nafaka talebinde bulunmaktadır:

"... Ayşe bint Hasan nâm hârun meclis-i şer'i enverde mukaddemâ *damadı* el-Hâc Ömer Efendi bin Ali mahdarında takrîr-i kelâm ve ta'bîr-i anî'l-merâm idüb ... sağîre-i mezbûrenin malı olmayub nafaka ve kisveye eşedd-i ihtiyâc ile muhtâce olmağla sağîre-i mezbûrenin nafakası içün babası merkûm el-Hâc Ömer Efendi üzerine kıbel-i şer'den ma'rûf meblağ farz ve takdîr olunmak bi'l-hidâne matlubumdur ... meblağ-ı mefrûz-ı mezkûru sağîre-i mezbûrenin nafaka ve kisve vesâir levâzım-ı zarûriyesine harc ve sarfe ve lede'l-iktizâ istidâneye ve inde'z-zafer babası merkûm el-Hâc Ömer Efendi üzerine rücûa *ceddesi ve hâdinesi* merkûme Ayşe Hâtuna izin vermeğin mâ-vakaa."¹¹⁸

Örnekte görüldüğü üzere, hâkim belirlenen miktarın çocuğun hâdinesi ve anneanesi olan Ayşe Hâtuna verilmesine ve ihtiyaç hâlinde Ayşe Hâtunun damadı adına borçlanabileceğine hükmetmiştir.

¹¹⁷ Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1893, s. 116.

¹¹⁸ İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 389, v. 67a.

C. NAFAKANIN KONUSU, ZAMANI VE MİKTARI

Kitâbü'n-Nafakât'ın 1. maddesinde, "Nafaka, lügaten kişinin ıyâline infâk ettiği nesnedir. Şer'an taam ve kisve ve süknâdan ibarettir." denilmek suretiyle nafakanın konusu yiyecek (taam), giyecek (kisve) ve mesken (sükna) olarak belirlenmiştir.

Nelerin nafaka konusu olup olmadığı hakkında mahkeme davalarında ve fetvâlarda tafsilatlı açıklamalara gidilmemiş; nafaka, kisve ve diğer zarurî ihtiyaçlar için harcanmak üzere nafakanın miktarı tayin edilmiştir.

Nafaka, mahkemeye müracaat edildiği andan itibaren nafaka sorumlusu üzerinde bir borç olmaya başlar. İddet nafakası, kadının iddet süresi dolana kadar, hamile kadınıki ise doğum gerçekleşinceye dek verilir. Çocuğun nafakası, kız çocuklarda evleninceye kadar, erkek çocuklarda kendi çalışıp kazanç elde etmeye müsait hâle gelinceye dek babası tarafından karşılanır. Mahkeme kayıtlarında nafakanın daha çok günlük ve aylık olarak akçe ve kuruş üzerinden verildiğine rastlanmaktadır.

Aşağıdaki davada hâkim, iddet bekleyen hamile kadının doğum yapana kadar kocasından günlük 120 Akçe nafaka almasına hükmetmiş ve gerektiği takdirde kocası adına istidânede bulunmasına izin vermiştir:

"... târîh-i kitâbdan *beher yevm yüzyirmişer akçe* farz ve takdîr buyurub meblağ-ı mefrûz-ı mezkûru kendi *nafaka vesâir levâzım-ı zarûriyesine* harc ve sarfe ve lede'l-iktizâ istidâneye ve inde'z-zafer zevci merkûm İsmail üzerine rücûa merkûme Şerife Ayşe Sıddıka Hâtuna izin vermeğin mâ-vakaa."¹¹⁹

Nafakanın miktarı kadr-i ma'rûf, yani ne nafaka sorumlusunu ne de alacaklısını sıkıntıya düşürecek mutedil bir ölçüde olmalıdır. Bu miktar iki tarafın durumu göz önünde bulundurularak hâkim tarafından belirlenir. Nafaka yüksek miktarda takdîr edilmişse, nafaka sorumlusunun bunu mahkemeye başvurarak indirtebileceği; takdîr olunan miktarın nafaka alacaklısına yetmemesi ve ihtiyaçların değişmesi durumunda ise hâkimin izniyle nafakanın arttırılabileceği konusu mahkeme kayıtlarındaki "tenzîl-i nafaka" ve "zamm-ı nafaka" davalarında gün yüzüne çıkmaktadır. Bunları şu şekilde açıklayabiliriz:

¹¹⁹ İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 389, v. 46a.

1. Nafaka Miktarını Artırma (Zamm-ı Nafaka)

Bu bölümde nafaka davalarında sıkça başvurulmuş bir yol olan zamm-ı nafaka konusuna değineceğiz. Zamm-ı nafaka, nafaka ile ilgili şer'iyye sicillerinde, daha önce hâkim tarafından takdîr edilen nafakanın arttırılması talebiyle açılmış olan davaları kapsamaktadır. Aşağıda bu konunun bir örneği yer almaktadır:

"... sağîrenin malı olmadığına mebnî nafakasıyçün *bin iki yüz kırk altı senesi zi'l-hiccet-i ş-Şerîfenin on sekizinci günü târîhiyle müverrih bir kıt'a i'lâm-ı şer'î mantûkunca takdîr olunan beher yevm yüzer akçe kadr-i ma'rûfdan ekal olmağla mikdâr-ı kifâye meblağ üzerine zamm ve farz ve takdîr olunmak* bi'l-hidâne matlûbumdur dedikde mezbûr Rüstem Efendi dahi tasdik etmeğin kibel-i şer'den sağîre-i merkûmenin nafaka-i mukadderesi olan beher yevm yüzer akçe üzerine *bi't-terâzî yirmişer akçe dahi zammile cem'an yevmî yüzyirmi akçeye iblâğan farz ve takdîr olunub* meblağ-ı mefrûz-ı mezkûru sağîre-i mezbûrenin nafaka ve kisve ve sâir levâzım-ı zarûriyesine harc ve sarfe ve lede'l-iktizâ istidâneye ve inde'z-zafer babası mezbûr üzerine rücûa vâlidesi ve hâdinesi merkûme Şerîfe Âdile Hâtuna kibel-i şer'den izin verildiği huzûr.

Fî 2 Şa'bân sene 1249."¹²⁰

Çocuğun nafakasının çoğaltılmasını konu alan bu davada öncelikle "*bin iki yüz kırk altı senesi zi'l-hiccet-i ş-Şerîfenin on sekizinci günü târîhiyle müverrih bir kıt'a i'lâm-ı şer'î mantûkunca takdîr olunan beher yevm yüzer akçe*" denilmek suretiyle, 1249 yılına ait bu davadan üç sene önce sağîrin nafakası için hâkimin günlük 100 Akçe nafaka tayin ettiği anlaşılmaktadır.¹²¹ Yalnız, bu miktarın "*kadr-i ma'rûfdan ekal olmağla*" yani bir çocuğun günlük ihtiyaçlarını karşılayacak ortalama bir nafakadan az olması sebebiyle, "*mikdâr-ı kifâye meblağ üzerine zamm ve farz ve takdîr olunmak bi'l-hidâne matlûbumdur*" buyurularak küçüğün nafakasına yetecek ölçüde bir zammın yapılması talep edilmektedir. Ayrıca "*mezbûr Rüstem Efendi dahi tasdik etmeğin*" ifadesinden, kendisinden nafaka talebinde bulunulan babanın bu duruma onay verdiği açığa çıkmaktadır. Son olarak "*sağîre-i merkûmenin nafaka-i mukadderesi olan beher yevm yüzer akçe üzerine bi't-terâzî yirmişerakçe dahi*

¹²⁰ İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 387, v. 44b-45a.

¹²¹ Bazı davalarda "*bundan akdem takdîr olunan, mukaddemâ takdîr olunan*" ifadeleri, hâkim tarafından önceden belirlenmiş nafakayı anlatmak için kullanılmıştır. (Bkz. İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 389, v. 43b.)

zammile cem'an yevmî yüzyirmi akçeye iblâğan farz ve takdîr olunub" ifadesinden anlaşıldığı üzere 1246 senesi Zilhicce ayının 18. günü kâdînın belirlediği günlük 100 Akçe nafakaya, 1249 senesindeki talep üzerine 20 Akçe daha eklenerek toplam 120 Akçe nafaka takdîr edilmiştir. Buna benzer pek çok zamm-ı nafaka davasına İstanbul Bab Mahkemesi kayıtlarında rastlamak mümkündür.¹²²

Konuyla irtibatlı bir fetvâda ise şu ifadeler yer almaktadır:

"Hind zevc-i mutallık Zeyd'den olup hidânesinde olan sağır oğlu Amr'ın malı olmamakla Amr için Zeyd üzerine şu kadar akçe nafaka takdîr ettirdikten sonra bir müddet murûrunda nafaka-i mukaddere sağırın nafakasına kifâyet etmese hâlen Hind meblağ-i mezbûr üzerine sağırın nafakasına kadr-i ma'rûf kifayet mikdarı hâkime ziyade ettirmeğe kâdire olur mu?

El-Cevâb: Olur."¹²³

Feyzullah Efendi'nin verdiği bu fetvâyâ göre, önceden takdîr edilen nafakanın yetmemesi durumunda bu nafakanın kifayet miktarı ziyadeleştirilmesi caizdir. Bir başka fetvâda ise kifâyet miktarı nafakadan fazlasını talep etmeyle ilgili bir hüküm yer almaktadır:

"Hind zevc-i mutallık Zeyd'den olup hidânesinde olan veled-i sağır için Zeyd üzerine hâkime kadr-i ma'rûf yevmî şu kadar akçe takdîr ettirdiği nafakayı Zeyd Hind'e verip ol kadar akçe sağırın nafakasına kifâyet ederken Hind kanaat etmeyip 'Nafaka-i mukaddereden ziyade şu kadar akçe dahi ver yahud yazlık ve kışlık ve bayramlık esvâb ediver' deyu Zeyd'e cebre kâdire olur mu?

El-Cevâb: Olmaz."¹²⁴

Yenişehirli Abdullah Efendi'nin yukarıya taşıdığımız fetvâsında, boşandığı kocasından küçük çocuğu için hâkim tarafından normal ölçüde bir nafaka takdîr

¹²² Bkz. İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 387, v. 70b-71a; İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 389, v. 29a, 43b, 56b, 61b, 62a, 66b, 74b, 86a; İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 390, v. 9b; İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 391, v. 17a; İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 392, v. 3b, 10a, 40b, 55a, 69b; İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 393, v. 66a.

¹²³ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, yay. haz. Süleyman Kaya, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, s. 93. Benzer ifadelerin yer aldığı bir başka fetvâ şöyledir: "Hind zevc-i mutallık Zeyd'den olup hidânesinde olan Zeyd-i sağır için Zeyd üzerine takdîr ettirdiği nafaka kalîle olup sağır kâfiye olmamakla hâkim nafaka-i mezbûreyi Zeyd üzerine kadr-i ma'rûf mertebesine dek ziyade etmeğe kâdir olur mu? El-Cevâb: Olur." (Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, haz. Süleyman Kaya (ve diğerleri), ed. Mustafa Demiray, İstanbul: Klasik, 2011, s.136.)

¹²⁴ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, s. 137-138.

edildikten sonra bunun daha da fazlasını isteyen kadının bu talebinin karşılık bulamayacağına hükmedilmektedir.

Öyleyse nafaka takdîrinde olduğu gibi nafakaya zam istemede de mutlak ölçü nafakanın kadr-i ma'rûf miktarı olmasıdır. Bu da bir kimsenin ne çok sıkılarak ne de çok bol bırakılarak geçimini sağlamaya yetecek miktardır.¹²⁵

2. Nafaka Miktarında İndirim (Tenzîl-i Nafaka)

Mahkemelerde tenzîl-i nafaka hakkındaki davalar, genellikle sağîrin nafakası için hâkim tarafından daha önce takdîr edilen miktarın normalin üstünde olması nedeniyle indirilmesini talep etmeye dayanmaktadır.

"Derûn-i hüccette mezkûretü'l-ism ma'rifetü'z-zât Şerife Ümmühân bint Ali nâm hâtun meclis-i şer'i şerîf-i enverde zevc-i sâbıkı kezâlik derûn-i hüccette mezkûru'l-ism el-Hâc Mehmed Ağa ibn Hasan nâm kimesne mahdarında takrîr-i kelâm ve ta'bîr-i ani'l-merâm idüb derûn-i hüccette tafsîl ve beyân kılındığı üzere mezbûrun firâşından hâsıla ve benden mütevellide ve bi-hakki'l-hidâne hâlâ hacr ve terbiyemde olan sulbiye kızı Şerife Emine'nin mukaddemâ takdîr olunan beher şehir ellişer gurus nafakası vakt-i hâle göre kadr-i ma'rûfdan ezyed olduğunu pederi merkûm el-Hâc Mehmed Ağa iddia etmekle ben dahi işbu târîhden yirmişer gurusunu hat ve tenzîl idüb şehriye otuzar gurusu bâkî kalmışdır dedikde gibb.

Fî 22 Şevvâl sene 1250."¹²⁶

Yukarıdaki kayıta, *"mukaddemâ takdîr olunan beher şehir ellişer gurus nafakası"* denilerek daha önce aylık 50 Kuruşluk bir nafaka belirlendiğinden ve *"vakt-i hâle göre kadr-i ma'rûfdan ezyed olduğunu"* ifadesiyle de kadr-i ma'rûf ölçüsünün üzerinde bir nafakadan söz edilmektedir. Davanın sonunda *"pederi merkûm el-Hâc Mehmed Ağa iddia etmekle ben dahi işbu târîhden yirmişer gurusunu hat ve tenzîl idüb şehriye otuzar gurusu bâkî kalmışdır"* denilmek suretiyle bu davanın, nafakayı ödeyen sağîrin babasının iddiası üzerine açıldığı ve ayrıldığı karısının 50 Kuruştan

¹²⁵ "Madde 12: Kadr-i ma'rûf, vasat demektir." (Kitâbü'n-Nafakât, s. 6.)

¹²⁶ İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 389, v. 41b.

20'sini düşürüp geriye kalan 30 Kuruş nafakayı kabul ettiği anlaşılmaktadır. Sicillerde benzer ifadelerin yer aldığı daha pek çok dava bulunmaktadır.¹²⁷

Bir başka dava ise şöyledir:

"Mahmiye-i İstanbul'da Vezneciler kurbunda Camcı Ali Mahallesinde sâkine ve zâtı zeyl-i vesîkada muharreru'l-esâmî müslimîn ta'rifleriyle mu'arrefe olan bâisetü'l-vesîka Şerife Ayşe Sıddıka bint Süleyman nâm hâtun meclis-i şer'i münîrde zevc-i sâbıkı şerbetçi mühtedî Mustafa bin Abdullah nâm kimesne mahdarında takrîr-i kelâm ve ta'bîr-i anî'l-merâm idüb mezbûr Mustafa ile mukaddemâ zevciyyet beynimizde kâime iken mezbûrun firâşından hâsıl ve benden mütevellid ve bi-hakki'l-hidâne hâlâ hacr ve terbiyemde olan sulbî oğlu es-Seyyid Mehmed Necib nâm *sağîrin bâ-hüccet-i şer'îye beher şehir otuzbeş guruş nafaka-i mukaddere-i mefrûza-i müstedânesinden işbu sene-i mübâreke şehir-i Rebûlevvelinin birinci gününden târîh-i kitâba gelince on ayda mezbûrun zimmetinde müctemi' olub bi'l-mürâcaa alacak hakkım olan üçyüzelli guruşu zahr-ı hüccet-i mezkûr mantûkunca bana edâ ve teslim idüb ancak bu esnada nefsimi sağîre-i merkûmeye ecnebî olan kimesneye tezvîc ve hakk-ı hidâne benden sâkita ve hâdine-i ührâsı dahi olmayub lâkin babası mezbûr Mustafa oğlu sağîr-i merkûmu rızâsıyla benim yanımda terk ve nafakasıyçün işbu târîh-i kitâbdan şehriye onar guruş vermeğe müteahhid olmağla ben dahi rızamla şehriye yirmibeş guruşu hat ve tenzîl-i birle kibel-i şer'den istidâneye me'zûne olduğum şehriye onar guruşa râziye oldum dedikde gibb.*

Fî 7 Muharrem sene 1251."¹²⁸

Söz konusu davada sağîrin aylık 35 Kuruş nafakası on ay birikerek 350 Kuruş olup sağîrin babasının bunu eski karısına topluca ödemediğini; daha sonra kadının başka biriyle evlenmesi sonucu hidâne hakkı kendisinden düştüğü hâlde annesinin dışında çocuğa bakacak kimse olmadığı için yine onun yanında kalmasına annenin de rızâsıyla izin verdiğini ve 35 Kuruşun 25 Kuruşunu indirerek 10 Kuruş nafakada anlaştıklarını görmekteyiz. Öyleyse kendisinden hidâne hakkı düşen anne, çocuğunun kendi yanında kalması karşılığı nafakanın düşmesine razı gelmiştir, denilebilir.

Nafaka-i sağîrin tenzîliyle ilgili bir fetvâda ise şu ifadeler yer almaktadır:

¹²⁷ Bkz. İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 388, v. 40b; İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 389, v. 79a; İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 390, v. 12a.

¹²⁸ İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 389, v. 50a.

"Zeyd-i sağîrin li-ebeveyn ammi oğlu Amr'dan gayrı asla kimesnesi olmamakla Amr Zeyd'i alıp terbiye üzere iken Zeyd'in vasîsi Bekir yedinde olan malından Zeyd için hâkime kadr-i ma'rûfdan ziyade yevmî şu kadar akçe nafaka takdîr ettirse Bekir ziyadeyi hâkime hattettirmeğe kâdir olur mu?

El-Cevâb: Olur."¹²⁹

Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin verdiği fetvâya göre, kimesesi olmayan çocuğun vasîsinde bulunan malından amcasının oğlu, hâkime kadr-i ma'rûfdan fazla miktarda nafaka takdîr ettirirse, vasî bu fazlalığı hâkime indirtabilir. Zira vasî çocuğun malî-hukukî işlerini idare eden kimsedir¹³⁰ Dolayısıyla onun malının, çocuğun kendi nafakası için dahi olsa fazla tüketilmesini önlemesi gerekir.¹³¹

Çalışmamıza kaynaklık eden sicillerde tenzîl-i nafaka meselesi genellikle sağîrin nafakası için söz konusu edilmiştir. Ancak aşağıdaki davada yer aldığı üzere nadiren nafaka-i haml hakkında da vukû bulunduğu göz ardı edilemez:

"Mahrûse-i Galata'ya muzâfe kasaba-i Kâsımpaşa memleketinden Kulaksız Mahallesinde sâkine derûn-i arzuhâlde mezkûretü'l-ism ma'rifetü'z-zât Zeliha bint Mehmed nâm hâtun İstanbul Bâb Mahkemesinde meclis-i şer'i münîrde zevc-i sâbıkı sâhib-i arzuhâl ipekçi İbrahim Edhem bin Ali nâm kimesne muvâcehesinde mezbûr İbrahim Edhem ile mukaddemâ zevciyyet beynimizde kâime iken mezbûrun firâşından hâsıl ve batnımda mevcûd hamlim olmağla vaz'ı haml ile iddetim munkaziye oluncaya değin *mukaddemâ bâ-hüccet takdîr olunan beher şehir kırk guruşu vakt-i hâle göre kadr-i ma'rûftan ezyed olduğunu zevc-i sâbıkım merkûm İbrahim Edhem etmekle bendeniz işbu tarihten itibâren on guruşu hat ve tenzîl idüb şehriye bâkî otuz guruş deynim kalmıştır* deyû ikrâr ve tasdîkleri huzûr."¹³²

¹²⁹ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, s. 94. Benzer bir fetvâyı *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'de görmekteyiz: "Hind zevc-i müteveffâdan olup hidânesinde olan sağîre kızı Zeyneb'in vasîsi Amr'ın yedinde olan malından Zeyneb için hâkime kadr-i ma'rûfdan ziyade yevmî şu kadar akçe nafaka takdîr ettirse Amr ziyadeyi hâkime hattettirmeğe kadire olur mu? El-Cevâb: Olur." (Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, s. 125.)

¹³⁰ Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, s. 280.

¹³¹ Çocuğun vasîsi kontrolünde olan malının hâdinesi tarafından çocuğun nafakası için vasîden kadr-i ma'rûf miktarınca alınması sorusuna ise Feyzullah Efendi'nin olumlu yanıt verdiğini benzer ifadelerin yer aldığı şu fetvâda görmekteyiz: "Zeyd-i sağîrin akrabadan kimesnesi olmamakla hâkim sağîri terbiye için Amr'a verdikten sonra Amr sağîrin vasîsi Bekir yedinde olan malından sağîre hâkime kadr-i ma'rûf nafaka takdîr ettirse Amr nafaka-i mukaddereyi Bekir'den alıp sağîri infaka kâdir olur mu? El-Cevâb: Olur." (Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *a.g.e.*, s. 95.)

¹³² İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 391, v. 15a.

Bu kayda göre, daha önce takdîr edilen aylık 40 Kuruş iddet nafakasının kadr-i ma'rûftan fazlaca olduğunu beyan eden hamile kadın, çocuğunu doğurana dek 30 Kuruş iddet nafakası almak istediğini beyan ederek daha önce belirlenen miktardan 10 Kuruş indirim yapmıştır.

Nafaka miktarına zam ve indirim yapılması konusunu noktalamadan önce belirtmemiz gereken önemli bir husus da şudur: İncelediğimiz kayıtlarda yalnızca nafaka-i sağıre zam yapılması ile ilgili davalar bulunmaktadır. Her ne kadar sicillerde rastlamasak da, iddet bekleyen hamile kadının nafakasının arttırılması ve azaltılması konusunun fetvâlara yansındığını şu örnekte görmekteyiz:

"Zeyd zevcesi Hind'i tatlık ettikde Hind vaz'ı haml edince(ye dek) Zeyd üzerine hâkime kadr-i ma'rûfdan ziyade yevmî şu kadar akçe nafaka-i iddet takdîr ettirse Zeyd ziyadeyi hâkime hattettirmeğe kâdir olur mu?"¹³³

Ayrıldığı kocasından iddet süresi dolana dek hâkime kadr-i ma'rûfun üzerinde bir iddet nafakası takdîr ettiren kadının eski kocasının, bu miktarı indirmesinin caiz olup olmadığı sorusuna Feyzullah Efendi'nin verdiği cevap, "Olur" olmuştur. Buradan yola çıkarak, boşanan kocanın iddet nafakasında bulunan fazlalığı yine hâkime müracaat ederek kaldırabileceğine ulaşabiliriz. Dolayısıyla nafakanın miktarıyla alakalı nihaî karar her zaman olduğu gibi hâkimin tercihinin bırakılmıştır.

D. NAFAKADA VEKÂLET VE KEFÂLET

İslam hukukunda bir kişinin bir iş hakkında başka bir kimseye, kendisi adına o işi tamamlama yetkisi vermesi anlamında kullanılan vekâlet kavramının hukukî temsil mânâsını taşıdığını söylemek mümkündür. Nafaka davalarında zaman zaman davayı açan kişinin yerine onun tayin ettiği bir vekîlin mahkemede bulunarak müvekkilini temsil ettiği gözlenmiştir. Konuyu bir örnek üzerinden incelemek yerinde olacaktır:

"Ma'rûz

Mahmiye-i İstanbul'da Koca Mustafa Paşa kurbunda Ali Fakih Mahallesinde sâkine Ümmü Gülsüm Hâtun ibnetü Hasan'ın vâlidesi ve tarafından husûs-i âti'l-

¹³³ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, s. 93.

beyânda vekîl olduğu zât-ı mezbûreyi bi'l-ma'rifeti's-şer'îye ârifân Mehmed Ârif Ağa ibn Mehmed Ağa ibn Mehmed ve Mustafa Ağa ibn Mehmed nâm kimesneler şehâdetleriyle ber-nehc-i şer'î sâbit olan ma'rifetü'z-zât Hafize Hâtun bint Ali meclis-i şer'î şerîf-i enverde müvekkilem mezbûrenin zevc-i sâbıkı Ali bin Mehmed Ârif nâm kimesne mahdarında bi'l-vekâle takrîr-i kelâm ve ta'bîr anî'l-merâm idüb kızım müvekkilem mezbûrenin merkûm Ali ile mukaddemâ zevciyyet beyinlerinde kâime iken mezbûrun firâşından hâsıla ve kızım müvekkilem mezbûreden mütevellide ve bi-hakki'l-hidâne hâlâ hacr ve terbiyesinde olan üç günlük sulbiye kızı Emine nâm sağîrenin malı olmayub nafaka ve kisveye eşedd-i ihtiyâc ile muhtâce olmağla sağîre-i mezbûrenin nafaka ve kisve bahâsıyçün babası merkûm üzerine kibel-i şer'den kadr-i ma'rûf meblağ farz ve takdîr olunmak kızım müvekkilem mezbûrenin bi'l-hidâne matlubudur dedikde gıbbü't-tasdîku's-şer'î hâkim-i muvakkî'i sadr-ı kitâb tûbâ leh ve hüsnü meâb efendi hazretleri dahi sağîre-i mezbûrenin nafaka ve kisve bahâsıyçün babası merkûm Ali üzerine işbu târîh-i kitâbdan beher yevm yüzyirmi akçe farz ve takdîr buyurub meblağ-ı mefrûz-ı mezkûru sağîre-i mezbûrenin nafaka ve kisve vesâir levâzım-ı zarûriyesine harc ve sarfe ve lede'l-iktizâ istidâneye ve inde'z-zafer babası merkûm Ali üzerine rücûa vâlidesi ve hâdinesi müvekkilem merkûmeye izâfetle vâlidesi merkûme Hafize Hâtuna izin vermeğın mâ-vakaa.

Fî 22 Zilhicce sene 1251."¹³⁴

Söz konusu sicil örneğinde, kızına vekîl olan Hafize Hâtun, "*sağîre-i mezbûrenin nafaka ve kisve bahâsıyçün babası merkûm üzerine kibel-i şer'den kadr-i ma'rûf meblağ farz ve takdîr olunmak kızım müvekkilem mezbûrenin bi'l-hidâne matlubudur*" diye beyanda bulunarak, hiçbir mala sahip olmayan muhtaç durumdaki küçük torununun nafaka ve kisve masraflarını karşılamak üzere çocuğun babası olan eski damadından kızını temsilen nafaka talep ettiği görülmektedir.

İslam hukukunda zimmetin zimmete eklenmesi şeklinde tarif edilen kefâlet konusuna nafaka bahsi içerisinde de yer verilmektedir. Nafakaya kefâlet ile ilgili fetvâlarda bir çok örneğe rastlanmaktadır:

"Zeyd zevcesi Hind'i bilâ-nafaka bırakıp âhar diyara gittikten sonra Hind kâdiya varıp Zeyd üzerine kadr-i ma'rûf yevmî şu kadar akçe nafaka takdîr ettirip ba'dehu Amr Hind'e 'Zeyd'in nikâhında oldukça nafakana kefilim' deyip ba'dehu Hind bir müddet Zeyd'in nikâhında kendi malıyla geçinse Hind müddet-i

¹³⁴ İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 389, v. 82b.

mezbûrede nafaka-i mezbûreyi kefalet-i merkûmeye binaen Amr'dan almağa kâdire olur mu?

El-Cevâb: Olur."¹³⁵

Yukarıda Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin verdiği fetvâda, kocası tarafından nafakasız bir şekilde terk edilen kadının nafakasına bir başkasının kefil olduğuna şahit olmaktayız. Ancak kefâletin belli bir süreyle sınırlandırılması gerekmektedir. Bununla ilgili bir fetvâda ise şu ifadeler yer almaktadır:

"Zeyd Hind'e 'Zevcin Amr harcını görmezse nafakana ben kefilim' deyip lakin nafaka için müddet-i muayyene beyan etmeyip yahud 'Sen Amr'ın nikâhında oldukça' yahud 'Sen hayatta oldukça' deyu ta'mîm-i vakit dahi etmese Hind kefâlet-i mezbûreye binâen Zeyd'den nesne almağa kâdire olur mu?

El-Cevâb: Olmaz."¹³⁶

Burada, nafakaya kefil olduğunu beyan eden kişi, bu beyanında sadece kocasının nafakasını vermemesi durumunda kefil olacağını bildirdiği ve kefâletle ilgili belli bir vakit tayin etmediği için, kadının ondan nafaka talep etmesine izin verilemeyeceğine dair bir fetvâ verilmiştir. Öyleyse başka bir kimsenin nafaka borcuna kefil olmak için vakit belirlemek şarttır.

E. NAFKADAN SULH VE İBRÂ

İslam hukukuna göre sulh, karşılıklı rıza yoluna gidilerek anlaşma sağlanması manasını taşımaktadır. Tarafların îcâb ve kabûlüne dayanan sulh akdine kâdî defterlerinde yer yer rastlanmaktadır. Bunlardan bazıları nafaka davası hakkında cereyan etmiştir.

İbrâ ise, alacaklının kendi hür iradesiyle ve rızasıyla –tehdit altında yapılan ibrâ kabul olunmaz- borçlu üzerindeki hakkından kısmen veya tamamen vazgeçmesi, borcun ödendiğini beyan etmesi anlamına gelen bir terimdir. Mahkeme kayıtlarında nafakadan ibrâ ile ilgili davalar bulunmaktadır. Bunlar, nafakanın uygulama sahasında dahi bir borç-alacak ilişkisi içerisinde bulunarak pratiğe yansıdığını kanıtlamaktadır.

Osmanlı uygulamasında nafakadan sulh ve ibrâ konusunu bir örnek üzerinden açıklamak meseleyi daha anlaşılır kılacaktır:

¹³⁵ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, s. 225.

¹³⁶ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *a.g.e.*, s. 225.

"... el-Hâc Mehmed Emin Efendi bin Mahmud nâm kimesne muvâcehesinde yedimde olub işbu bin iki yüz elli bir senesi şehr-i Rebûlevveli gurreşi târîhiyle müverrih bir kıt'a hüccet-i şer'iyye nâtika olduğu üzere mezbûr el-Hâc Mehmed Emin Efendi'nin firâşından hâsıla ve benden mütevellide ve bi-hakki'l-hidâne hacr ve terbiyemde olan sulbiye-i sağıre kızı tahminen beş yaşında Şerife Emine nâm sağırenin şehriye yüzellişer guruşu nafaka-i mukaddere-i mefrûza-i müstedânesinden olarak târîh-i mezkûrdan Şa'banü'l-muazzam gâyetine gelince altı ayda mezbûrun zimmetinde müctemi' olan dokuzyüz guruşun iki yüz guruşunu mukaddemâ kabz ve istîfâ etmemle ibkâsı olan yediyüz guruşu merkûm el-Hâc Mehmed Emin Efendi'den bi'l-mürâcaa hâlâ taleb ederim deyû tasaddî eylediğim da'vâmdan bâ-vesâtat-i müslihîn merkûm el-Hâc Mehmed Emin Efendi ile *bi't-tav' ve'r-rızâ 100 guruş bedel-i medfû' ve makbûza ba'de akdi'l-musâleha ve'l-kabûl-i mâadâya ve bi'l-cümle husûs-ı mezkûra ve hukûk-ı sâire-i şer'iyyeye müteallaka âmme-i deâvîden tarafeynden her birimiz âharın zimmetini ibrâ-i âmm-i sahîh-i şer'î ile kabûle ibrâ ve iskât eyledik deyû ikrâr ve tasdikleri ...*"¹³⁷

Yukarıda zikri geçen davada görüldüğü üzere, daha önce çocuk için belirlenmiş olan aylık 150 Kuruş nafaka davasının üzerinden altı ay geçmesiyle çocuğun babasının zimmetinde birikerek 900 Kuruşa ulaşan nafaka borcunun 200 Kuruşu teslim alınmıştır. Nafaka alacaklısı geriye kalan 700 Kuruşu istemekte iken, salih kimselerin araya girmesiyle bundan vazgeçerek kendi isteği ve rızasıyla 100 Kuruş bedel karşılığında birbirlerinin zimmetini ibrâ etmeye ve bu şekilde anlaşarak nafaka davasından vazgeçtiğine dair ikrarda bulunmuştur.¹³⁸

II. NAFAKANIN TÜRLERİ

Osmanlı uygulamasında, İslam hukukunda olduğu üzere nafakanın vâcip olması üç sebebe bağlanmıştır: Zevciyyet, karâbet ve milk.¹³⁹ Bu bağlardan biri bulunmadığı takdîrde kişinin bir başkası için nafaka vermesi zorunlu değildir. Bunlardan ilk ikisi aile hukuku ilişkisinden doğan nafakalardır. Nafakayı bölümlere ayırırken bu üç sebep üzerinden bir tasnifte bulunmak münasip görünmektedir.

¹³⁷ İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 390, v. 66a.

¹³⁸ Benzer davalar için bkz. İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 387, v. 7a, 79b.

¹³⁹ "Madde 43: Nafakanın sebab-i lüzûmu üçtür: Zevciyyet ve karâbet ve milkden ibarettir." (Bkz. *Kitâbü'n-Nafakât*, s. 10.)

A. ZEVCİYYET NAFAKASI

Zevciyyet nafakası iki kısma ayrılmaktadır: Zevcenin nafakası ve mu'teddenin nafakası.

1. Zevcenin Nafakası

Kadının evlilik süresince kocasından alma hakkı bulunan nafakadır. Bu nafaka kocası dışında bir kimseye –mesela babasına- intikal etmez.¹⁴⁰ Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvâ kitabında bu durum hakkında bir örnek bulunmaktadır:

"Kesbe kâdir olan Zeyd'in zevcesi Hind'in nafakası Zeyd'in babası Amr üzerine lâzime olur mu?

El-Cevâb: Olmaz."¹⁴¹

Kocanın karısına temin etmekle yükümlü olduğu nafaka, yiyecek, içecek ve meskenden oluşur. Mesken, kadının emniyetli bir şekilde orada oturmasına müsait ve salih kimselerden oluşan komşulara sahip olmalıdır. Böyle olduğu takdirde bu mesken İslam hukukuna göre mesken-i şer'î statüsünü kazanır. Kadının nafakadan hak talep edebilmesi için –daha önce zikrettiğimiz üzere- kocasının evinde iskân ediyor olması şarttır. Eğer kocası mehrini vermemişse kadın ondan ayrı bir evde oturabilir ve kadının orada kaldığı müddet içerisinde nafakasını kocası temin etmek zorundadır. Bununla bağlantılı bir fetvâda şu ifadeler bulunmaktadır:

"Zeyd Hind'i şu kadar akçe mehr-i müeccel tesmiyesiyle tezvîc ettikten sonra Zeyd Hind'e mehr-i müeccelini vermemekle Hind nefsinin Zeyd'e teslim etmeyip kendi menzilinde sâkine olsa Hind'in nafakası Zeyd üzerine lâzime olur mu?

El-Cevâb: Olur."¹⁴²

Buna göre yukarıda da bahsettiğimiz üzere, şayet kocası mehrini vermemişse kadın onun menzilinde ikâmet etmeye zorlanamayacağı gibi, nafakasını temin görevi

¹⁴⁰ "Madde 121: Zevcenin nafakası yalnız zevc üzerine lâzım gelir. Başkası nafakada teşrik olunamaz..." (Bkz. *Kitâbü'n-Nafakât*, s. 32.)

¹⁴¹ Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, s. 123. Benzer bir fetvâyı Feyzullah Efendi'nin eserinde rastlanmaktadır: "Zeyd Amr'ın emriyle kendi malından kadr-i ma'rûf şu kadar akçe sarf edip Amr'ın zevcesi Hind'i infâk eylese Zeyd masrûfunu Amr'dan almağa kâdir olur mu? El-Cevâb: Olur."

¹⁴² Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, s. 117.

de kocasına düşmektedir. Aşağıda zevcenin nafakasına dair sakk mecmuasından bir örnek yer almaktadır:

"Ma'rifetü'z-zât Necibe bint Abdullah nâm Hâtun *meclis-i şer'i münîrde hâlâ zevci Veliyyüddin ibn Şemsüddin nâm kimesne muvâcehesinde mezbûr Veliyyüddin zevc-i dâhilim olub lâkin süknâmız olmadığından mâadâ beni infâk ve iksâdan ebâ ve imtinâ' etmekle benim için başka bir mesken-i şer'î tedârik ve beni iskân ve infâk ve iksâ etmek üzere zevcim mezbûr Veliyyüddin'e tenbîh olunmak matlûbumdur* deyû da'vâ oldahi müddeiye-i merkûme Necibe Hâtun zevce-i menkûha-i medhûl bihâsı olduğunu ba'de'l-ikrâr *zevce-i mezbûre Necibe için bir mesken-i şer'î tedârik* ve zevcesi müddeiye-i mezbûre dahi bu vechile râziye olub kat'î nizâ' eyledikleri mübâşirleri Mehmed Kavâs yediyle Âhi Çelebi Mahkemesinde tescîl ve bi'l-iltimâs huzûr-ı âlîlerine i'lâm olundu."¹⁴³

Yukarıdaki davada, hâlen evli olduğu kocasının bir mesken temin etmediği için karısının nafakasını karşılamadığını mahkemeye müracaat ederek iddia eden kadın, sahih bir nikâhla evli olduğunu ikrar ettikten sonra kendisi için bir mesken-i şer'î tedarik edilmesi suretiyle razı geleceğini ve davayı sonlandıracağını beyan etmiştir. Söz konusu sakk kaydında adı geçen adam, 'İslam hukukuna göre kadın kocasının evinde oturmadığı müddetçe ondan nafaka isteyemez' prensibinden hareketle karısını bir mesken-i şer'îde oturtmayarak ona vermesi gereken nafakadan böylelikle kaçınabileceğini düşünen bir koca profilini akla getirmektedir. Halbuki bir mesken temin etmek de nafakanın kapsamı dâhilindedir. Bu sebeple kocanın böyle bir durumda haksız olduğu, karısının mesken ve her türlü nafaka ihtiyacını karşılaması gerektiğini belirtebiliriz. Benzer bir durumun yansıdığı aşağıdaki fetvâ örneğini incelemekte fayda var:

"Zeyd zevcesi Hind ile Hind'in menzilinde sâkin iken Zeyd âhar menzile nakledip Hind'i ol menzile getirmese Hind nafakasını Zeyd'den talep ettikde Hind Zeyd'in menziline gitmekden ibâ etmezken mücerred 'Menzilinde sâkinesin' deyip nafakasını vermemeğe kâdir olur mu?

El-Cevâb: Olmaz."¹⁴⁴

Burada yine karısına nafaka vermemek için ortam hazırlamaya çalışan bir koca karşımıza çıkmaktadır. Nitekim birlikte oturdukları evden başka bir eve taşınıp

¹⁴³ Yusuf Ziyâeddin, *Câmiu'l-envârü's-sukûk ve lâmiu'z-ziyâ li-zevi's-şukûk*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1867, s. 50.

¹⁴⁴ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, s. 90.

karısını o eve götürmediği gibi, daha sonra da karısı o eve taşınmaya ve kendisiyle oturmaya karşı gelmediği hâlde sadece kadın diğer evde diye, ona nafaka verip vermeyeceği ile ilgili bir soru sorulmaktadır. Elbette Şeyhülislam Feyzullah Efendi bu soruya olumsuz yanıt vermiştir. Fetvâlarda böyle varsayımların olması ve bu soruların fetvâlara yansması bile vakanın yaşanmış yahut yaşanabilir olduğunun bir göstergesidir. Konuyla alakalı başka fetvâ örneklerine de bir bakalım:

"Zeyd zevcesi Hind'e nafaka vermeyip matl u cevır¹⁴⁵ etmekle Hind kâdîya varıp Zeyd'in huzurunda kendüye Zeyd üzerine kadr-i ma'rûf yevmî şu kadar akçe nafaka takdîr ettirip ol kadar akçeyi Zeyd'den talep ettikde Zeyd bi-gayr-i vech vermemeğe kâdir olur mu?

El-Cevâb: Olmaz."¹⁴⁶

Yukarıdaki fetvâ örneğinde karısına nafaka vermeyerek onu sıkıntıya sokan koca hakkında hâkimin bir nafaka takdîrinde bulunduğu ve bunu karısına vermesi gerektiğine dikkat çekilmektedir.

İncelediğimiz mahkeme defterlerinde, kadının evlilik esnasında –kocanın gâib olması dışında- kocasından nafaka talep ettiğine dair davalar yok denecek kadar azdır. Bu durumun, karı koca arasında her ne kadar nafaka açısından sıkıntılar yaşansa da, aralarındaki muhabbetten ötürü mahkemeye nadiren taşınan bir vaka olduğunu göstermesi mümkündür. Ayrıca Hanefî mezhebine göre, kocanın karısına nafaka temin etmemesinin tefrîke yol açmayacağı göz önünde bulundurularak böyle bir davaya teşebbüs edilmemiş olması da muhtemeldir.

Evlilik bağı devam ettiği esnada kadının kocası üzerine nafaka takdîr ettirmesi hakkında aşağıdaki mahkeme kaydına bir göz atalım:

"Ma'rûz

İstanbul'da Cumartesi Pazarı kurbunda Hoca Üveys Mahallesinde sâkine sâhibe-i arzuhâl ma'rifetü'z-zât Atinalı Zeyneb bint Ömer nâm hâtun İstanbul Bâb Mahkemesinde meclis-i şer'i münîrde *hâlâ zevci* derûn-i arzuhâlde mezkûru'l-ism ayak yemenici Suriyevî Mehmed bin Süleyman nâm kimesne muvâcehesinde

¹⁴⁵ Matl u cevır: Zulüm ve baskı. (Şemseddin Sami, *a.g.e.*)

¹⁴⁶ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *a.g.e.*, s. 94. Benzer bir fetvâ da şu şekildedir: "Bir belde ahalisinden Zeyd zevcesi Hind'i ol belde menziline bırakıp kendi belde-i mezbûrede âhar yerde sâkin olup Hind nafaka talep ettikde vermeyip matl u cevır ettiği zahir olmakla hâkim Zeyd'in huzurunda Hind için Zeyd üzerine kadr-i ma'rûf nafaka takdîr edip ba'dehu Hind bir müddet kendi malıyla geçinse Hind nafaka-i mukaddereyi Zeyd'den almağa kâdire olur mu? El-Cevâb: Olur." (Bkz. Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *a.g.e.*, s. 94.)

*merkûm Mehmed zevc-i dâhilim olub ben dahi daima zevcim mezbûra itaat ve hukûk-ı zevciyyete mürâ'ât¹⁴⁷ üzere iken beni bi-gayr-i hakk darb-ı şedîd ile darb ve şütûm-ı galîza¹⁴⁸ ile muvâcehemde bana şetm etmek âdet-i müstemirras¹⁴⁹ olduğundan mâadâ ekseriyyası İstanbul'da Saraçhâne civarında vâki' kesb-i ta'şîr¹⁵⁰ eylediği ve dükkânında beytûtet¹⁵¹ ve benim mahalle-i mezbûrem vâki'i mutasarrıf olduğum menzilime gelmeyüb *beni ve benden mütevellid sulbî oğlu iki buçuk yaşında diğer Mehmed nâm sağîri bilâ-nafaka terk etmekle bu defa oğlu sağîr diğer Mehmed'in nafakasıyçün bi't-terâzî târîh-i i'lâmdan beher yevm yüzer akçe vermek üzere zevcim mezbûr taahhüd ve lede'l-iktizâ istidâneye ve ba'dehu mezbûr Mehmed'e rücûa kîbel-i şer'den dahi bana izin vermekle ben dahi kendi nefsim için nafaka mutâlebe etmemeye müteahhid oldum* deyû ikrâr ve tasdikleri huzûr.*

Fî 18 Cemâziyelevvel sene 1253."¹⁵²

Söz konusu davada çocuğun nafakasını babasının karşılamakla sorumlu olduğuna şahit olmaktadır. Bu davada, aile hukuku ile ilgili farklı hususlar dikkatleri üzerine çekmektedir. Burada öncelikle evliliğin hâlen devam etmekte olduğunu görmekteyiz. Nitekim "*meclis-i şer'i münîrde hâlâ zevci derûn-i arzuhâlde...*" ibaresinden bunu anlamaktayız. Evliliği süresince kocasına itaat etmesine rağmen kocasının onu haksız yere dövüp kendisine sürekli kötü sözler sarfettiğini ve hem karısını hem de iki buçuk yaşındaki oğlunu nafakasız bırakıp evi terk ettiğini iddia eden Zeyneb Hanımın tek istediği, oğlunun nafakasının karşılanmasıdır. Kendisi için bir şey talep etmeyip sağîr oğlu için günlük 100 Akçe nafaka istemektedir. Netice itibariyle görüldüğü üzere, kadın evliliği devam ettiği hâlde kocasının hem kendisini hem çocuğunu nafakasız bıraktığını ikrar etmekte; fakat kendi nefsi için herhangi bir nafaka talebinde bulunmamaktadır. Bu durum, daha önce bahsettiğimiz ihtimalleri hatırlatmaktadır.

Aşağıdaki fetvâlarda zevcenin nafakasına ait konular işlenmiştir:

¹⁴⁷ "Mürâ'ât: Riayet, saygı, gözetme, sayma." (Bkz. Şemseddin Sami, *a.g.e.*)

¹⁴⁸ "Şütûm: Şetm'in çoğulu. Sövmе, sebb. Şütûm-ı galîza: Kaba sövmeler." (Bkz. Şemseddin Sami, *a.g.e.*)

¹⁴⁹ "Müstemirra: Sürekli, devamlı, daima." (Bkz. Şemseddin Sami, *a.g.e.*)

¹⁵⁰ "Ta'şîr: Ona bölme. Mahsulâtın onda birini alma." (Bkz. Şemseddin Sami, *a.g.e.*)

¹⁵¹ "Beytûtet: Bir yerde geceyi geçirme, gece yatma." (Bkz. Şemseddin Sami, *a.g.e.*)

¹⁵² İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 393, v. 48a.

"Âlim ve şerîf olmayıp mehr-i muaccel ve nafakaya iktidarı olmayan Zeyd Hind-i ganiye-i şerîfeye küfûv olur mu?

El-Cevâb: Olmaz."¹⁵³

"Hind-i ganiyyenin nafakası zevci Zeyd üzerine vâcibe olur mu?

El-Cevâb: Olur."¹⁵⁴

"Hind-i ganiye-i mecnûnenin nafakası zevci Zeyd üzerine lâzime olur mu?

El-Cevâb: Olur."¹⁵⁵

"Zeyd-i sağîrin zevcesi Hind'in nafakası Zeyd üzerine lâzime olur mu?

El-Cevâb: Olur."¹⁵⁶

"Zeyd hamırdan sekrân iken 'Zevcem Hind'e nafaka cinsinden bir şey alıverirsem kâfir olayım' deyip ba'dehu Zeyd Hind'e nafaka cinsinden şu kadar eşya alıp verse Zeyd'e ne lâzım olur?

El-Cevâb: Kefâret-i yemin."¹⁵⁷

Yukarıdaki ilk fetvâda, henüz nikâh akdi gerçekleşmeden önce şahısların birbirine denk olup olmadığı meselesine değinilmektedir. Mehr-i muacceli ve nafakayı ödeyemeyecek durumda olup ilim tahsilinde bulunmamış ve itibar sahibi de olmayan bir kimsenin zengin ve itibar sahibi bir kadınla evliliğinin uygun olmadığına hükmedilmektedir. Öyleyse denilebilir ki, evlilikte denklik konusunda kocanın karısının nafakasını karşılayabilecek durumda olup olmadığı araştırılmıştır. İkinci fetvâda kadının zengin olması halinde nafakasını yine de kocasının temin etmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Bir sonraki örneğe göre, kadın zengin olup fakat akıl sağlığı yerinde olmasa da kocası onun nafakasını karşılamak zorundadır. Dördüncü fetvâya göre, kendisinin yaşı küçük de olsa her hâlükarda karısının nafakasının mesuliyeti kocaya aittir. Son fetvâda ise, karısına nafaka verirse kâfir olacağına dair yemin eden sarhoş kocanın, karısına nafaka vermesi durumunda ne olacağı sorusunu

¹⁵³ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, s. 38.

¹⁵⁴ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, s. 131.

¹⁵⁵ Dürriyâde Mehmed Ârif Efendi, *Netîcetü'l-fetâvâ maa'n-nukûl*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1849, s.107.

¹⁵⁶ Yenişehirli Abdullah Efendi, *a.g.e.*, s. 131.

¹⁵⁷ Yenişehirli Abdullah Efendi, *a.g.e.*, s. 155.

Yenişehirli Abdullah Efendi yemin kefarecini yerine getirmesi gerektiği şeklinde cevaplandırmıştır.

Nafaka koca ile karısının durumları dikkate alınarak belirlenir. Bununla ilgili bir fetvâ şu şekildedir:

"Hind'in zevci Zeyd üzerine şer'an lâzım gelen nafaka ve kisvesi ikisinin hallerine nazar ile midir yoksa her birinin haline nazar ile midir?

El-Cevâb: İkisinin hallerine nazar iledir."¹⁵⁸

Söz konusu fetvâ örneğine göre, kadının nafakası ve giyecek ihtiyacı belirlenirken sadece kadının ya da sadece erkeğin değil, hem kadının hem de kocasının maddî durumları göz önünde bulundurularak iki taraf için de sıkıntı doğurmayacak bir miktar tayin edilir.

a. Gâib Koca Üzerine Nafaka

Genellikle eşini ve küçük yaştaki çocuğunu nafakasız bir şekilde bırakıp uzak memleketlere giden gâib kimse üzerine hâkim tarafından nafaka takdîr edildiği yönündeki davalar, incelemeye aldığımız mahkeme kayıtlarında mevcuttur:

"Mahmiye-i İstanbul'da Karagümrük kurbunda Karabaş Veli Mahallesinde sâkine ve zâtı es-Seyyid Mustafa İbrahim Efendi ibn Hayri ve Mehmed Rüstem Efendi ibn Hasan nâm kimesneler ta'rîfleriyle mu'arrefe olan işbu bâisetü'l-vesîka Şerife Emine bint Ömer nâm hâatun meclis-i şer'i enverde takrîr-i kelâm ve ta'bîr-i anî'l-merâm idüb zevc-i dâhili olan Halil Ağa ibn Mustafa nâm kimesne bundan akdem beni bilâ-nafaka ve lâ-münfik-i şer'i terk ve diyâr-ı âhara gidüb harçlık dahi göndermeyüb olvehile nafakaya ihtiyâcım olmağla benim nafakam içün zevcim gâib-i mezbûr üzerine kibel-i şer'den ma'rûf meblağ farz ve takdîr olunmak matlûbumdur dedikde hakikat-ı hâli mezbûre Şerife Emine Hâatunun takrîr-i meşrûh olub zikr-i âtî meblağ kadr-i ma'rûf ettiği mu'arrefe-i mezbûresine vesâir mazbûtu'l-esâmî müslimîn alâ tariki's-şerh ihbârlarıyla muhakkık olmağın gibbû't-tahlîfü's-şer'i hâkim-i muvakkî'i sadr-ı kitâb tûbâ leh

¹⁵⁸ Yenişehirli Abdullah Efendi, a.g.e., s. 131.

ve hüsnü meâb efendi hazretleri dahi *mezbûre Şerife Emine Hâtunun nafakasıyçün zevci gâib-i merkûm Halil Ağa üzerine târîh-i kitâbdan beher yevm 120 akçe farz ve takdîr buyurub meblağ-ı mefrûz-ı mezkûru kendi nafaka ve kisve vesâir levâzım-ı zarûriyesine harc ve sarfe ve vakt-i hâcette istidâneye ve inde'z-zafer zevci gâib-i mezbûr Halil Ağa üzerine rücûa mezbûre Şerife Emine Hâtuna izin vermeğin mâ-vakaa bi't-taleb ketb olundu.*

Fî Gurre-i Rebûlevvel sene 1251."¹⁵⁹

Bu davada kocanın yalnızca zevcesini nafakasız bıraktığı görülmektedir. Ayrıca karısına nafaka temin etmediği gibi, bir de nafakasını vermesi için de herhangi bir kimseyi de görevlendirmedeği ve gittiği yerden harçlık bile göndermediği, "*beni bilâ-nafaka ve lâ-münfik-i şer'i terk ve diyâr-ı âhara gidüb harçlık dahi göndermeyüb*" ifadelerinden öğrenilmektedir.

1917 yılında oluşturulan *Hukûk-ı Âile Kararnâmesinde* bu durumla ilgili şu maddeye yer verilmiştir:

"Madde 97: Zevc zevcesini bilâ nafaka terk ile ihtifâ veyahut müddet-i sefer ba'îd veya daha karîb bir mahâlde giderek teğayyüb eder veya mefkûd olursa hâkim zevcenin zevciyyet hakkında ikâme edeceği beyyine üzerine zevcin nafaka terk etmediğine ve el-ân nâşize ve iddeti geçmiş mutallaka olmadığına zevceyi tahlîf ettikten sonra yevm-i talebden itibaren nafaka takdîr eder. Ve lede'l hâce zevc namına istidâne etmesi için zevceye izin verir."¹⁶⁰

Söz konusu maddede belirtildiği üzere, aralarında evlilik bulunduğu, nâşize olmadığına ve iddeti henüz geçmemiş olduğuna dair kadın yemin ettikten sonra, kocasının kendisini nafakasız bir şekilde bırakıp uzak yerlere gittiği tespit edilen kadın için hâkim, onun mahkemeye müracaat gününden itibaren nafaka takdîr eder ve kocası adına istidâneye de izin verir. Konuyla ilgili bir fetvâ örneği şöyledir:

"Zeyd zevcesi Hind'i bilâ-nafaka bırakıp âhar diyara gitmekle Hind kâdîya varıp Zeyd üzerine kendüye kadr-i ma'rûf yevmî şu kadar akçe nafaka takdîr ettirip ba'dehu bir müddet kendi malıyla geçinse Zeyd geldikde Hind nafaka-i mukaddereyi Zeyd'den almağa kâdire olur mu?

El-Cevâb: Olur."¹⁶¹

¹⁵⁹ İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 389, v. 67a. Benzer bir mahkeme kaydı için bkz. İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 392, v. 63a.

¹⁶⁰ *Hukûk-ı Âile Kararnâmesi*, s. 20-21.

¹⁶¹ Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, s. 117.

Burada önemli bir nokta, kadına bu nafakanın hâkim tarafından takdîr edilmesidir. Aksi takdîrde, kocasının da rızası bulunmadığı sürece kadının kendi nafakası için harcadığı masrafı kocası geldiğinde ondan istemesinin mümkün olmadığı aşağıdaki fetvâda belirtilmektedir:

"Zeyd âhar diyara gittikten sonra zevcesi Hind takdîr-i kâdî yahud terâzî yoğ iken bir müddet kendi malıyla geçinse Zeyd geldikde Hind müddet-i mezbûre için Zeyd'den nafaka bahâ namına nesne almağa kâdire olur mu?

El-Cevâb: Olmaz."¹⁶²

Yine kocasının başka bir kimsede bulunan malından geçinmesi de hâkimin takdîri veya kocanın rızası ile gerçekleşmelidir:

"Zeyd şu kadar akçesini Amr'a îda' ve teslim edip ba'dehu Zeyd âhar diyara gittikten sonra Amr meblağ-ı mezbûru Zeyd'in izninsiz emr-i kâdî yokken Zeyd'in zevcesinin nafakasına sarf eylese Zeyd geldikde meblağ-ı mezbûru Amr'a tazmine kâdir olur mu?

El-Cevâb: Olur."¹⁶³

Ayrıca geri geldiğinde gâib kocanın, karısının nafakası için harcadığı masrafı, durumu müsait olduğu hâlde ödememe gibi bir seçeneğinin olmadığı, aksi takdîrde hapse gireceği Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin şu fetvâsında belirtilmektedir:

Zeyd zevcesi Hind'i bilâ-nafaka bırakıp âhar diyara gittikde Hind kâdîya varıp kendüye kadr-i ma'rûf yevmî şu kadar akçe nafaka takdîr ettirip ba'dehu bir müddet kendi malıyla geçindikden sonra Zeyd gelip Hind nafaka-i mukaddereyi Zeyd'den talep ettikde Zeyd'in edaya kudreti var iken mümâtale eylese Hind Zeyd'i hâkime habsettirmeğe kâdire olur mu?

El-Cevâb: Olur."¹⁶⁴

Eğer kadının istediği nafaka normalden fazlaysa, kocası bu fazlalığı vermeyebilir. Zira nafakada ölçünün kadr-i ma'rûf olduğu malumdur. Böyle bir durumda kocanın normal miktardan daha çok verme mecburiyeti bulunmamaktadır. Bununla bağlantılı bir fetvâ örneği şöyledir:

"Zeyd zevcesi Hind'i bilâ-nafaka bırakıp âhar diyara gittikde Hind hâkime varıp Zeyd üzerine kendüye kadr-i ma'rûfdan ziyade yevmî şu kadar akçe nafaka takdîr ettirse Zeyd geldikde kadr-i ma'rûfdan ziyade olduğu zâhir oldukda Zeyd ziyadeyi vermemeğe kâdir olur mu?

¹⁶² Çatalcalı Ali Efendi, *a.g.e.*, s. 117.

¹⁶³ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, s. 343.

¹⁶⁴ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *a.g.e.*, s. 235.

El-Cevâb: Olur."¹⁶⁵

Zevcesini nafakasız bırakan gâib koca hakkında fetvâlarda daha pek çok hükme rastlanmaktadır.¹⁶⁶ Bunlardan birinde şu ifadeler yer almaktadır:

"Zeyd zevcesi Hind'i bilâ-nafaka bırakıp âhar diyara gitmekle Hind kâdiya varıp Zeyd üzerine kadr-i ma'rûf yevmî şu kadar akçe nafaka takdîr ettirip bir müddet kendi malıyla geçindikten sonra Zeyd geldikde Hind Zeyd ile hul' olsa Hind müddet-i mezbûrede kendi malından sarf ettiği akçeyi Zeyd'den almağa kâdire olur mu?

El-Cevâb: Olmaz."¹⁶⁷

Yukarıdaki fetvâda belirtildiğine göre, kadın gâib kocası gelince onunla muhâlaa yaptıktan sonra, kocasının gâib olduğu vakitte kendi nafakası için yaptığı harcamaları ondan isteyemez. Bir başka fetvâda ise hul' yoluyla değil de bâin talâkla ayrıldıktan sonra kadının bahsi geçen nafakayı almasının mümkün olmadığı vurgulanmaktadır:

"Zeyd zevcesi Hind'i bilâ-nafaka bırakıp âhar diyara gittikten sonra Hind kâdiya varıp Zeyd üzerine kendüye şu kadar nafaka takdîr ve istidâneye izin alıp lakin Hind istidâne etmeyip bir müddet kendi malıyla geçindikten sonra Hind nafaka-i mukaddereyi Zeyd'den almadan Zeyd Hind'i bâyinen tatlik eylese nafaka-i mezbûre sâkîte olur mu?

El-Cevâb: Olur."¹⁶⁸

Dürrizâde Mehmed Ârif Efendi'nin şu fetvâsına göre, kadın kocasının yokluğunda istidâne ile geçindikten sonra vefât ederse, vârisleri onun bu borçlandığı miktarı kocasından alabilirler:

"Zeyd zevcesi Hind'i bilâ-nafaka bırakıp âhar diyara gitmekle Hind kâdiya varıp Zeyd üzerine kendüye kadr-i ma'rûf yevmî şu kadar akçe nafaka takdîr ettirip ve

¹⁶⁵ Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, s. 117.

¹⁶⁶ Mesela, "Zeyd âhar diyara gider oldukça zevcesi Hind'e 'Nafakana kendi malından yevmî şu kadar akçe sarf eyle' deyu emr edip bu vechile beyinlerinde terâzî bulunup Zeyd gittikde Hind dahi bir müddet nafakasına minvâl-i muharrer üzere şu kadar akçe sarf eylese hâlen Zeyd geldikde Hind ol kadar akçeyi Zeyd'den almağa kâdire olur mu? El-Cevâb: Olur." (Bkz. Dürrizâde Mehmed Ârif Efendi, *Netîcetü'l-fetâvâ maa'n-nukûl*, s.103.)

¹⁶⁷ Dürrizâde Mehmed Ârif Efendi, *a.g.e.*, s.100. Aynı fetvâyı *Fetâvâ-yı Feyziye*'de bulmaktayız. (Bkz. Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *a.g.e.*, s. 75-76.)

¹⁶⁸ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, s.133. Bu fetvânın bir benzerine *Fetâvâ-yı Feyziye*'de rastlamaktayız: "Zeyd zevcesi Hind'i bilâ-nafaka bırakıp âhar diyara gittikten sonra Hind kâdiya varıp Zeyd üzerine kadr-i ma'rûf yevmî şu kadar akçe nafaka takdîr ettirip ve istidâneye izin alıp lakin Hind istidâne etmeyip bir müddet kendi malıyla geçindikten sonra Zeyd Hind'i bâyinen tatlik eylese Zeyd geldikde Hind mücerred 'Nafaka takdîr ettirdim' deyu malından sarf eylediği akçeyi Zeyd'den almağa kâdire olur mu? El-Cevâb: Olmaz." (Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, s. 92.)

istidâneye izin alıp bir müddet istidâne ile geçindikten sonra nafaka-i müstedâneyi almadan Hind fevt olsa sâir verese nafaka-i müstedânenen hisselerinin Zeyd'den almağa kâdir olurlar mı?

El-Cevâb: Olurlar."¹⁶⁹

Ancak kadın istidâneye izni olduğu hâlde kendi malıyla nafakasını karşılayıp sonra da vefât ederse, vârisleri onun harcadığı bu parayı kocasından tedarik edemezler. Aşağıda bu duruma ait bir örnek fetvâ yer almaktadır:

"Zeyd zevcesi Hind'i bilâ-nafaka bırakıp âhar diyâra gitmekle Hind kâdiya varıp Zeyd üzerine kadr-i ma'rûf yevmî şu kadar akçe nafaka takdîr ve istidâneye izin alıp lakin Hind istidâne etmeyip kendi malıyla bir müddet geçindikten sonra Hind fevt olup Zeyd'i ve sair veresesini terk eylese hâlen Zeyd geldikde sair verese müddet-i mezbûrede Hind'in kendi malından sarf ettiği akçe için Zeyd'den hisse namına nesne almağa kâdir olurlar mı?

El-Cevâb: Olmazlar."¹⁷⁰

Gâib olan kocası tarafından nafakasız bırakılan kadın, başka bir kimsede kocasına ait belli bir miktar para olduğunu iddia eder de o kimse bunu inkar ederse, ilm-i kâdî da yoksa hâkimin kadına nafaka takdîr etmeyeceğine dair hüküm, Mehmed Ârif Efendi'nin aşağıdaki fetvâsında mevcuttur:

"Zeyd zevcesi Hind'i bilâ-nafaka bırakıp âhar diyara gitmekle Hind kâdiya varıp 'Zeyd'in Amr zimmetinde şu kadar akçe hakkı vardır' deyu meblağ-ı mezbûrdan nafaka takdîr ettirmek murad edip lakin ilm-i kâdî olmayıp Amr dahi münkir olsa kâdî Hind'in kavî-i mücerrediyile meblağ-ı mezbûrdan nafaka takdîr etmeğe kâdir olur mu?

El-Cevâb: Olmaz."¹⁷¹

¹⁶⁹ Dürriizâde Mehmed Ârif Efendi, *Netîcetü'l-fetâvâ maa'n-nukûl*, s.108. Bu fetvânın farklı bir şeklini Yenişehirli Abdullah Efendi'nin eserinde görmekteyiz: "Zeyd zevcesi Hind'i bilâ-nafaka bırakıp âhar diyara gitmekle Hind kâdiya varıp Zeyd üzerine kendüye kadr-i ma'rûf şu kadar akçe nafaka takdîr ve istidâneye izin alıp bir müddet istidâne ile geçindikten sonra Hind fevt olup ba'dehu Zeyd geldikde sair veresesini 'Hind müddet-i mezbûrede Zeyd'in üzerine istidâne ile geçinmekle nafaka-i mukaddere-i mezbûre Zeyd üzerine lâzıme olur' deyip Zeyd dahi 'Hind benim üzerime istidâne etmemişdir, öyle olunca üzerime mukaddere olan nafaka mevt ile sâkıt olmuştur' deyu ihtilaf eyleseler kavil hangisininindir? El-Cevâb: Zeyd'indir." (Yenişehirli Abdullah Efendi, *a.g.e.*, s.133.)

¹⁷⁰ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *a.g.e.*, s. 93. Bu fetvânın farklı bir şeklini Yenişehirli Abdullah Efendi'nin eserinde görmekteyiz: "Zeyd zevcesi Hind'i bilâ-nafaka bırakıp âhar diyara gitmekle Hind kâdiya varıp Zeyd üzerine kendüye kadr-i ma'rûf şu kadar akçe nafaka takdîr ve istidâneye izin alıp bir müddet istidâne ile geçindikten sonra Hind fevt olup ba'dehu Zeyd geldikde sair veresesini 'Hind müddet-i mezbûrede Zeyd'in üzerine istidâne ile geçinmekle nafaka-i mukaddere-i mezbûre Zeyd üzerine lâzıme olur' deyip Zeyd dahi 'Hind benim üzerime istidâne etmemişdir, öyle olunca üzerime mukaddere olan nafaka mevt ile sâkıt olmuştur' deyu ihtilaf eyleseler kavil hangisininindir? El-Cevâb: Zeyd'indir." (Yenişehirli Abdullah Efendi, *a.g.e.*, s.133.)

Eğer bahsi geçen kimse kendisinde, kadının kocasına ait para bulunduğunu ikrar ederse hâkimin kadına nafaka takdîr edeceğine dair hükümler¹⁷² Yenişehirli Abdullah Efendi'nin şu fetvâsında yer almaktadır:

"Zeyd zevcesi Hind'i bilâ-nafaka bırakıp âhar diyara gitmekle Hind kâdîya varıp Zeyd'in medyûnu Amr zimmetinde olan akçesinden nafaka takdîr ettirmek murad eylese Amr meblağ-ı mezbûr deyni idiğine ve zevciyete mukır olunca kâdî, Hind için meblağ-ı mezbûrdan kadr-i ma'rûf nafaka takdîr ve edaya kâdir olur mu?

El-Cevâb: Olur."¹⁷³

Hukûk-ı Âile Kararnâmesinde gâib olan kocanın karısının nafakası mevzûuyla alakalı şöyle bir madde bulunmaktadır:

"Madde 99: Zevce-i gâibin başkası yedinde veya zimmetinde malı bulunur ve müstevdî veya medyûnm kendi yedinde veya zimmetinde malı olduğunu ve zevciyeti ikrar eder veya inkarı halinde husûsât-ı mezkûreyi zevce bi'l-beyyine isbât eyler ise hâkim zevcin kendisine nafaka terk etmediğine ve el-ân nâşize ve iddeti geçmiş mutallaka olmadığına dair zevceyi tahlif ettikten sonra o maldan veya semeninden verilmek üzere zevceye yevm-i talebden itibaren nafaka takdîr eder."¹⁷⁴

Yukarıdaki maddede belirtildiğine göre, şayet gâib kocanın malı bir başkasının elinde emaneten veya borç olarak bulunuyorsa, bu kimsenin ikrarı durumunda hâkim o mal üzerinden kadına nafaka takdîr eder. Kendisinde kadının kocasının malı bulunan şahıs bunu inkar ederse, kadının aksini bir delille isbatı halinde yine hâkim ona bu maldan nafaka takdîrine hükmeder.

Kocası nafaka olarak hiçbir şey bırakmadan uzak memleketlere giden kadının kendi nafakasını fakir olan kayınpederine yahut kayınbiraderine ödetme hakkının olmadığı aşağıdaki fetvâlarda görülmektedir:

¹⁷¹ Dürriyâde Mehmed Ârif Efendi, *Neticetü'l-fetâvâ maa'n-nukûl*, s.99. Aynı fetvâya *Fetâvâ-yı Feyziye*'de de rastlamaktayız. (Bkz. Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, s. 89.)

¹⁷² Örneğin, "Medine-i Münnevver (orayı münevver kılan salât ü selâm olsun) ahâlisinden Zeyd başka bir beldeye sefere çıkıp zevcesi Hind'i bilâ-nafaka terk eylese ve defter-i sultanîye göre vekîli Amr tarafından tahsil edilen bir ücreti olup Amr zevciyeti mukır ve aldığı ücret elinde mevcut olduğu hâlde Hind kâdîdan bu ücretten kendisi için nafaka takdîr edilmesini talep etse kâdî nafaka takdîrine kâdir olur mu? El-Cevâb: Olur." (Bkz. Yenişehirli Abdullah Efendi, *a.g.e.*, s.132.)

¹⁷³ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, s.132. Benzer şekilde Amr'da vedia olarak bulunan paradan yapılacak nafaka ile ilgili fetvâ örneği için bkz. Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *a.g.e.*, s. 88. Yine Amr'ın zimmetinde karzdan olan paradan istenen nafaka için bkz. Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *a.g.e.*, s. 89.

¹⁷⁴ *Hukûk-ı Âile Kararnâmesi*, s. 21.

"Zeyd zevcesi Hind'i bilâ-nafaka bırakıp âhar diyara gittikde Zeyd'in babası Amr mu'sir iken Hind 'Zeyd'e rucû etmek üzere beni infâk eyle' deyu bi-gayri vech cebre kâdire olur mu?

El-Cevâb: Olmaz."¹⁷⁵

"Hind'in zevci Zeyd âhar diyara gittikde Hind Zeyd'in karındaşı Amr'a mücerred karındaşı olmakla 'Nafaka ve kisvem için malından bana şu kadar akçe ver' deyu Amr'a cebre kâdire olur mu?

El-Cevâb: Olmaz."¹⁷⁶

Örneklerde görüldüğü üzere gâib olan kocanın nafaka mesuliyeti, kendi üzerinden düşmemektedir. Aksine karısına istidâne hakkı da verilerek bu borcun kesinlikle düşmediği vurgulanmış olmaktadır.

2. Mu'teddenin Nafakası

İddet iki türlüdür: Vefât iddeti ve boşanmaya dayalı iddet. Vefât iddetinde kadının nafaka alma hakkı bulunmadığına İslam hukukunda nafaka bölümünde değinmiştik. Boşanmaya dayalı iddette ise iki durum söz konusudur: Hamile olan ve olmayan mu'teddenin durumu. Bunların arasında yalnızca iddetin süresi konusunda bir fark vardır. Hamile olan kadının nafakası, çocuğun doğumuna dek devam ederken hamile olmayan kadının nafakası Hanefîlere göre kadın hayız görebiliyorsa üç hayız dönemi, göremiyorsa üç kamerî ay kadardır. İncelediğimiz kayıtlarda vefât iddetine dair davalara rastlanmamakla birlikte fetvâ kitaplarında bu konuya dair örnekler mevcuttur:

"Zeyd-i müteveffânın zevcesi Hind nafaka-i iddet nâmına nesne almağa kâdire olur mu?

El-Cevâb: Olmaz."¹⁷⁷

Mu'teddenin nafakası, mahkeme kayıtlarında daha çok nafaka-i haml başlığı altında zikredilen davalara konu olmuştur. Ayrıca muhâlaa ve tatlîk konularında da mu'teddenin nafakasına yer verildiği görülmektedir. Aşağıda yer alan boşanma davasında mu'teddenin nafakasının ne şekilde işlendiğini inceleyelim:

"Ma'rûz

¹⁷⁵ Dürriyâde Mehmed Ârif Efendi, *Netîcetü'l-fetâvâ maa'n-nukûl*, s.104.

¹⁷⁶ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, s. 90.

¹⁷⁷ Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, s. 120.

İstanbul'da Karagümrük kurbunda Hadice Sultan Mahallesinde sâkine zâtı mu'arrefe Şerife Nefise ibnetü es-Seyyid İbrâhim nâm hâtun İstanbul Bâb Mahkemesinde meclis-i şer'i münîrde *zevc-i mutallık* kayıkçı es-Seyyid İbrâhim Ağa ibn İsmâil nâm kimesne muvâcehesinde mezbûr es-Seyyid İbrâhim Ağa *zevc-i dâhilim olub târîh-i i'lâmdan on altı gün akdem beni tatlık etmekle zimmetinde mütekarrir ve ma'kûd aleyh olan yetmişbir gurus mehr-i müeccelimi zevcim mezbûr işbu meclis-i şer'de bana def' ve teslim ben dahi yedinden ahz ve kabz edüb ancak iddetim inkızâsına değin beni infâka zevcim mezbûra tenbîh olunmak matlûbumdur deyû olduğu kazıyye minvâl-i meşrûh üzere olduğunu ikrâr ve itirâf ve nafaka-i iddet bâkiye-i ma'lûme ve meûnet-i süknâm mukâbelelerinde bi't-terâzî ta'yîn olunan altmış gurus hîn-i istihkâkda müdde-i mezbûre Şerife Nefise Hâtuna edâ ve teslim müteahhid olduğu huzûr.*

Fî selh-i Şevvâl sene 1249."¹⁷⁸

Söz konusu davada kocası tarafından boşanan kadın kendisine ait 71 Kuruş mehr-i müeccelini aldığını beyan edip iddet süresince eski kocasının kendisine nafaka vermesini talep etmektedir. Bunun üzerine iddet nafakası ve meskende oturma karşılığında kendisine 60 Kuruş verilmesine razı gelmektedir. Görüldüğü üzere iddet nafakası ve bu süre içerisinde kadının süknâ hakkı erkeğin yerine getirmesi gereken bir vazifedir. Davalarda tatlık konusu içerisinde iddet nafakasına benzer ifadelerle rastlanmaktadır.¹⁷⁹ Bazen de muhâlaa ile ilgili davalarda mu'teddenin nafakası ile ilgili hükümler bulunmaktadır.¹⁸⁰ Örneğin;

"Ma'rûz

İstanbul'da Süleymaniye Cami-i Şerîfi kurbunda Mehmed Paşa Mahallesinde sâkine sâhibe-i arzuhâl ma'rifetü'z-zât Şerife Emine bint Osman nâm hâtun İstanbul Bâb Mahkemesinde meclis-i şer'i münîrde *zevc-i muhâla'* derûn-i arzuhâlde mezkûru'l-ism Trabzonî Ömer Ağa ibn Mehmed nâm kimesne muvâcehesinde mezbûr Ömer Ağa ellibeş gurus mehr-i müeccel tesmiyesiyle *zevc-i dâhilim olub lâkin beynimizde hüsn-i muâşeretimiz olmamağla mezbûrun zimmetinde mütekarrir ve ma'kûd aleyh olan ellibeş gurus mehr-i müeccel ile nafaka-i iddet-i muayyene-i ma'lûmem üzerlerine oldahi hul'-i mezkûru ba'de'l-*

¹⁷⁸ İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 387, v. 61a.

¹⁷⁹ Bkz. İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 387, v. 38b, 61b; İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 388, v. 79b; İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 389, v. 85a.

¹⁸⁰ Bkz. İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 389, v. 5a, 78a.

kabûl ancak hukûk-i zevciyyet-i müteallaka da'vâdan tarafeynden beher birimiz âharın zimmetini kabulü hâvî ibrâ ve iskât eyledik deyû ikrâr ve tasdikleri huzûr.

Fî 4 Muharrem sene 1250."¹⁸¹

Bu davada, kocasıyla aralarında güzel bir geçim olmadığı için 55 Kuruş mehr-i müecceli ve iddet nafakası karşılığında kocasından hul' yoluyla ayrılmak isteyen kadının durumu zikredilmektedir. Dava sonunda her iki taraf da birbirlerinin zimmetini ibrâ etmektedir.

İddet nafakası kocanın vermek zorunda olduğu bir borçtur. Bununla ilgili bir fetvâda şu ifadeler yer almaktadır:

"Hind-i mu'tedde zevc-i mutallıkı Zeyd üzerine hâkime kadr-i ma'rûf yevmî şu kadar akçe nafaka-i iddet takdîr ettirse Hind meblağ-ı mezbûru Zeyd'den alıp nafakasına sarfe kâdire olur mu?

El-Cevâb: Olur."¹⁸²

İddet nafakasının sadece iddet süresi içerisinde alınabileceğine dair bir fetvâ örneği şu şekildedir:

"Zeyd'in zevce-i mutallakası Hind Zeyd'in üzerine nafaka takdîr ettirmedin iddeti munkaziye olsa Hind Zeyd'den nafaka-i iddet namına nesne almağa kâdire olur mu?

El-Cevâb: Olmaz."¹⁸³

Ele aldığımız şer'iyye sicillerinde nafaka-i sağır konusundan sonra en çok rastladığımız davalar kocasından ayrılmış hamile kadının nafakası ile ilgili olanlardır. Konunun mahkemeye bu denli intikali, hamileyken boşanma vakalarının çok sık gerçekleştiğini göstermektedir.

Nafaka-i haml ile kastedilen, kadın hamile kaldıktan sonra boşanma hadisesi gerçekleştiği takdîrde iddet süresinin doğumda sona ereceği tarihe kadar kadının, ayrıldığı kocasından alma hakkı olan nafakadır. Nitekim aşağıdaki davada bunun bir örneği mevcuttur:

"Mahmiye-i İstanbul'da Şehremîni kurbunda Deniz Abdal Mahallesinde sâkine ve zât-ı ta'rîf-i şer'î ile mu'arrefe olan işbu bâisetü'l-vesîka Saraytepelî Ümmü Gülsüm bint Ahmed nâm hâtun meclis-i şer'î şerîf-i enverde zevc-i sâbıkı

¹⁸¹ İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 387, v. 69a.

¹⁸² Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, s. 121.

¹⁸³ Çatalcalı Ali Efendi, *a.g.e.*, s. 120.

yağlıkçı¹⁸⁴ velâsı Ahmed Ağa ibn Mustafa nâm kimesne mahdarında takrîr-i kelâm ve ta'bîr ani'l-merâm idüb mezbûr Ahmed Ağa ile *mukaddemâ zevciyyet beynimizde kâime iken mezbûrun firâşından hâsıl batnımda müstebîn*¹⁸⁵ üç aylık hamlim olmağla vaz'ı haml ile iddetim munkaziye oluncaya değîn nafakam için zevcim mezbûr Ahmed Ağa üzerine kâbel-i şer'den kadr-i ma'rûf meblağ farz ve takdîr olunmak matlûbumdur dedikde gıbbü't-tasdîkü's-şer'î hâkim-i muvakkî'i sadr-ı kitâb tûbâ leh ve hüsnü meâb efendi efendi hazretleri dahi mezbûre Ümmü Gülsüm Hâtunun nafakasıyçün zevci mezbûr üzerine bi't-terâzî târîh-i kitabdan beher yevm altmışar akçe farz ve takdîr buyurup meblağ-ı mefrûz-u mezkûru kendi nafaka ve sair levâzım-ı zarûriyesine harc ve sarfe ve lede'l-iktizâ¹⁸⁶ istidâneye ve inde'z-zafer zevci mezbûr Ahmed Ağa üzerine rücûa mezbûre Ümmü Gülsüm Hâtuna izin vermeğîn mâ-vakaa.

Fî 6 Muharremü'l-harâm sene 1249."¹⁸⁷

1249 senesine ait bu sicil kaydında "*mukaddemâ zevciyyet beynimizde kâime iken mezbûrun firâşından hâsıl batnımda müstebîn*" denilerek kocasıyla evliliği esnasında gebe kalan ve daha sonra boşanan üç aylık hamile Ümmü Gülsüm Hanım, "*vaz'ı haml ile iddetim munkaziye oluncaya değîn*" ibaresinde belirtildiği üzere çocuğu doğurana dek geçen iddet süresi içerisinde kendisi için kocasından nafaka almak üzere mahkemeye müracaat etmiş ve hâkim günlük 60 Akçeye ve gerekirse istidâneye hükmetmiştir.

İstanbul Bâb Mahkemesinde nafaka-i haml ile ilgili yukarıda verdiğimiz davanın mekan, zaman, şahıs isimlerinin, nafaka miktarının ve hamileliğin kaçınıcı ayında olduğu ibaresinin değişip diğer ifadelerin aynı kaldığı bir hayli dava bulunmaktadır.¹⁸⁸ Bunlarda nafaka-i sağır davalarının aksine genellikle nafaka talebinde "*bi'l-hidâne*" lafzı kullanılmaksızın "*kâbel-i şer'den kadr-i ma'rûf meblağ farz ve takdîr olunmak matlûbumdur*" denilmektedir.

¹⁸⁴ "Yağlıkçı: Havlu, çamaşır, gelinlik, duvak gibi şeyler satan." (Bkz. Şemseddin Sami, *a.g.e.*)

¹⁸⁵ "Müstebîn: Açık, meydanda olan." (Bkz. Şemseddin Sami, *a.g.e.*)

¹⁸⁶ "Lede'l-iktizâ: İktiza edip gerektiği zaman." (Bkz. Şemseddin Sami, *a.g.e.*)

¹⁸⁷ İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 386, v. 77a.

¹⁸⁸ İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 386, v. 85b, 89b; İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 387, v. 48a, 77b; İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 388, v. 36b; İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 389, v. 17b, 26a, 28a, 42b, 43a, 43a-b, 43b, 44a, 45a, 46a, 47b, 48a, 51b-52a, 52b, 56a, 58b, 62a, 64b, 65a, 67b, 73b, 74b, 80a, 83a, 95b, 97a; İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 391, v. 54a; İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 392, v. 1a, 4b, 6a, 9a, 13b, 14a, 15a, 25b, 40a, 42a, 44a, 56b, 57a, 65a, 69a, 75b.

Nafaka-i haml ile ilgili aşığıya aldığımız örnekte, özellikle son cümlede yer alan *"müvekkile-i mezbûre Şerife Hatice Hâtuna izâfetle vekîli merkûm es-Seyyid Abdülhalim Efendi'ye izin vermeğın mâ-vakaa bi't-taleb ketb olundu"* ibaresinden davanın vekîl aracılığıyla yürütüldüğünü görmekteyiz:

"Mahmiye-i İstanbul'da Koca Mustafapaşa kurbunda Hacı Hamza Mahallesinde sâkine işbu bâisetü'l-vesîka Şerife Hatice ibnetü es-Seyyid Mehmed Hasib nâm hâtun tarafından husûs-i âti'l-beyânda vekîl olduğı mezbûreyi bi'l-ma'rifeti's-şer'îye ârifân mahalle-i mezbûre imamı es-Seyyid Süleyman Efendi ibn Osman ve Halil Ağa ibn Hasan nâm kimesneler şehâdetleriyle ber-nehc-i şer'î sâbit olan es-Seyyid Abdülhalim Efendi ibn es-Seyyid Mustafa nâm kimesne meclis-i şer'î şerif-i enverde müvekkile-i mezbûrenin zevc-i sâbıkı Musatafa Ağa ibn İbrahim nâm kimesne mahdarında bi'l-vekâle takrîr-i kelâm ve ta'bîr ani'l-merâm idüb müvekkilem merkûmenin mezbûr Mustafa Ağa ile mukaddemâ zevciyyet beyinlerinde kâime iken mezbûrun firâşından hâsıl ve müvekkilem mezbûrun batnında müstebîn üç aylık hamli olmağla müvekkilem mezbûrenin vaz'ı haml ile iddeti munkaziye oluncaya değın nafakası için zevci merkûm Mustafa Ağa üzerine kıbel-i şer'den kadr-i ma'rûf meblağ farz ve takdîr olunmak müvekkilem mezbûrenin matlubudur dedikde gıbbü't-tasdîkü's-şer'î hâkim-i muvakkî'i sadr-ı kitâb tûbâ leh ve hüsnü meâb efendi hazretleri dahi müvekkile-i merkûmenin vaz'ı haml ile iddeti munkaziye oluncaya değın nafakasıyçün zevci mezbûr üzerine bi't-terâzî târîh-i kitâbdan beher yevm seksener akçe farz ve takdîr buyurub meblağ-ı mefrûz-ı mezkûru müvekkile-i mezbûre kendi nafaka vesâir levâzım-ı zarûriyesine harc ve sarfe ve lede'l-iktizâ istidâneye ve inde'z-zafer zevci merkûm Mustafa Ağa üzerine rücûa müvekkile-i mezbûre Şerife Hatice Hâtuna izâfetle vekîli merkûm es-Seyyid Abdülhalim Efendi'ye izin vermeğın mâ-vakaa bi't-taleb ketb olundu.

Fî 21 Muharrem sene 1251."¹⁸⁹

Nafaka-i haml ile alakalı fetvâ kitaplarında karşımıza çıkan örneklerden biri şöyledir:

"Zeyd zevcesi Hind-i hâмили tatlık eylese Hind'in vaz'ı haml edinceye değın nafakası Zeyd üzerine lâzıme olur mu?"

¹⁸⁹ İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 389, v. 57a-b.

El-Cevâb: Olur."¹⁹⁰

Buna göre, hamile karısını boşayan adam, doğum gerçekleşene dek kadının nafakasını karşılamak zorundadır.

"Zeyd zât-i hayz olan zevcesi Hind'i tatlik ettikten sonra Hind 'Hayız görmedim, hamlim vardır' deyu onbir ay Zeyd'den şu kadar akçe nafaka-i iddet alıp ba'dehu Hind 'Hamlim var zennetmişdim yok imiş, hayız gördüm' dese Zeyd müddet-i mezbûrede nafaka-i iddet namına verdiği meblağ-i mezbûru Hind'den istirdâda kâdir olur mu?

El-Cevâb: Olmaz."¹⁹¹

Hayız halindeyken boşadığı karısı, hamile olduğunu söyleyip de 11 ay boyunca iddet nafakası aldıktan sonra hayız gördüğünü ve hamile olmadığını söylerse, kocasının daha önce iddet nafakası olarak verdiği şeyleri geri alma hakkının olmadığı yönünde fetvâ verilmiştir. Bu fetvânın devamında yer alan;

"Bu surette Hind müddet-i mezbûreden sonra üç hayız ile iddeti münkaziye olunca Zeyd'den nafaka almağa kâdire olur mu? "¹⁹²

Sorusuna karşılık Yenişehirli Abdullah Efendi "Olur" cevabını vermektedir. Yani kadın hamile olmadığını anladığı vakit üç hayız dönemi boyunca iddet nafakasını alma hakkına sahiptir.

Sicillerde zaman zaman nafaka-i haml ve mehir karşılığı muhâlaanın gerçekleştirildiğine tıpkı şu örnekte olduğu gibi şahit olmaktadır:

"Ma'rûz

İstanbul'da Yenibahçe kurbunda Karabaş Veli Mahallesinde sâkine ma'rifetü'z-zât Ümmü Gülsüm bint Ali nâm hâtun İstanbul Bâb Mahkemesinde meclis-i şer'de zevc-i muhâla'ı kepçeci esnafından bâisü'l-i'lâm es-Seyyid Yahya ibn es-Seyyid Hüseyin nâm kimesne muvâcehesinde mezbûr es-Seyyid Yahya zevc-i dâhilim olub lâkin beynimizde hüsn-i muâşeretimiz olmamağla zimmetimde mütekarrir ve ma'kûd aleyh olan beşyüzbir gurus mehr-i müeccelim ile zevcim mezbûrun firâşından hâsıl batnımda müstebîn hamlim olmağla vaz'ı haml

¹⁹⁰ Dürrizâde Mehmed Ârif Efendi, *Netîcetü'l-fetâvâ maa'n-nukûl*, s.107.

¹⁹¹ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, s. 131.

¹⁹² Yenişehirli Abdullah Efendi, *a.g.e.*, s. 132.

edinceye deĝin nafaka-i iddet-i ma'lûmem üzerlerine ve meûnet-i süknâm dahi kendi üzerime olmak üzere zevcim merkûm es-Seyyid Yahya ile muhâlâa-i sahiha-i şer'iyye ile hul' olduğumda oldahi hul'ı mezkûru ba'de't-tasdik hukûk-ı zevciyyete ve ibtidâ-i zevciyyetten işbu târîh-i ilâma gelince sâir cemî' hukûk-ı şer'iyye-i müteallaka âmme-i da'vâdan tarafeynden her birimiz âharın zimmetini ibrâen alâ sahîh-i şer'î ile ibrâ ve iskât ve her birimiz vech-i muharrer âharın ibrâsını kabûl etdik deyû ikrâr ve tasdikleri müstehîl mübâşirleri bâb seraskeri gavvâslarından Topkapulu Ahmed Gavvâs kulları yedimde huzûr.

Fî 8 Şevvâl sene 1251."¹⁹³

Bu davada Ümmü Gülsüm Hanım, aralarındaki geçimsizlik sebebiyle kocasından ayrılmak için, 501 Kuruş mehr-i müeccelin ve bebeĝi doğurana dek geçen iddet süresince kocasının karşılaması gereken nafaka ve meskenin karşılığında muhâlâada bulunmaktadır.¹⁹⁴ Meselenin farklı bir versiyonuna aşğıdaki fetvâda rastlamaktayız:

"Hind zevci Zeyd ile mehri ve iddeti hayız ile münkaziye olmak itikadı ile nafaka-i iddeti üzerine hul' olduktan sonra Hind inkızâ-i iddete ikrâr etmeden kâdiya varıp 'Benim Zeyd'den hamlim zuhûr etti, vaz'ı haml edinceye dek Zeyd üzerine nafaka-i iddet takdîr eyle' dese kâdi Hind'i tasdik edip Hind için Zeyd üzerine yevmî kadr-i ma'rûf nafaka takdîr eylese Hind nafaka-i mukaddereyi Zeyd'den almağa kâdire olur mu?

El-Cevâb: Olur."¹⁹⁵

Kadının mehri ve iddet nafakası karşılığında yapılan muhâlâa anlaşmasından sonra, kadın hamile olduğunu fark edip hâkime müracaat ederek doğum gerçekleşene deĝin iddet nafakasını talep etmekte ve hâkim kocası üzerine günlük orta halli bir nafaka tayin edilmesine hükmetmektedir. Bu durumda kadının, muhâlâa ile ayrıldığı kocasından hâkimin belirlediĝi nafakayı almasının caiz olduğu fetvâsı verilmektedir. Yine benzer bir fetvâ da şöyledir:

"Hind zevci Zeyd ile mehri ve nafaka-i iddeti üzerine hul' oldukda 'Ben hâizim hâmil deĝilim' deyû ikrâr ettikten sonra iki ay murûrunda Hind 'Ben senden

¹⁹³ İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 390, v. 55a.

¹⁹⁴ Benzer davalar için bkz. İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 392, v. 64b, 73b.

¹⁹⁵ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, s. 131.

hâmilim vaz'ı haml edince(ye dek) nafakamı ver' deyu Zeyd'den dava eylese
Zeyd hamli münkir olunca Hind'in davası mesmûa olur mu?

El-Cevâb: Olmaz."¹⁹⁶

Mehri ve iddet nafakası karşılığı aralarında muhâlaa ile ayrılığın gerçekleştiği kocasına hayız gördüğünü, dolayısıyla da hamile olmadığını söyleyen kadın, iki ay sonra hamile olduğunu söyleyerek hamileler için uygulanan iddet nafakasını kocasından istemekte ve kocası da bunu kabul etmemektedir. Böyle bir durumda Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin verdiği fetvâya göre kadının davası dinlenmez.

B. KARÂBET NAFAKASI

Bir kimsenin yakın akrabalarına vermekle yükümlü olduğu nafaka üç kısımda ele alınmakadır: Usûl nafakası, furû nafakası ve mahrem yakınların nafakası.

1. Usûl Nafakası

Kişinin anne, baba, annearne, dede ve bunların anne ve babaları gibi üst soylarının nafakası anlamına gelen "usûl nafakası" Osmanlı uygulamasında çokça karşımıza çıkarak mevzunun ehemmiyetini göstermiştir.

Usûl nafakasına dair incelediğimiz mahkeme defterlerinde annenin nafakasıyla ilgili davalar yer almakla birlikte fetvâ mecmualarında babanın ve ninenin de nafakalarına dair örnekler mevcut olduğu için usûl nafakasını üç kısımda incelemeyi uygun gördük.

a. Annenin Nafakası

Söz konusu şer'iyeye sicillerinde "Oğlu Üzerine Nafaka" konusu içindeki bu nafaka türüne göre yaşlı, muhtaç, hasta olma ve kocasının olmaması gibi durumlarda

¹⁹⁶ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, s. 75.

annenin nafakasını büyük oğlunun karşıladığı görülmektedir. İncelediğimiz mahkeme kayıtlarında konuyla ilgili birkaç davaya rastlanmaktadır.¹⁹⁷

"Ma'rûz

Medîne-i Hazret-i Ebû Eyyüb el-Ensârî radiyallâhu anh rabbiye'l-Bârî mahallâtından Şah Sultan Mahallesinde sâkine sâhibe-i arzuhâl ma'rifetü'z-zât Habibe bint Ali nâm hâtun İstanbul Bâb Mahkemesinde meclis-i şer'i münirde sadr-ı kebîr oğlu derûn-i arzuhâlde mezkûru'l-ism kabakçı Ahmed Nazif bin Mehmed Emin nâm kimesne muvâcehesinde ben zât-ı zevc olmayub alîle ve fakîre ve mu'sire ve oğlum mezbûr Ahmed Nazif mûsir olmağla nafaka ve kisve bahâsı için oğlum mezbûr Ahmed Nazif üzerine kıbel-i şer'den kadr-i kifâye farz ve takdîr olunmak matlûbumdur dedikde oldahi ba'de't-tasdîk mezbûre Habibe hatunun nafaka ve kisve bahâsıyçün oğlu mezbûr Ahmed Nazif üzerine târîh-i ilâmdan bi't-terâzî beher yevm seksener akçe kıbel-i şer'den farz ve takdîr olunub meblağ-ı mefrûz-ı mezkûru kendi nafaka ve kisve vesâir levâzım-ı zarûriyesine harc ve sarfe ve lede'l-iktizâ istidâneye ve inde'z-zafer babası mezbûr Ahmed Nazif üzerine rücûa vâlidesi mezbûre Habibe Hâtuna izin verildiği huzûr.

Fî 19 Receb sene 1251."¹⁹⁸

Yukarıdaki davada görüldüğü üzere, "*ben zât-ı zevc olmayub alîle ve fakîre ve mu'sire ve oğlum mezbûr Ahmed Nazif mûsir olmağla*" ifadesiyle kadın, evli olmadığını, üstelik kendisinin hasta ve fakir, oğlunun ise zengin olduğunu beyan etmektedir. Bu nedenle talep ettiği üzere oğlunun onun için günlük 80 Akçe nafaka temin etmesine ve gerekirse istidâneye izin verilmiştir. Burada kadının kocasının bulunmaması, kendisinin ihtiyaç sahibi olması ve oğlunun zengin olması annenin nafakasını karşılayacak evlat açısından önemli ayrıntıları teşkil etmektedir. Nitekim kadın evli ve kocası da zengin biri olsaydı –tıpkı şu fetvâda belirtildiği üzere- oğlundan nafaka alamazdı:

"Hind'in zevci Zeyd mûsir iken Hind oğlu Amr'dan nafaka baha namına nesne almağa kâdire olur mu?

El-Cevâb: Olmaz."¹⁹⁹

¹⁹⁷ İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 386, v. 97b; İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 389, v. 49b.

¹⁹⁸ İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 390, v. 11a.

¹⁹⁹ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, s. 91.

Ayrıca kadın kendisi zengin olsaydı, oğlu annesinin nafakasını karşılamaya zorlanamazdı. Nafaka türlerinin en başında nefse nafakanın olduğundan daha önce bahsetmiştik. Nitekim bir kimse eğer muhtaç durumda değilse ve malı kendi nafakasını karşılamaya yetiyorsa, başka bir kimse onun nafakasını ödemeye – zevciyyet nafakası bu durumun istisnâsıdır- mecbur tutulamaz. Aşağıda bununla ilgili örnekler yer almaktadır:

"Hind-i mûsirenin nafakası oğlu Zeyd üzerine lâzıme olur mu?

El-Cevâb: Olmaz."²⁰⁰

"Hind mûsire olup ihtiyacı yoğ iken sağır oğlu Zeyd'in malından nefsiyçün nafaka takdîr ettirip almağa kâdire olur mu?

El-Cevâb: Olmaz."²⁰¹

Bir başka fetvâ örneğinden, kendisinin yiyecek ihtiyacını karşılamayı kabul eden fakir oğlundan günlük nafaka parası isteyen annenin, oğlunu buna zorlamaya hakkı olmadığını öğrenmekteyiz:

"Hind-i fakirenin kesbe kâdir oğlu Zeyd-i mu'sirden gayrı kimesnesi olmamağla Zeyd Hind'i taâmdan infaka razı iken Hind râziye olmayıp 'Yevmî bana nafaka bahâ namına müstakillen şu kadar akçe ver' deyu cebre kâdire olur mu?

El-Cevâb: Olmaz."²⁰²

Kocası olmayan annesinin süknâ ihtiyacını karşılamak bir evladın görevidir. Bununla ilgili aşağıdaki fetvâ örneğini inceleyelim:

"Hind-i fakirenin zevci olmayıp süknâyâ ihtiyacı olmakla sağır oğlu Zeyd'in menziline sâkine olmak murad ettikde Zeyd'in vasisi Amr 'Razı olmam' deyip Hind'i men'a kâdir olur mu?

El-Cevâb: Olmaz."²⁰³

Burada söz konusu evlat, kendine ait bir evi olan küçük bir çocuktur. Sağırın mâlî işlerinden sorumlu olan vasînin, böyle bir durumda annenin çocuğunun evinde kalmasına izin vermeme gibi bir yetkisinin bulunmadığı yönünde fetvâ verilmiştir.

Her ne kadar incelediğimiz mahkeme defterlerinde rastlamasak da fetvâlarda belirtildiği üzere, bazı zamanlar annenin nafakasını karşılamak kızın sorumluluğunda olmaktadır. Burada kızın zengin olması şartı aranır. Aşağıda bu hususa dair fetvâlar yer almaktadır:

²⁰⁰ Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, s. 121.

²⁰¹ Çatalcalı Ali Efendi, *a.g.e.*, s. 122.

²⁰² Dürriyâde Mehmed Ârif Efendi, *Netîcetü'l-fetâvâ maa'n-nukûl*, s.104.

²⁰³ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, s. 90.

"Hind-i fakirenin nafakası mu'sire olan kızı Zeyneb üzerine lâzıme olur mu?

El-Cevâb: Olmaz."²⁰⁴

"Hind-i fakirenin âhar diyarda olan kızı Zeyneb-i mûsireden gayrı kimesnesi olmamağla Hind kâdiya varıp Zeyneb üzerine kendüye kadr-i ma'rûf yevmî şu kadar akçe nafaka takdîr ve istidâneye izin alıp bir müddet istidâne ile geçinse Zeyneb geldikde Hind nafaka-i müstedâneyi Zeyneb'den almağa kâdire olur mu?

El-Cevâb: Olur."²⁰⁵

"Hind-i fakirenin kızı Zeyneb-i mûsire ile oğlunun oğlu Zeyd'den gayrı kimesnesi olmasa Hind'in nafakası yalnız Zeyneb üzerine mi lâzıme olur yoksa Zeyd'e dahi lâzıme olur mu?

El-Cevâb: Yalnız Zeyneb üzerine lâzıme olur."²⁰⁶

"Hind fakire ve muhtace olup oğlu Zeyd-i sağır ile kızı Zeyneb-i sağıre-i mûsirlerden gayrı kimesnesi olmamakla mezbûrların mallarından kendüye kadr-i ma'rûf nafaka takdîr ettirip ba'dehu emr-i hâkimle mezbûrlara rucû şartıyla bir müddet istidâne ile geçindikten sonra nafaka-i müstedâneyi almadan sağırlar fevt olsalar Hind nafaka-i müstedâneyi sağırların terekesinden almağa kâdire olur mu?

El-Cevâb: Olur."²⁰⁷

Bu son fetvâda, ikisi de zengin küçük kızı ve oğlu dışında kimsesi olmayan kadın hâkime onların malından nafaka ve istidâneye izin alıp bir süre istidâne ile geçindikten sonra çocukları vefât ederse bu nafakayı onların terekesinden alabileceğine hükmolunmuştur. Zaman zaman annenin nafakasını hem kızın hem oğlunun –zira usûlü nafakasını temin etmede cinsiyet farkı olmadığını daa önce zikretmiştik- karşılayacağına dair fetvâlar karşımıza çıkmaktadır:

"Zevci olmayan Hind-i fakîrenin babası Amr-ı mûsir ile oğlu Bekir ve kızı Zeyneb-i mûsirlerden gayrı kimesnesi olmasa Hind'in nafakası Bekir ve Zeyneb üzerlerine lâzıme olur mu?

El-Cevâb: Olur."²⁰⁸

²⁰⁴ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, s. 134. Bu fetvânın aynısını *Fetâvâ-yı Feyziye*'de görmekteyiz. (Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *a.g.e.*, s. 90.)

²⁰⁵ Dürrişâde Mehmed Ârif Efendi, *Neticetü'l-fetâvâ maa'n-nukûl*, s.106.

²⁰⁶ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *a.g.e.*, s. 93.

²⁰⁷ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, s. 135.

²⁰⁸ Dürrişâde Mehmed Ârif Efendi, *a.g.e.*, s.103. Benzer bir örnek şöyledir: "Hind-i fakirenin nafakası mûsirler olan oğlu Amr ile kızları Zeyneb ve Hatice üzerlerine ne vechile lâzıme olur? El-Cevâb: Cümlesi beraber lâzıme olur." (Bkz. Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, s. 124.)

"Hind-i nasrâniye fakire ve mu'sire olup mûsirler olan oğulları Zeyd-i müslim ve Amr-ı nasrânî ile mûsire olan kızı Zeyneb-i nasrâniyeden gayrı kimesnesi olmasa Hind'in nafakası mezbûrların üzerine ne vechile lâzime olur?

El-Cevâb: Beraber."²⁰⁹

Bu son fetvâya göre, anne gayrimüslim olup çocuklarından kimi müslüman kimi hristiyan olsa bile, fakir ve muhtaç durumdaki annelerinin nafakasını birlikte ödeyecekleri belirtilmektedir.

b. Babanın Nafakası

İncelediğimiz mahkeme defterlerinde babaya nafaka verilmesi konusunda örneklerle karşılaşılacakla beraber, fetvâ mecmualarında buna sıkça yer verildiği görülmektedir. Fetvâlarda annenin yanı sıra babanın nafakasının da durumu iyi olan oğlu tarafından temin edilmesine dair hükümler bulunmaktadır:

"Fakir ve muhtac olan Zeyd'in sağır oğlu Amr-ı mûsirden gayrı kimesnesi olmasa Zeyd Amr'ın malından kendi nafakasına kadr-i ma'rûf sarf etmek caiz olur mu?

El-Cevâb: Olur."²¹⁰

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, babasının nafakasını karşılamak için evladın durumunun tıpkı şu fetvâda belirtildiği üzere iyi olması şartı bulunmaktadır:

"Zeyd-i fakirin oğlu Amr'dan gayrı kimesnesi olmayıp lakin Amr dahi kâr ve kesbe kâdir olmasa Zeyd'in nafakası Amr üzerine lâzime olur mu?

El-Cevâb: Olmaz."²¹¹

Eğer birden fazla evladı varsa ve hepsinin durumu iyiye babalarının nafakasını birlikte karşılamak zorundadırlar. Bununla ilgili fetvâlar şöyledir:

"Zeyd-i fakir-i muhtacın oğulları Amr ve Bekir-i mûsirlerden gayrı kimesnesi olmasa Zeyd'in ve zevcesi Hind'in nafakaları Amr ve Bekir üzerlerine lâzime olur mu?

El-Cevâb: Olur."²¹²

²⁰⁹ Çatalcalı Ali Efendi, *a.g.e.*, s. 124.

²¹⁰ Çatalcalı Ali Efendi, *a.g.e.*, s. 122. Benzer bir fetvâda ise babasının kendi nafakasına yetecek miktarda nafakayı zengin olan oğlunun izni olmadan alması durumunda babasının bunu geri ödemek zorunda olmadığı belirtilmektedir: "Zeyd fakir ve muhtac olup oğlu Amr-ı mûsirden gayrı kimesnesi olmamağla Zeyd Amr'ın malından şu kadar akçeyi Amr'ın izninsiz kadr-i ma'rûf kendi nafakasına sarf eylese Amr meblağ-ı mezbûru Zeyd'e tazmine kâdir olur mu? El-Cevâb: Olmaz." (Bkz. Çatalcalı Ali Efendi, *a.g.e.*, s. 122.)

²¹¹ Çatalcalı Ali Efendi, *a.g.e.*, s. 123.

²¹² Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, s. 134. Benzer bir fetvâda şu ifadeler yer almaktadır: "Zeyd-i fakirin nafakası yalnız mûsirler olan oğulları Amr ve Bekir üzerlerine mi lâzime olur yoksa

"Zeyd-i Müslim fakir ve muhtac olup mûsirler olan oğulları Amr ve Bekir-i zimmîlerden gayrı kimesnesi olmasa Zeyd'in nafakası Amr ve Bekir üzerine lâzime olur mu?

El-Cevâb: Olur."²¹³

Son fetvâda görüldüğü gibi, baba müslüman olup oğulları zimmî olsa bile babalarının nafakalarını birlikte karşılamaları gerekmektedir. Aşağıdaki fetvâda belirtildiği üzere, muhtaç durumdaki baba müslüman olmasa bile nafakasını karşılama vazifesi müslüman olan zengin oğluna düşer.

"Fakir olan Zeyd-i zimmînin nafakası mûsir olan oğlu Amr-i müslim üzerine lâzime olur mu?

El-Cevâb: Olur."²¹⁴

Şayet fakir olan baba, zengin oğlunun üzerine nafaka ve istidâne takdîr ettirdikten sonra istidânede bulunmadan kendi kendine geçinip oğlu da bu esnada vefât ederse, geçmiş zamanın nafakasını oğlunun terekesinden alamayacağına yönelik hükmü Dürrişâde'nin şu fetvâsında görmekteyiz:

"Zeyd-i fakîrin âhar diyarda olan oğlu Amr-ı mûsirden gayrı kimesnesi olmamağla Zeyd kâdiya varıp Amr'ın üzerine şu kadar akçe nafaka takdîr ettirip lâkin Zeyd istidâne etmeyip bir müddet murûrunda Amr fevt olsa Zeyd mücerred 'Nafaka hüccetim vardır' deyu müddet-i mezbûrenin nafakası nâmına terekeden nesne almağa kâdir olur mu?

El-Cevâb: Olmaz."²¹⁵

Ancak baba, hâkimin izni üzere istidâne ile geçindikten sonra oğlu geldiğinde bu geçmiş nafakayı oğlundan alabilir. Bununla ilgili bir fetvâ şöyledir:

"Fakir ve muhtac olan Zeyd'in oğlu Amr-ı mûsirden gayrı kimesnesi olmayıp lakin Amr Zeyd'i bilâ-nafaka bırakıp müddet-i sefer baîd âhar diyara gitmekle Zeyd kâdiya varıp Amr üzerine kendüye kadr-i ma'rûf yevmî şu kadar akçe takdîr ettirip ve istidâneye izin alıp bir müddet istidâne ile geçinse Amr geldikde Zeyd nafaka-i mukaddere-i müstedâneyi Amr'dan almağa kâdir olur mu?

oğlunun oğlu Bîşr üzerine dahi lâzime olur mu? El-Cevâb: Yalnız Amr ve Bekir üzerlerine lâzime olur." (Bkz. Çatalcalı Ali Efendi, *a.g.e.*, s. 124.) Yine benzer bir fetvâ örneği daha şöyledir: "Zeyd-i fakîrin oğulları Amr ve Bekir'den gayrı kimesnesi olmayıp Amr ve Bekir'den her biri mûsir olmakla Amr Bekir'e 'Zeyd'i beraber infak edelim' dedikde Bekir Amr'a mücerred 'Senin malın ziyade olmakla Zeyd'i sen müstakillen infak eyle' demeğe kâdir olur mu? El-Cevâb: Olmaz." (Bkz. Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, s. 90.)

²¹³ Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, s. 123.

²¹⁴ Yenişehirli Abdullah Efendi, *a.g.e.*, s. 134.

²¹⁵ Dürrişâde Mehmed Ârif Efendi, *Netîcetü'l-fetâvâ maa'n-nukûl*, s. 100. Aynı fetvâ *Fetâvâ-yı Feyziye*'de de mevcuttur. (Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *a.g.e.*, s. 89.)

El-Cevâb: Olur."²¹⁶

Bazen de kimsesi olmamak kaydıyla babanın nafakasının zengin kızı tarafından karşılanması gerektiğine dair fetvâlar verildiği görülmektedir:

"Zeyd fakir ve muhtac olup kızı Hind-i sağıre-i mûsireden gayri kimesnesi olmamağla Zeyd Hind'in şu kadar malını kadr-i ma'rûf kendi nafakasına sarf eylese Hind bâliğa oldukda ol malı Zeyd'e tazmîne kadire olur mu?

El-Cevâb: Olmaz."²¹⁷

Ancak babanın durumu iyiye onun nafakasını ne kızı ne de oğlu temin etmekle yükümlü değildir. Aşağıda bununla ilgili bir fetvâ örneği yer almaktadır:

"Mûsir olan Zeyd'in nafakası Zeyd'in kızı Hind üzerine lâzıme olur mu?

El-Cevâb: Olmaz."²¹⁸

Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin aşağıya aldığımız fetvâsında hem annenin hem de babanın nafakasını zengin oğlunun karşılaması gerektiği belirtilmektedir:

"Zeyd-i mûsirin anası Hind ile babası Amr muhtaçlar olup mezbûrların Zeyd'den gayri kimesneleri olmasa Hind ve Amr'ın nafakaları Zeyd üzerine lâzıme olur mu?

El-Cevâb: Olur."²¹⁹

c. Ninenin Nafakası

Nineye torunlarının nafaka vermesi, torunları dışında kimsesi olmaması ve kendisinin de nafakasını karşılayacak durumunun bulunmaması halinde vâcib olmaktadır. Tabii söz konusu torunların bu nafakayı temin etmeye kâdir olmaları da gerekmektedir. Anneannenin nafakası konusu şer'iyye sicillerinden ziyade fetvâ kitaplarında gündeme gelmiştir. Örneğin;

"Hind-i fakîrenin kızının oğlu Zeyd-i mûsir ile kızının kızları Zeyneb ve Hatice-i mûsirlerden gayri kimesnesi olmasa Hind'in nafakası mezbûrlar üzerine beraber lâzıme olur mu?

El-Cevâb: Olur."²²⁰

²¹⁶ Dürrişâde Mehmed Ârif Efendi, *a.g.e.*, s. 105.

²¹⁷ Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, s. 122.

²¹⁸ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, s. 95.

²¹⁹ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *a.g.e.*, s. 94.

²²⁰ Dürrişâde Mehmed Ârif Efendi, *a.g.e.*, s.101.

Burada adı geçen ninenin torunlarından başka kimsesi olmadığı için nafakasını zengin torunları birlikte öder. Bir başka fetvâda ise bir kadının torunlarının çocukları kendi nafakasını karşılamaktadır:

"Hind-i fakirenin oğlunun kızları Hatice ve Rukiye-i mûsirelerden gayrı kimesnesi olmasa Hind'in nafakası mezbûrlar üzerine beraber lâzıme olur mu?

El-Cevâb: Olur."²²¹

Daha önce de belirttiğimiz gibi, torunların nafaka sorumlusu olması için zengin olmaları gerekmektedir. Eğer ninenin birden fazla torunu var ve bunlardan bir kısmı zengin bir kısmı fakirse, onun nafakasını zengin olan torunları karşılamakla yükümlüdür. Bununla ilgili bir fetvâ şöyledir:

"Fakire ve muhtâce olan Hind'in oğlunun oğlu Zeyd ile kızının oğulları Amr ve Bekir'den gayrı kimesnesi olmayıp lakin Zeyd mu'sir olup Amr ve Bekir mûsire olsalar Hind'in nafakası Zeyd'e lâzıme olmayıp yalnız Amr ve Bekir üzerlerine lâzıme olur mu?

El-Cevâb: Olur."²²²

2. Furû Nafakası

Bir kimsenin çocukları, torunları ve onların da çocukları şeklinde ilerleyen alt soyunun nafakası anlamına gelen furû nafakası ile Osmanlı uygulamasında oldukça fazla karşılaşılmaktadır.

a. Küçük Evlâdın Nafakası Nafaka-i Sağîr

İncelediğimiz davalar içerisinde en fazla karşımıza çıkan nafaka türü küçük yaştaki evlâdın nafakası olmuştur. Mahkemelere bu konunun çokça taşınması, evlilik esnasında ve ekseriyetle boşanmalardan sonra çocuğun nafakası hususunun toplumda büyük bir yeri olduğunu göstermektedir.

Nafaka-i sağîr, küçük çocuğun nafakası anlamına gelmektedir. Sicillerde zaman zaman nafaka-i sağîr, nafaka-i sağîre, nafaka-i sağîrân, nafaka-i sağîretân ve

²²¹ Dürriizâde Mehmed Ârif Efendi, *Netîcetü'l-fetâvâ maa'n-nukûl*, s.108.

²²² Dürriizâde Mehmed Ârif Efendi, *a.g.e.*, s.109.

nafaka-i sıgâr şeklinde çocukların sayısına ve cinsiyetine göre isimlendirildiğine rastlanmaktadır.

İslam hukukuna göre *çocuk*, *veled*, *sağîr*, *ğulâm* gibi kelimelerle anlatılmak istenen, genellikle henüz bülüğ çağına ulaşmamış insandır.²²³

İncelemeye aldığımız şer'iyye sicillerinde sağîrin nafakasıyla ilgili çok sayıda örnek yer almaktadır:

"Mahmiye-i İstanbul'da Karagümrük kurbunda Karabaş Veli Mahallesinde sâkine ve zât-ı ta'rîf-i şer'î ile mu'arrefe olan işbu bâisetü'l-vesîka Şerife Kâmile bint Aziz Hoca es-Seyyid Mehmed Ârif Ağa nâm hâtun meclis-i şer'i şerîf-i enverde zevc-i sâbıkı Aziz Hoca Edirneli Abdi oğlu Ali bin Ahmed nâm kimesne mahdarında takrîr-i kelâm ve ta'bîr anî'l-merâm idüb mezbûr Ali ile *mukaddemâ zevciyyet beynimizde kâime iken mezbûrun firâşından hâsıl ve benden mütevellid ve bi-hakki'l-hidâne hâlâ hacr ve terbiyemde olan sulbî oğlu es-Seyyid Ahmed nâm sağîrin malı olmayub nafaka ve kisveye eşedd-i ihtiyâc ile muhtâc olmağla sağîr-i mezbûrun nafakasıçün babası mezbûr Ali Ağa üzerine kıbel-i şer'den kadr-i ma'rûf meblağ farz ve takdîr olunmak bi'l-hidâne matlûbumdur dedikde* gıbbü't-tasdikü's-şer'î hâkim-i muvakkî'i sadr-ı kitâb tûbâ leh ve hüsnü meâb efendi hazretleri dahi sağîr-i mezbûrun nafakasıçün babası merkûm Ali üzerine *bi't-terâzî târîh-i kitâbdan beher yevm seksener akçe farz ve takdîr buyurub meblağ-ı mefrûz mikdarı sağîr-i mezbûrun nafaka ve kisve vesâir levâzım-ı zarûriyyesine harc ve sarfe ve lede'l-iktizâ istidâneye ve inde'z-zafer babası mezbûr Ali üzerine rücûa vâlidesi ve hâdinesi mezbûre Şerife Kâmile Hâtuna izin vermeğın mâ-vakaa.*

Fî 5 Muharrem sene 1249."²²⁴

Yukarıdaki davada görüldüğü üzere Kâmile Hanım mahkemeye başvurarak, önceden evli olduğu Ali Bey ile evlilikleri esnasında dünyaya gelen ve bakımını kendisinin üstlendiği Ahmed adındaki oğlunun malı olmadığından, onun nafaka ve giyecek ihtiyacının babası tarafından karşılanmasını talep etmektedir. Hâkim bu talebe cevaben, Ali Bey'in de rızasıyla oğlunun nafaka ve kisve gibi zarûrî

²²³ Aydın, "Çocuk", *DİA*, VIII, İstanbul, 1993, s. 361.

²²⁴ İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 386, v. 77a-b.

ihtiyaçlarının karşılanması için günlük 80 Akçe nafakaya ve zaruret hâlinde istidâneye²²⁵ izin vermiştir.

Burada dikkat çeken önemli bir husus, "*meclis-i şer'i şerîf-i enverde zevc-i sâbıkı Aziz Hoca Edirneli Abdi oğlu Ali bin Ahmed nâm kimesne mahdarında takrîr-i kelâm ve ta'bîr ani'l-merâm idüb...*" denilmesi suretiyle kocanın mahkemede hâzır bulunduğu anlaşılmıştır.

Nitekim konuyla ilgili aşağıya aldığımız fetvâ örneğinde, benzer ifadelerle karşılaşmaktayız:

"Hind zevc-i mutallık Zeyd'den olup hidânesinde olan sağır oğlu Amr'ın malı olmamakla Amr için hâkime varıp Zeyd üzerine kadr-i ma'rûf nafaka takdîr ettirip istidâneye izin aldıktan sonra Hind bir müddet Amr'ı istidâne ile infâk eylese Hind nafaka-i müstedâneyi Zeyd'den almağa kâdire olur mu?

El-Cevâb: Olur."²²⁶

Burada, küçük oğlunun nafakasını temin için hâkime müracaat eden kadın, onun verdiği izinle istidânede bulunmasına karşılık çocuğun babasından bu parayı alıp alamayacağını sormuş ve alabileceği yanıtı verilmiştir.²²⁷ Bu fetvânın devamında aynı hususla ilgili bir fetvâ daha yer almaktadır:

"Bu surette Hind nefsinin sağîre ecnebîye tezvîc edip sağırın Zeyd ile Hind'den gayrı kimesnesi olmayub ve Zeyd âhar diyarda olmakla Zeyd gelince(ye dek) dahi sağîri vech-i muharrer üzere istidâne ile infâk edip ba'dehû Zeyd geldikde Hind nafaka-i müstedâneyi Zeyd'den talep ettikde Zeyd 'Hakk-ı hidâne sukûtundan sonra nafaka olmaz' deyu vermemeğe kâdir olur mu?

El-Cevâb: Olmaz."²²⁸

²²⁵ İstidâne; kadının kocası adına borçlanması anlamına gelmektedir. Hanefîler'e göre kadın, mahkeme kararıyla kendisine izin verildiği takdirde kocası adına borçlanma hakkına sahip olur. Aksi takdirde bu borç kendisine aittir. (Bkz. Mehmet Akif Aydın, "İstidâne", *DİA*, XXIII, İstanbul, 2001, s. 322.)

²²⁶ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, s.137.

²²⁷ Benzer bir fetvâ örneği: "Hind zevc-i mutallık Zeyd'den olup hidânesinde olan sağır oğlu Amr'ın malı olmamakla Amr için Zeyd'in üzerine hâkime kadr-i ma'ruf yevmî şu kadar akçe nafaka takdîr ettirip ve istidâneye izin alıp bir müddet sağîri istidâne ile infak ettikten sonra Hind nafaka-i müstedâneyi almadan Zeyd fevt olsa Hind nafaka-i müstedâneyi Zeyd'in terekesinden almağa kâdir olur mu? El-Cevâb: Olur." (Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, s. 92.)

²²⁸ Yenişehirli Abdullah Efendi, *a.g.e.*, s.137.

Buna göre, anne ve babası dışında kimsesi olmayan küçük çocuğun nafakası için –her ne kadar annesi başka biriyle evlenmiş olduğu için hidâne hakkı kadından düşmüş olsa bile²²⁹- babası başka bir memlekete gidip oradan dönene dek geçen sürede kadının eski kocası adına borçlanması ve o gelince de bu parayı ondan temin etmesi caiz görülmüştür.

"Zeyd hacr ve terbiyesinde olan Amr-i sağîrin malından sağîr için hâkime kadr-i ma'rûf yevmî şu kadar akçe nafaka takdîr ettirip istidâneye izin alıp bir müddet Amr'ı istidâne ile infâk ettikten sonra nafaka-i müstedâneyi almadan Amr fevt olsa Zeyd nafaka-i müstedâneyi sağîrin malından almağa kâdir olur mu?

El-Cevâb: Olur."²³⁰

Yukarıya aldığımız fetvâya göre, bakımını üstlendiği küçük çocuğun nafakasını, sağîrin malından harcamak ve onun adına borçlanmak üzere kâdîdan izin alan kimse, çocuğun nafakası için istidâne bulunduktan sonra çocuk vefât ederse, bu borçları onun malından ödeyebilir.

"Zeyd zevcesi Hind-i hâmile tatlık ettikten sonra Hind Zeyd'den veled getirdikde veledin malı olmamakla Zeyd'in üzerine hâkime kadr-i ma'rûf yevmî şu kadar akçe nafaka takdîr ve istidâneye izin alıp iki sene sağîri bi-hakkı'l-hidâne terbiye edip istidâne ile infak eylese hâlen Hind nafaka-i mukaddereyi Zeyd'den talep ettikde Zeyd mücerred 'Veled müddet-i mezbûrede süt emip taâm yememekle nafaka lâzıme olmaz' deyu vermemeğe kâdir olur mu?

El-Cevâb: Olmaz."²³¹

Zikri geçen fetvâ örneğine göre, hamileliği esnasında kocasının boşadığı kadın bebeği doğurunca, hâkimin takdîriyle çocuk için belli bir miktar nafakaya ve istidâneye hak kazanmış olsa, adam iki sene boyunca kadının himâyesinde olan çocuğun sadece süt emip yemek yemediğini belirterek iki senelik nafakasını vermemezlik edemez. Başka bir fetvâda ise, kocanın mahkemede bulunabileceği bir belde, fakat kocası mahkemede değilken nafaka takdîrinde bulunulmasının uygun olmadığı hükmüne varılmaktadır:

²²⁹ Annenin başka bir erkekle evlenmesi hâlinde kendisinden hidâne hakkı düşer. (Bkz. Serahsî, , *Mebûsât*, c. V, s. 332.)

²³⁰ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *a.g.e.*, s. 90-91.

²³¹ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *a.g.e.*, s. 92.

"Bir belde ahalisinden olan Zeyd'in zevce-i mutallakası Hind belde-i mezbûre kâdîsı Amr'a varıp 'Zeyd'den olup hidânesinde olan evlad-ı sığâr için Zeyd üzerine nafaka takdîr eyle' deyu Amr'dan taleb ettikde Zeyd ol beldede hâzır olup meclis-i şer'a ihzârı müteassir²³² değil iken Amr Zeyd'in gıyabında sığâr için Zeyd üzerine yevmî şu kadar akçe nafaka takdîr eylese takdîr-i mezbûr muteber olur mu ve Hind 'Vech-i muharrer üzere nafaka takdîr ettirdim' deyu Zeyd'den nafaka namına nesne almağa kâdire olur mu?

El-Cevab: Olmaz."²³³

Sicil kaydındaki diğer bir husus, kadının eski kocası ile evlilikleri devam ederken çocuğun dünyaya geldiğini *"mukaddemâ zevciyyet beynimizde kâime iken"* ifadesiyle belirtmesi ve eski kocasından hamile kalarak dünyaya getirdiğini *"mezbûrun firâşından hâsıl ve benden mütevellid"* demek sûretiyle ikrâr etmesidir.

Yine önemli bir nokta da, mahkemeye nafaka talebinde bulunmak üzere müracaat edenin çocuğun annesi olmasıdır. Zira boşanmalarda küçük çocuk anneye, annenin annesine veya kızkardeşi gibi kadın yakınlarına verilir. Çocuğun bakımını, eğitimi ve terbiyesini üstlenmeye *hidâne*, bu hakka sahip kimseye de *hâdine* denir.²³⁴ Kadın bunu belirtmek üzere *"bi-hakki'l-hidâne hâlâ hacr ve terbiyemde olan"* diyerek sağîrin hâdinesinin kendisi olduğunu belirtmektedir. Ancak çocuğun kendine ait bir malı bulunmadığı takdîrde nafakasını temin etmek, babasının üstlenmesi gereken bir sorumluluktur. Bu sebeptendir ki anne, eski kocasından oğlunun nafaka ihtiyacını karşılamasını istemektedir. Ayrıca kadın, nafaka talebinde bulunurken *"bi'l-hidâne matlûbumdur"* demek suretiyle çocuğun bakımını üstlenmeye devam edeceğini belirtmektedir. Burada *"malı olmayub nafaka ve kisveye eşedd-i ihtiyâc ile muhtâc olmağla"* ifadesinde olduğu gibi ve birçok başka davada dahi rastlandığı üzere *"asla malı olmadığına mebnî, kat'a malı olmayub"* sözleriyle çocuğun kendisinin sahip olduğu herhangi bir mal bulunmadığı vurgulanmaktadır. Eğer çocuğun malı varsa nafakası kendi malından karşılanır. Bununla ilgili bir fetvâ şöyledir:

"Hind-i sağîre-i mûsirenin nafakası kendi malından mı lâzıme olur yoksa babası Zeyd üzerine mi lâzıme olur?

²³² "Müteassir: Güç, zor, zahmetli, çetin." (Bkz. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1899.)

²³³ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, s.137.

²³⁴ Ali Bardakoğlu, "Hidâne", *DİA*, XVII, İstanbul, 1998, s. 467.

El-Cevâb: Kendi malından."²³⁵

Çalışmamıza kaynaklık eden şer'iyye sicillerinde, yukarıda tahlilini yaptığımız mahkeme kaydının sadece mekân ve şahıs isimlerinin değişmesi şeklinde karşımıza çıkan bol miktarda örneği bulunmaktadır.²³⁶ Bunların çoğunda "yirmi bir günlük, tahminen üç aylık, iki yaşında" gibi tabirlerle çocuğun yaşı belirtilmektedir. Bazı davalarda ise, çocuğun bizzat mahkemede bulunduğu belirtilmek üzere "işbu hâzır bi'l-meclis" tabiri zikredilmektedir.

Nafakanın hangi aralıklarla verileceği konusu davalarda "beher yevm, beher şehir, beher mâh, yevmî, şehir" sözcükleriyle aktarılmış olup miktarı "akçe" ve "guruş" gibi para birimleriyle açıklanmıştır. Ayrıca nafakanın "kadr-i ma'rûf, kadr-i kifâye, mikdâr-ı kifâye" şeklinde nitelendirilmesinden anlaşıldığı üzere, nafakanın mutedil bir miktarda, ne çok fazla ne de çok az olacak şekilde takdîr edilmesine dikkat edilmiştir. "Kıbel-i şer'den" kavramıyla da fikhî esaslara uygun biçimde nafaka takdîrinin gerçekleştirildiğine işaret edilmektedir.

Kadın için istidâdeneye izin verilmesi mevzûsu, incelediğimiz kayıtlarda "lede'l-iktizâ, lede'l-hâce, lede'l-hassa, vakt-i hâcette" ifadeleriyle sadece mecburiyet ve ihtiyaç hâlinde başvurulacak bir durum olması yönünde sınırlandırılmıştır.

Nafaka-i sağır ile ilgili bir başka davada ise şu ifadelere yer verilmiştir:

"Mahmiye-i İstanbul'da Saraçhânebaşı kurbunda Haydarhâne Mahallesinde sâkine işbu bâisetü'l-vesîka Şerife Azime Hâtunun pederi ve tarafından husûs-i âti'l-beyânın vekil-i müstehîl-i şer'îsi es-Seyyid Halil Ağa ibn Mehmed Emin nâm kimesne meclis-i şer'i şerîf-i enverde müvekkile-i mezbûrenin zevc-i sâbıkı es-Seyyid Mustafa Ağa ibn Hüseyin nâm kimesne mahdarında bi'l-vekâle takrîr-i kelâm ve ta'bîr ani'l-merâm idüb mezbûr es-Seyyid Mustafa Ağa ile kızım

²³⁵ Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, s. 121.

²³⁶ Bkz. İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 386, v. 82b 89a, 90b, 92a, 95b; İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 387, v. 88b, 93b; İstanbul Bâb Mahkemesi, no.388, v. 2a, 26a, 51b; İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 389, v. 1a, 7b, 9a, 9b, 10a, 10b, 11a, 13a, 13b-14a, 14b, 15b, 18b, 19a, 24a, 24b, 25b, 27a, 30b, 33a, 33b, 35b-36a, 38a, 40b, 41a, 42a, 44b, 44b-45a, 46b, 47a, 48b, 50b, 53a, 54a, 55b, 56a, 58a, 58b, 59b, 61b, 64a-b, 67a, 68b, 69b, 70b, 72a, 74b, 77b, 78a, 78b, 79a, 81a, 82a, 82b, 83a, 85a, 85b, 86b, 87a, 87b, 88b, 89a, 89b, 91a, 91b, 94a-b, 94b, 95a, 95b, 96a; İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 390, v. 34a, 44b, 59a, 89a, 93a, 95a-b; İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 391, v. 66b; İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 392, v. 1a, 2a, 3a, 4a, 4b, 5b, 6a, 7a, 8b, 11a, 12a, 12b, 14a, 16b, 17a, 17b, 18b, 20b-21a, 22a, 23b, 24b, 26a, 46b, 48b, 49b, 51a, 52a, 53b, 54a, 54b, 56a, 57a, 60a, 60b, 62a, 65a, 66b, 67b, 68a, 68b, 69a, 70a, 70b, 71b, 72a, 72b, 73a, 74b, 75b, 78a, 78b, 80a, 80b; İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 393, v. 48b, 62b.

müvekkilem merkûmenin mukaddemâ zevciyyet beyinlerinde kâime iken mezbûrun firâşından hâsıl ve kızım müvekkilem merkûmeden mütevellid ve bi-hakki'l-hidâne hâlâ hacr ve terbiyesinde olan sulbî oğlu tahminen iki yaşında es-Seyyid Hüseyin Hüsnü nâm sağîrin malı olmayub nafaka ve kisveye eşedd-i ihtiyâc ile muhtâc olmağla sağîr-i mezbûrun nafakasıyçün babası merkûm es-Seyyid Mustafa Ağa üzerine kibel-i şer'den kadr-i ma'rûf meblağ farz ve takdîr olunmak kızım müvekkilem mezbûrenin bi'l-hidâne matlûbudur dedikde gıbbü't-tasdîku'ş-şer'î hâkim-i muvakki'i sadr-ı kitâb tûbâ leh ve hüsnü meâb efendi hazretleri dahi sağîr-i mezbûrun nafakasıyçün vakt-i hâle göre tarafeynin hâline nazaran kibel-i şer'den kadr-i ma'rûf ettiği zeyl-i vesîkada muharreru'l-esâmî müsliminin ihbârlarıyla zâhir olan beher yevm yüzer akçeyi farz ve takdîr buyurub meblağ-ı mefrûz-ı mezkûru sağîr-i mezbûrun nafaka ve kisve bahâ vesâir levâzım-ı zarûriyesine harc ve sarfe ve lede'l-iktizâ istidâneye ve inde'z-zafer babası merkûm es-Seyyid Mustafa Ağa üzerine rücûa vâlidesi müvekkile-i merkûme Şerife Azime Hâtuna izâfetle vekîl-i merkûm es-Seyyid Halil Ağa'ya izin vermeğin mâ-vakaa bi't-taleb ketb olundu.

Fî 10 Şa'bân sene 1250."²³⁷

Yukarıdaki sicil kaydını incelersek, ilk olarak göze çarpan nokta, "*Şerife Azime Hâtunun pederi ve tarafından husûs-i âti'l-beyânın vekîl-i müstehîl-i şer'îsi*", "*müvekkile-i mezbûrenin*" ve "*bi'l-vekâle*" gibi sözcüklerle kadının, vekîli olan babası aracılığıyla nafaka davasında bulunmasıdır. Bazı kayıtlarda kadının annesinin ona vekîl olduğu görülmektedir.²³⁸ Bir başka husus da, "*vakt-i hâle göre tarafeynin hâline nazaran*" şeklinde belirtildiği üzere davacı müvekkile kadın ile davalı eski kocasının, yani her iki tarafın da maddî durumlarının nafaka tayini esnasında göz önünde bulundurulmasıdır.

Sicillerde rastladığımız bir başka konu ise sağîrin nafakası konusunda sulhe²³⁹ gidilmiş olunmasıdır. Bununla ilgili bir mahkeme kaydını incelemek faydalı olacaktır:

"Ma'rûz

²³⁷ İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 389, v. 40a.

²³⁸ Bkz. İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 389, v. 82b.

²³⁹ Bu hususa "Nafakadan sulh ve ibrâ" başlığı altında detaylı olarak değindildiği için burada bir örnek yeterli görülmektedir.

İstanbul'da Yenibahçe kurbunda Suhte Sinan Mahallesinde sâkine zâtı mu'arrefe Şerife Zekiye bint Halil nâm hâtun İstanbul Bâb Mahkemesinde meclis-i şer'i münîrde zevc-i sâbıkı Anadolu kudâtından el-Hâc Mehmed Emin Efendi bin Mahmud nâm kimesne muvâcehesinde yedimde olub *işbu bin iki yüz elli bir senesi şehir-i Rebülevveli gurre-i târîhiyle müverrih bir kıt'a hüccet-i şer'iyye nâtika olduğu üzere* mezbûr el-Hâc Mehmed Emin Efendi'nin firâşından hâsıla ve benden mütevellide ve bi-hakki'l-hidâne hacr ve terbiyemde olan sulbiye-i sağîre kızı tahminen beş yaşında Şerife Emine nâm sağîrenin *şehir-i yüzellişer gurusu nafaka-i mukaddere-i mefrûza-i müstedânesinden olarak târîh-i mezkûrdan Şa'banü'l-muazzam gâyetine gelince altı ayda mezbûrun zimmetinde müctemi' olan dokuzyüz gurusun ikiyüz gurusunu mukaddemâ kabz ve istifâ etmemle ibkâsı olan yediyüz gurusu merkûm el-Hâc Mehmed Emin Efendi'den bi'l-mürâcaa hâlâ taleb ederim deyû tasaddî²⁴⁰ eylediğim da'vâmdan bâ-vesâtat-ı müslihîn merkûm el-Hâc Mehmed Emin Efendi ile bi't-tav' ve'r-rızâ 100 gurusu bedel-i medfû' ve makbûza ba'de akdi'l-müsâleha²⁴¹ ve'l-kabûl mâadâya ve bi'l-cümle husûs-ı mezkûra ve hukûk-ı sâire-i şer'iyyeye müteallaka âmme-i deâvîden tarafeynden her birimiz âharın zimmetini ibrâ-i âmm-ı sahîh-i şer'î ile kabûle ibrâ ve iskât eyledik deyû ikrâr ve tasdikleri tescîl ve huzûr.*

Fî 12 Şevvâl sene 1251.ⁿ²⁴²

Yukarıda zikri geçen mahkeme davası örneğinde, çocuk için aylık 150 Kuruş nafaka takdîr edilmiş olup üzerinden altı ay geçmesiyle biriken 900 Kuruş nafaka borcunun 200 Kuruşu ödenmiş; fakat kalan 700 Kuruş sağîrin babasından bir türlü temin edilememiştir. Bu nedenle mahkemeye müracaat eden sağîrin annesi, iyi insanların araya girmesiyle bu davadan 100 Kuruş karşılığı geri çekileceğini bildirmiş ve nafaka borcunu ibrâ etmek suretiyle davanın sulhünü gerçekleştirmiştir.

"Mahmiye-i İstanbul'da Cumartesi Pazarı kurbunda Hoca Hayreddin Mahallesinde sâkine ve zâtı ta'rîf-i şer'î ile mu'arrefe olan bâisetü'l-vesîka şerbetçi Hasan Ağa zevcesi demekle arîfe Şerife Hatice ibnetü es-Seyyid Ahmed nâm hâtun meclis-i şer'i şerîf-i enverde takrîr-i kelâm ve ta'bîr ani'l-merâm idüb liecli't-terbiyeti't-tebennî yedimde olub *işbu hâzire bi'l-meclis tahminen yedi yaşında müteveffâ zenciye Mahbube bint Abdullah'ın sadriye kızı Fâtıma nâm*

²⁴⁰ "Tasaddî: Teşebbüs." (Bkz. Şemseddin Sami, *a.g.e.*)

²⁴¹ "Müsâleha: Barışma, uzlaşma." (Bkz. Şemseddin Sami, *a.g.e.*)

²⁴² İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 390, v. 66a.

sağîrenin zâhirden münfik-i şer'îsi olmamağla men lehü'l-ahz ve't-taleb üzerine sağîre-i mezbûrenin nafakasıyçün kıbel-i şer'den kadr-i ma'rûf meblağ farz ve takdîr olunmak matlûbundur dedikde hakikat-i hâl minvâl-i muharrer üzere olduğu lede's-şer'i'l-enver zâhir ve mütehakkık olmağın hâkim-i muvakkî'i sadr-ı kitâb tûbâ leh ve hüsnü meâb efendi hazretleri dahi sağîre-i merkûmenin nafakasıyçün men lehü'l-ahz ve't-taleb üzerine târîh-i kitâbdan beher yevm altmışar akçe nafaka farz ve takdîr buyurub meblağ-ı mefrûz-ı mezkûru sağîr-i mezbûrun ancak nafaka vesâir levâzım-ı zarûriyyesine harc ve sarfe ve lede'l-hâce istidâneye ve inde'z-zafer men lehü'l-ahz ve't-taleb üzerine rücûa mezbûre Şerife Hatice Hâtuna izin vermeğın mâ-vakaa.

Fî 28 Rebûlâhir sene 1253.²⁴³

Bu davada, annesi vefât eden yedi yaşındaki Fâtıma'nın "*zâhirden münfik-i şer'îsi olmamağla*" diye belirtildiği üzere, kendisine nafaka vermekle yükümlü bir yakını olmadığı için "*men lehü'l-ahz ve't-taleb üzerine*" çocuğun nafakasını temin etme görevi nafakayı alma ve isteme yetkisine sahip kimselere verilmiştir.

"... Şerife Fâtıma Hâtunun pederi ve tarafından husûs-i âti'l-beyânda vekîl olduğu zâtını ârifân berber es-Seyyid Mehmed Ağa ibn es-Seyyid Abdullah ve hakkâk²⁴⁴ Mehmed Sâlih Ağa ibn Mehmed Emin nâm kimesne meclis-i şer'i şerîf-i enverde müvekkile-i mezbûrenin zevc-i muhâla'ı işbu bâisü'l-vesîka Ahmed Efendi ibn Ali nâm kimesne mahdarında bi'l-vekâle ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüb merkûm Ahmed Efendi kızım müvekkilem mezbûrenin zevc-i dâhili olub lâkin beyinlerinde hüsn-i muâşeretleri olmamağla mezbûrun zimmetinde mütekarrir ve ma'kûd aleyh mehr-i müecceli olan yüzellibir gurus ile mezbûrun firâşından hâsıl kızım mezbûrenin batnında müstebîn hamli olmağla vaz'ı haml ile iddeti munkaziye oluncaya değin nafakası kendi üzerine olduğundan mâadâ haml-i mezkûr zekûr tevellüd eder ise yedi yaşını ve ünsâ tevellüd eder ise dokuz yaşını tekmîl edinceye değin nafakası dahi kızım müvekkilem mezbûrenin kendi üzerine olub eğer kable tamâmi'l-müddet fevt olur ise nafaka-i bâkiyesinden zimmeti berîe olmak üzere bi'l-vekâle damadım mezbûr Ahmed Efendi ile muhâlaa-i sahîha-i şer'iyye ile hul' olduğumda oldahi hul'i mezkûrunu ba'de'l-kabûl hukûk-ı zevciyyet ve ibtidâ-i zevciyyetten işbu târihe gelince sâir cemî hukûk-ı şer'iyyeye müteallaka âmme-i deâvîden tarafeynden beher birimiz âharın zimmetini bi'l-asâle ve bi'l-vekâle ibrâ-i âmm-ı sahîh-i şer'î ile ibrâ ve iskât ve

²⁴³ İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 392, v. 55a.

²⁴⁴ "Hakkâk: Maden vs. üzerine çelik kalemle yazı, resim ve çeşitli şekiller yapma sanatını icra eden." (Bkz. Şemseddin Sami, a.g.e.)

beher birimiz ber-vech-i muharrer asâlet-i vekâlet âharın ibrâsını kabûl eyledik dedikde gıbb.

Fî 24 Şevvâl sene 1253."²⁴⁵

Ele aldığımız bu kayıta mehir, muhâlaa, nafaka-i haml, nafaka-i sağır ve vekalet konuları bir arada yer almıştır. Kendisine babası vekîllik eden Şerife Fâtıma isimli kadın, aralarındaki geçimsizlikten ötürü muhâlaa ile ayrılmak istediği Ahmed Efendi'den 151 Kuruş mehr-i müecceli ile hamile olduğu için iddet süresince gerekli olan nafakayı ve eğer çocuk erkek ise yedi, kız ise dokuz yaşını tamamlayana dek çocukların nafakasını kendisinin karşılayacağı belirtilmiştir. Ancak bu süre dolmadan kadın vefât ederse nafaka borcu kadından düşecektir. Yani kadın tüm bunları kocasından muhâlaa ile ayrılma karşılığında kabul etmiş ve karşılıklı olarak zimmetlerindeki borçları ibrâ etmişlerdir.

Sakk mecmuâlarına göz attığımızda, orada da benzer davaların görüldüğü dikkat çekmektedir:

"Mahrûse-i Bağdâd-ı behişet-i²⁴⁶ âbâda Mercâniye Mahallesinde sâkine ve zâtı zeyl-i hüccette muharreru'l-esâmî müslimîn ta'rîfleriyle mu'arrefe olan Şirin bint Harun nâm Hâtun meclis-i şer'i şerîf-i enverde zevc-i muhâla'ı Hüsrev bin Feridun nâm kimesne mahdarında ikrâr ve takrîr-i kelâm idüb mezbûr Hüsrev zevc-i dâhilim olub hüsn-i zindegânemiz olmamağla zimmetinde mütekarrir ve ma'kûd aleyh olan dörtbin akçe mehr-i müeccel hakkım ile nafaka-i iddet-i ma'lûmem üzerlerine meûnet-i süknâm kendi üzerime ve mezbûr Hüsrev'in firâşından hâsıl ve benden mütevellid sağır oğlu Ahmed'i dahi yedi yaşını tekmiî edinceye değin kendi malımdan infâk ve iksâ idüb eğer müddet-i mezkûre tamamından mukaddem sağır-i mezbûr vefât yahud ben nefsimi âhara tezvîc idüb hakk-ı hidânesi benden sâkıt olmağla sağır-i mezbûra benden müfârekat vâki' olur ise nafaka-i bâkiye-i mutâlebesinden zimmetim berîe olmak üzere zevcim mezbûr Hüsrev ile muhâlaa-i sahîha-i şer'iyye ile hul' olduğumda oldahi hul'i mezbûru ber-vech-i muharrer kabûl eyledikten sonra hukûk-ı zevciyyete müteallaka âmme-i da'vâdan her birimiz âharın zimmetini ibrâ-i âmm-ı sahîh-i

²⁴⁵ İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 392, v. 73b.

²⁴⁶ "Behişet: Cennet." (Bkz. Şemseddin Sami, a.g.e.)

*şer'î ile ibrâ ve iskât ve yine her birimiz âharın ibrâsını kabûl eyledik dedikde
eseru't-tasdîki's-şer'î mâ-vakaa bi'l-ibtigâ'²⁴⁷ ketb ve imlâ olundu."²⁴⁸*

"Zevcenin veled-i sağırını kendi infâk etmek üzere muhâlaası sûreti" başlığı altında yer alan bu sakk kaydında -tıpkı yukarıda verdiğimiz sicil örneğinde olduğu gibi- aralarındaki geçimsizlik sebebiyle 4000 Akçe miktarındaki mehr-i müecceli, iddet nafakası, süknâsı ve küçük oğlunu yedi yaşına kadar kendi malından geçindirme karşılığında kadın, kocasıyla muhâlaada bulunmak istemiştir. Şayet yedi yaşına ulaşmadan çocuk vefât ederse veya kadın başka biriyle evlenip de çocuğun bakımı kendisinden düşerse, geri kalan nafakanın malından alınmaması konusunda kadının şartı bulunmaktadır. Son olarak her biri diğerinin zimmetini ibrâ etmektedir. Yusuf Ziyâeddin'in hazırladığı sakk mecmûasında da benzer bir kayda rastlanmaktadır:

"Mahmiye-i İstanbul'da Sultan Ahmed kurbunda Firuz Ağa Mahallesinde sâkine Emine Hâtun ibnetü el-Hâc Mustafa Ağa tarafından husûs-i âti'l-beyânda vekil olduğu zâtını ârifân Abdurrahman Ağa ibn Hüseyin ve Selim bin Hasan şehâdetleriyle sâbit olan el-Hâc Abdi Ağa ibn Ali meclis-i şer'i şerîf-i enverde müvekkile-i mezbûrenin zevci Hüseyin Efendi ibn el-Hâc Mehmed muvâcehesinde bi'l-vekâle ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüb mezbûr Hüseyin Efendi müvekkilem mezbûrenin zevc-i dâhili olup beyinlerinde hüsn-i muâşeretleri olmamağla zimmetinde mütekarrir ve ma'kûd aleyh olan dörtyüz gurus mehr-i müecceli ve firâşından hâsıl hamli olmağla vaz'ı haml ile iddeti inkızâsına değin nafaka-i iddeti üzerlerine ve meûnet-i süknâsı dahi kendi üzerine olup ve haml-i mezkûr zeker tevellüd eder ise yedi yaşına değin ve ünsâ tevellüd eder ise dokuz yaşına değin kendi malından infâk ve iksâ idüb kable tamâmi'l-müdde fevt olur ise nafaka-i bâkiyesinden zimmeti berîe olmak üzere zevci merkûm ile muhâlaa-i sahîha-i şer'iyeye ile hul' olduğunda oldahi ber-vech-i muharrer hul'i mezbûru kabûl ve müvekkilem mezbûrenin malından yedinde olan bir bohçayı müvekkilem mezbûreye teslîme ba'de't-taahhüd hukûk-ı zevciyyete müteallaka âmme-i da'vâdan her biri âharın zimmetini ibrâ-i âmm ile ibrâ ve iskât eyledi dedikde gıbbü't-tasdîki's-şer'î mâ-vakaa bi't-taleb ketb olundu." ²⁴⁹

²⁴⁷ "İbtigâ': Talep, arzu." (Bkz. Şemseddin Sami, *a.g.e.*)

²⁴⁸ Mehmed Aziz Çavuşzâde, *Dürri's-Sukûk*, İstanbul: Dâru't-tibâati'l-âmire, 1860, s. 66.

²⁴⁹ Ziyâeddin, *Câmiu'l-envârü's-sukûk ve lâmiu'z-ziyâ li-zevi's-şukûk*, s. 48-49.

Konuyla irtibatı olan bir fetvâda ise Yenişehirli Abdullah Efendi şöyle bir hükme varmıştır:

"Hind zevci Zeyd ile mehri ve Zeyd'den olan sağîre kızı Zeyneb'i beş sene tamamına dek ve sağîr oğlu Amr'ı iki sene tamamına dek infâk etmek üzere hul' olduktan sonra üç ay murûrunda Hind nefsinin sağîrlere ecnebîye tezvîc edip sağîrlerin nisvândan hâdine-i uhrâları olmamakla Zeyd sağîrleri Hind'den alsa Zeyd Zeyneb'in dört sene dokuz aylık ve Amr'ın bir sene dokuz aylık nafakalarını dahi Hind'den alıp sağîrleri infâka kâdir olur mu?

El-Cevâb: Olur."²⁵⁰

Yukarıdaki fetvâda muhâlaa karşılığı kadın, mehrinden vazgeçmek ve kızına beş yıl, oğluna da iki yıl boyunca kendisi bakıp nafakalarını üstlenmek üzere kocasıyla anlaşmıştır. Fakat muhâlaa gerçekleşikten üç ay sonra kadın başka biriyle evlenip de hidâne hakkı kendisinden düşünce, eski kocası çocukları geri almış ve hul' anlaşmasında kadının söz verdiği müddetin üç ay eksikliğini, yani kızın dört yıl dokuz ay, erkeğin de bir yıl dokuz ay boyunca harcayacağı nafaka miktarını kadından alabileceğine hükmolunmuştur. Aksi takdîrde muhâlaa esnasında belirlenen şartlar gerçekleşmemiş olurdu.

"Hind zevci-i mutallık Zeyd'den olup hidânesinde olan sağîr oğlu Amr'ın malı olmamakla Zeyd mûsir iken sağîrin nafakasını Zeyd'den talep etmeyip Zeyd'in babası Bekir'den almağa kâdire olur mu?

El-Cevab: Olmaz."²⁵¹

Yukarıdaki fetvâda da belirtildiği üzere çocuğun babasının durumu müsaitse, nafakasını bir başkası ödeyemez. Ancak aşağıdaki örnekte olduğu gibi, babası fakir ve çalışıp maddî kazanç sağlamaktan acizse çocuğun nafakasını zengin dedesi karşılar:

"Hind-i sağîrenin malı olmayıp babası Amr dahi fakir ve aciz olup Amr'ın babası Bekir mûsir olsa sağîrenin nafakası Bekir üzerine lâzıme olur mu?

El-Cevâb: Olur."²⁵²

²⁵⁰ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, s. 115-116.

²⁵¹ Yenişehirli Abdullah Efendi, *a.g.e.*, s.136.

Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin fetvâlarında da nafaka-i sağîr hususunda çok fazla örnek bulunmaktadır:

"Zeyd-i sağîr-i fakirin nafakası babası Amr üzerine şer'an lâzime olur mu?

El-Cevâb: Olur."²⁵³

"Zeyd'in kulu Amr-i sağîrin nafakası Amr'ın babası Bekir üzerine lâzime olmayıp Zeyd üzerine lâzime olur mu?

El-Cevâb: Olur."²⁵⁴

Yukarıdaki fetvâlarda görüldüğü üzere çocuğun nafakası babasının sorumluluğundadır; ancak köle çocuğun nafakası kendi babasının değil de efendisinin ödemesi gereken bir borçtur. Nitekim kölelerin nafakasını efendilerinin karşılaması esastır.

Sağîrin nafakası konusunda rastladığımız bir fetvâda hür-köle ayrımının farklı hükümlere yol açtığı görülmektedir:

"Hind cariyesi Zeyneb'i hür olan Amr'a tezvîc ettikten sonra Zeyneb Amr'dan bir veled getirse ol veledin nafakası Hind ve Amr'dan hangisinin üzerine lâzime olur?

El-Cevâb: Hind üzerine lâzime olur."²⁵⁵

Burada söz konusu çocuk, bir cariyeye ile hür bir adamın evliliğinden dünyaya gelmiş; bu nedenle de çocuğun nafakasını karşılama görevi cariyenin efendisine verilmiştir. Aşağıda zikrettiğimiz bir başka fetvâ örneğinde ise kölenin çocuğuna nafaka verilmesiyle ilgili şu hüküm yer almıştır:

"Zeyd'in kulu Amr, Hind-i hürreyi Zeyd'in izniyle tezevvüc edip ba'dehu Hind'in Amr'dan evladı olduktan sonra Amr Hind'i tatlik eylese hâlen Hind Zeyd'e 'Amr beni izninle tezevvüc etmiş idi' deyip Amr'ın evladının nafakası namına Zeyd'den nesne almağa kâdire olur mu?

²⁵² Dürriẓâde Mehmed Ârif Efendi, *Netîcetü'l-fetâvâ maa'n-nukûl*, s.103. Yenişehirli Abdullah Efendi'nin fetvâsında aynı fetvâda Hind yerine Zeyd isminin kullanıldığını görmekteyiz. (Bkz. Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, s. 135.)

²⁵³ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, s. 93.

²⁵⁴ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *a.g.e.*, s. 93. Aynı fetvâyı *Netîcetü'l-fetâvâ*'da da rastlanmaktadır. (Dürriẓâde Mehmed Ârif Efendi, *a.g.e.*, s. 100.)

²⁵⁵ Yenişehirli Abdullah Efendi, *a.g.e.*, s. 138.

El-Cevâb: Olmaz."²⁵⁶

Yukarıdaki fetvâda, efendisinin izniyle bir kölenin hür bir kadınla evlenmesi sonucu doğan çocuklarının nafakasını, onlar boşandıktan sonra efendisinin temin etmeyeceği belirtilmiştir.

Kaynaklarda buluntu çocuğun nafakası ile ilgili bir fetvâ şu şekildedir:

"Hind hamam kapısında bırakılmış bir yaşında bir oğlan bulup aldıktan sonra lakît üzerine deyn olmak üzere kâdı emriyle bir müddet ol lakît oğlanı kendi malıyla kadr-i ma'rûf infâk ve iksâ eylese ol oğlan bâliğ oldukda Hind müddet-i mezbûrede nafaka ve kisvesine masrûfunu almağa kâdire olur mu?

El-Cevâb: Olur."²⁵⁷

Öyleyse buluntu çocuk olan lakîtin nafakasını temin eden kadın, sağîr bülüğa ulaşınca daha önce onun için harcadığı masrafları kendisinden alabilme yetkisine sahiptir.

Nafaka-i sağîr konusundaki fetvâlara tekrar göz atacak olursak şunları inceleyebiliriz:

"Hind Zeyd'den 'Sen üç sene mukaddem beni tezevvüc ve birkaç ay benim ile ezvâc muamelesi edip ba'dehu ben senden hâmil iken diyâr-ı âhara gittiğinde yedimde olup iki yaşında olan veledi doğurmuşdum, nafaka ve kisvesini ver' deyu dava ettikde Zeyd 'Ol tarihte gerçi seni tezvîc etmişdim lakin ol tarihten bir sene sonra ben seni tatlık edip vakt-i tatlıkden üç ay murûrunda sen 'Zat-ı hayz olmakla iddetim munkaziye oldu' deyu ikrar etmişdin, veled-i mezbûr benden değildir' dedikde Hind bi'l-külliye inkar etmekle Zeyd müddeâsına ikâmet-i beyyine eylese makbule olur mu?

El-Cevâb: Olmaz."²⁵⁸

Sağîrin nesebi ve nafakası ile ilgili bu fetvâ örneğinde, kadın üç sene önce evlenip birkaç ay sonra hamile kalmış ve kocası başka bir memlekete gittiğinde doğurmuş olduğunu iddia ettiği iki yaşındaki çocuğun nafakasını istemektedir. Ancak kocası onu evlendikten bir sene sonra boşadığını ve kadının üç ay sonra hayız

²⁵⁶ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, s. 138.

²⁵⁷ Yenişehirli Abdullah Efendi, *a.g.e.*, s. 213.

²⁵⁸ Yenişehirli Abdullah Efendi, *a.g.e.*, s. 397-398.

gördüğü için iddetinin sona erdiğini, bu sebeple de çocuğun kendisinden olmadığını iddia etmektedir. Verilen fetvâda adam, iddiasına beyyine getirse bile bunun kabul edilmeyeceğine hükmolunmaktadır. Zira bir yıl süren evlilikleri içerisinde kadının hamile kalıp çocuğu doğurması ve boşanma sonrası geçen iki sene içerisinde çocuğun iki yaşına ulaşmış olması mümkün bir durumdur.

"Zeyd fevt olup zevcesi Hind'i ve sağır oğlu Amr ile kızı Zeyneb-i sağireyi terk ettikde Hind nefsinin sağırlerin li-ebeveyn ammileri ve vasileri olan Bekir'e tezvîc edip cümlesi bir menzilde sâkinler olmalarıyla Bekir sağırlerin mallarından şu kadar akçe kadr-i ma'rûf nafaka-i mefrûza ile iştirâ eylediği taâmı sağirlere hayr olmakla kendi malıyla nefsi için iştirâ ettiği taâma haltedip²⁵⁹ mean ekleyeseler hâlen sağırler bâliğ oldukda 'Vech-i muharrer üzere nafakamızı haltedip mean ekletmekle bizi teberruan infâk etmiş olursun' deyu nafakaları için mallarından sarf eylediği meblağ-ı mezbûru Bekir'e tazmine kâdir olurlar mı?

El-Cevâb: Olmazlar."²⁶⁰

Yenişehirli Abdullah Efendi'nin verdiği bu fetvâda, ağabeyini kaybettikten sonra yengesiyle evlenen ve çocukların da vasisi olan adam, çocukların malından aldığı yiyecekleri kendi malından aldıklarıyla karıştırmış ve çocuklar bülûğa erdiklerinde bu harcamaları Bekir'e tazmin etmekle yükümlü olmadıklarına hükmedilmiştir. Benzer bir fetvâ ise şöyledir:

"Zeyd hacr ve terbiyesinde olan üvey oğlu Amr-i sağırin malından sağır için hâkime yevmî şu kadar akçe nafaka takdîr ettirip ve istidâneye izin alıp lakin istidâne etmeyip ve Amr için müstakillen taâm tabhetmeyip Amr Zeyd ile ekleyese Zeyd mücerred 'Nafaka takdîr ettirdim' deyu nafaka-i mukaddereyi Amr'ın malından almağa kâdir olur mu?

El-Cevâb: Olmaz."²⁶¹

Bakımını üstlendiği üvey oğlu için mahkemeye başvurarak nafaka isteyip istidâneye izin alan adam, çocuğa ayrı yiyecek pişirmeksizin onunkileri kendi yiyip içtikleriyle karıştırmışsa, bunun için yaptığı harcamaları çocuğun malından alamaz.

²⁵⁹ "Halt: Karıştırma, mecz." (Bkz. Şemseddin Sami, *a.g.e.*)

²⁶⁰ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, s. 646-647.

²⁶¹ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, s. 91.

"Hind-i saġîrenin hâdinesi anası Zeyneb-i mu'sire ile li-ebeveyn ammi Zeyd-i mûsirden gayrı kimesnesi olmayıp Zeyd müddet-i sefer baîd âhar diyarda iken Zeyneb hâkime varıp Zeyd üzerine nafaka takdîr ettirmeġe kâdire olur mu?

El-Cevâb: Olmaz."²⁶²

"Bu surette Zeyd âhar diyarda iken Zeyneb Zeyd üzerine Hind için nafaka takdîr ettirmiş olsa hâlen Zeyd geldikde Zeyneb vech-i muharrer üzere takdîr ettirdiġi nafaka için Zeyd'den nesne almaġa kâdire olur mu?

El-Cevâb: Olmaz."²⁶³

Yukarıdaki ilk fetvâda görüldüġü üzere, sadece fakir bir annesi ve uzak bir memlekete giden zengin bir amcası olan çocuk için annenin, çocuġın amcası üzerine nafaka takdîr ettirme talebi kabul edilmez. Bir sonraki fetvâyâ göre kadın, çocuġın amcası uzak memleketteyken nafaka takdîr ettirirse amca geri döndüġünde bu nafaka kendisinden istenemez.

Aşaġıda yer alan fetvâlarda fakir olan çocukların nafakalarını kimlerin karşılayacaġı hususuna değinilmektedir:

"Zeyd-i saġîr-i fakirin anası Hind ile babasının babası Amr'dan gayrı kimesnesi olmayıp lakin Hind mûsire olup Amr mu'sir olsa Zeyd'in nafakası yalnız Hind üzerine mi lâzıme olur yoksa Amr üzerine de lâzıme olur mu?

El-Cevâb: Yalnız Hind üzerine lâzıme olur."²⁶⁴

"Zeyd-i saġîr-i fakirin anası Hind ile babasının babası Amr'dan gayrı kimsenesi olmayıp lakin Hind mu'sire olsa Zeyd'in nafakası yalnız Amr üzerine lâzıme olur mu?

El-Cevâb: Olur."²⁶⁵

"Hind-i saġîre-i fakirenin anası Zeyneb-i mûsire ile babasının anası Hatice-i mûsireden gayrı kimesnesi olmasa Hind'in nafakası yalnız Zeyneb üzerine mi lâzıme olur yoksa Hatice üzerine de lâzıme olur mu?

²⁶² Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, s. 137.

²⁶³ Yenişehirli Abdullah Efendi, *a.g.e.*, s. 137.

²⁶⁴ Yenişehirli Abdullah Efendi, *a.g.e.*, s. 134-135.

²⁶⁵ Yenişehirli Abdullah Efendi, *a.g.e.*, s. 136.

El-Cevâb: Yalnız Zeyneb üzerine lâzıme olur."²⁶⁶

"Hind-i sağîre-i fakirenin, anası Zeyneb-i mûsire ile li-üm ammi Amr'dan gayrı kimesnesi olmasa Hind'in nafakası Zeyneb ve Amr'dan hangisine lâzıme olur?

El-Cevâb: Zeyneb'e."²⁶⁷

"Zeyd-i sağîr-i fakirin babasının babası Amr ile anasının babası Bekir'den gayrı kimesnesi olmayıp lakin Amr mu'sir olup Bekir mûsir olsa Zeyd'in nafakası Amr ve Bekir'den hangisine lâzıme olur?

El-Cevâb: Bekir-i mûsire."²⁶⁸

"Hind-i sağîrenin karındaşı Zeyd'den gayrı kimesnesi olmayıp lakin Hind mûsire olsa Hind'in nafakası kendi malından mı lâzıme olur yoksa Zeyd üzerine mi?

El-Cevâb: Kendi malından lâzıme olur."²⁶⁹

"Hind-i sağîre-i fakirenin, mûsir olan ammi Amr-ı sağîrden gayrı kimesnesi olmasa Hind'in nafakası Amr'ın malından lâzıme olur mu?

El-Cevâb: Olur."²⁷⁰

"Hind-i sağîre-i fakirenin li-ebeveyn ammi Zeyd-i mûsir ile li-ebeveyn hâli Amr-ı mûsirden gayrı kimesnesi olmasa Hind'in nafakası Amr üzerine lâzıme olmayıp yalnız Zeyd üzerine lâzıme olur mu?

El-Cevâb: Olur."²⁷¹

"Hind-i sağîre-i fakirenin nafakası babasının li-ebeveyn ammi oğulları Zeyd ve Amr üzerlerine lâzıme olur mu?

El-Cevâb: Olmaz."²⁷²

"Zeyd-i sağîr-i fakîrin li-ebeveyn ammi Amr-ı mûsir ile li-ebeveyn ammeleri Hind ve Zeyneb'den gayrı kimesnesi olmasa Zeyd'in nafakası yalnız Amr üzerine lâzıme olur mu?

²⁶⁶ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, s. 135.

²⁶⁷ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, s. 95.

²⁶⁸ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *a.g.e.*, s. 93.

²⁶⁹ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *a.g.e.*, s. 91.

²⁷⁰ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *a.g.e.*, s. 93.

²⁷¹ Dürrizâde Mehmed Ârif Efendi, *Netîcetü'l-fetâvâ maa'n-nukûl*, s.105.

²⁷² Dürrizâde Mehmed Ârif Efendi, *a.g.e.*, s.103. Aynı fetvânın tek amca oğlu ile olan versiyonu için bkz. Yenişehirli Abdullah Efendi, *a.g.e.s.* 135.

El-Cevâb: Olur."²⁷³

İlk örnekte, fakir olan çocuğun zengin bir anne ve fakir bir dededen başka kimsesi yoksa çocuğun nafakasını sadece annesinin karşılayacağı yönünde fetvâda bulunulmuştur.²⁷⁴ Bunun tam tersi olarak ikinci örnekte annenin fakir, dedenin zengin olduğu durumda ise, dedesi çocuğun nafakasını karşılayacaktır. Üçüncü örneğe göre, zengin annesi ile ana-bir amcası dışında kimsesi olmayan fakir çocuğun nafakasını annesi karşılar. Dördüncü fetvâ örneğinde, zengin annesi ve zengin babaannesi olan fakir küçük kızın nafakasının sadece annesinin sorumluluğunda olduğu bildirilmiştir. Beşinci örnekte ise, babasının babası fakir olup annesinin babası zengin olan küçük çocuğun nafakasını temin, zengin olan dedeye aittir. Altıncı örnekte, küçük bir kız çocuğunun erkek kardeşinden başka kimsesi olmasa ve kız zenginse, nafakası kızın kendi malından karşılanacağı belirtilmiştir. Yedinci örneğe göre, zengin amcasından başka kimsesi olmayan küçük kızın nafakası, zengin olan sağır amcasının malından karşılanır.²⁷⁵ Sekizinci örnekte, zengin amcası ve zengin dayısı dışında kimsesi olmayan sağırın nafakasını sadece amcasının ödeyeceğine hükmolunmuştur. Bir sonraki örneğe göre, fakir küçük kız çocuğunun nafakasının babasının amcaoğullarının sorumluluğunda olmadığı belirtilmiştir. Son örneğe göre, küçük çocuğun zengin bir amcası ve halaları varsa nafaka amcasının yükümlülüğündedir.

(1) Küçük Evladın Nafakasının Nineye İntikali

Nafaka ile ilgili mahkeme kayıtlarında zaman zaman annenin gâib oluşu yahut çocuğa yabancı birisiyle evlenmesi durumunda hidâne hakkı anneanneye geçmektedir ve çocuğun babası olan damadından nafaka istemini çocuğun bakımını üstlenen ninesi gerçekleştirmektedir. Bu davaların "Nafaka-i sağır ceddesine intikâl, Ceddesi yanında terk, Sağır ceddesine teslim, Ceddesi üzerine nafaka" şeklindeki konu başlıklarında yer aldığı görülmektedir. Nitekim İslam hukukunda çocuğun hidâne

²⁷³ Dürriizâde Mehmed Ârif Efendi, *Neticetü'l-fetâvâ maa'n-nukûl*, s.104.

²⁷⁴ Benzer bir fetvâ örneği için bkz. Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, s. 90.

²⁷⁵ Bunun bir benzeri fetvâyı da Yenişehirli Abdullah Efendi'nin eserinde görmekteyiz: "Zeyd-i sağır-i fakirin anası Hind ile li-ebeveyn ammi Amr'dan gayri kimesnesi olmayıp lâkin Hind mu'sire olup Amr mûsir olsa sağırın nafakası Amr üzerine lâzıme olur mu? El-Cevâb: Olur." (Bkz. Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, s. 135.)

hakkının anneden sonra anneanneye geçtiği bilinmektedir.²⁷⁶ Öyleyse ona bakacak olan kişinin yapacağı masrafları karşılamak için çocuğun herhangi bir malı yoksa babasından gerekli miktarı istemesi doğal bir sonuçtur. Sicillerde bunun pek çok örneğiyle karşılaşılabilir.²⁷⁷

"Ma'rûz

Mahrûse-i Galata'ya muzâfe kasaba-i Kasımpaşa'da Bedri Bey Mahallesinde sâkine ve zâtı mu'arrefe Havva bint Abdullah *nâm hâtun kızının kızı sâhibe-i arzuhâl ma'rifetü'z-zât Şerife Zîneti* ibnetü es-Seyyid Halil *nâm hâtun hâzıra olduğu hâlde İstanbul Bâb Mahkemesinde meclis-i şer'de hâzire-i mezbûrenin mukaddemâ zevci derûn-i arzuhâlde ismi mezkûr kayıkçı Mehmed bin Ahmed nâm kimesne muvâcehesinde mezbûrun firâşından hâsıla ve hâzire-i mezbûreden mütevellide tahminen bir buçuk yaşında sulbiye kızı Emine nâm sağırenin kızının kızı hâzire-i mezbûrenin bi-hakkı'l-hidâne hacr ve terbiyesinde iken hâzire-i mezbûre bu esnada nefsin sağıre-i mezbûreye ecnebî olan kimesneye tezvîc ve hakk-ı hidâne kendüden sâkita ve bana intikâl etmekle sağıre-i merkûme kıbel-i şer'den bana teslim olunub lâkin sağıre-i merkumenin malı olmayub nafaka ve kisveye eşedd-i ihtiyâc ile muhtâce olmağla sağıre-i merkûmenin nafakasıyçün babası mezbûr üzerine kıbel-i şer'den kadr-i ma'rûf meblağ farz ve takdîr olunmak bi'l-hidâne matlûbundur dedikde oldahi ba'de't-tasdîk sağıre-i mezbûrenin nafakasıyçün babası mezbûr üzerine bi't-terâzî târîh-i i'lâmdan beher yevm altmışar akçe farz ve takdîr olunub meblağ-ı mefrûz-ı mezkûru sağıre-i merkûmenin nafakasına harc ve sarfe ve lede'l-iktizâ istidâneye ve inde'z-zafer babası merkûm Mehmed üzerine rücûa ceddesi ve hâdinesi mezbûre Havva Hâtuna izin verildiği huzûr.*

Fî 15 Şevvâl sene 1250."²⁷⁸

Yukarıdaki davada "*nefsini sağıre-i mezbûreye ecnebî olan kimesneye tezvîc ve hakk-ı hidâne kendüden sâkita ve bana intikâl etmekle sağıre-i merkûme kıbel-i şer'den bana teslim olunub*" denilerek, kızının başka biriyle evlenmesi sebebiyle hidâne hakkının düşmesi sonucu torununa bakma yükümlülüğü kendisine geçen

²⁷⁶ Çocuğun bakımında anneden sonra annenin annesi bu görevi üstlenir. Anneanne, hidâne bakımından babaanneden önce gelir. (Bkz. Serahsî, *Mebûsût*, c. V, s. 332.)

²⁷⁷ Bkz. İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 389, v. 1a, 33a, 92b; İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 390, v. 16b; İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 392, v. 18a, 20a, 26a-b, 70b-71a.

²⁷⁸ İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 388, v. 30b.

anneanne, mahkemeye müracaat ederek eski damadından çocuk için nafaka talebinde bulunmuş ve hâkim günlük 60 Akçe nafakaya ve istidâneye izin vermiştir.

Mahkeme davalarında genellikle kadın kocasından ayrıldıktan sonra çocuğunun akrabası olmayan yabancı biriyle evlendiği için hakk-ı hidâne kendisinden düşmektedir. Ancak bazı kayıtlarda, annenin fâcire²⁷⁹ olması sebebiyle de hidâne hakkının sâkıt olup anneanneye geçtiğine şahit olmaktadır.²⁸⁰

Şimdi gelelim fetvâ örneklerini incelemeye:

"Zeyd-i sağîrin anasının anası ve hâdinesi Hind, sağîrin malı olmamakla sağîrin babası Amr üzerine hâkime kadr-i ma'rûf nafaka takdîr ettirip ba'dehu emr-i hâkim ile Amr'a rucu' şartıyla bir müddet Zeyd'i istidâne ile infâk edip nafaka-i müstedâneyi almadan Amr fevt olsa Hind nafaka-i mukaddere-i müstedâneyi Amr'ın terekesinden almağa kâdire olur mu?

El-Cevab: Olur."²⁸¹

Görüldüğü üzere, hiçbir malı olmayan torununa bakan anneanne, damadı üzerine nafaka takdîr ettirip istidâneye me'zun olabilmektedir. Torununun babası vefât etse dahi istidânede bulunduğu miktarı onun terekesinden temin edebilmektedir.

"Hind-i sağîrenin anasının anası ve hâdinesi Zeyneb Hind için babası Zeyd'den hâkime yevmî şu kadar akçe nafaka takdîr ettirip ve istidâneye izin ve hüccet alıp lakin Zeyneb istidâne etmeyip ve Hind için müstakillen taâm tabh etmeyip Hind Zeyneb'in nefsiyçün tabh ettiği taâmdan Zeyneb'in ibâhasıyla bir müddet Zeyneb ile ekleyelse Zeyneb 'Mücerred nafaka takdîr ettirdim' deyu nafaka-i mukaddereyi Zeyd'den almağa kâdire olur mu?

El-Cevâb: Olmaz."²⁸²

Çatalcalı Ali Efendi'nin bu fetvâsına göre, torununa bakan anneanne, damadı üzerine hâkimden nafaka takdîri ve istidâneye izin alıp da torununu ayrıca beslemeyip

²⁷⁹ "Fâcire: Fısk ve fücür sahibi, sefih." (Bkz. Şemseddin Sami, *a.g.e.*)

²⁸⁰ "...lâkin kızım Ayşe-i mezbûre bu esnada fâcire olduğuna mebnî sağîr-i merkûm kıbel-i şer'den bana teslîm olunub olvehile bi-hakkı'l-hidâne hacr ve terbiyemde olub..." (Bkz. İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 389, v. 52a.)

²⁸¹ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, s. 136.

²⁸² Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, s. 126.

kendine pişirdiklerinden ona da yedirirse ve istidânedede bulunmazsa, hâkim tarafından belirlenen nafaka parasını damadından isteyemez.

"Zeyd-i müteveffanın sağîre kızı Hind'in anasının anası ve hâdinesi Zeyneb-i mu'sire Hind'in malı olmamakla Hind'in babasının babası Amr üzerine Hind için nafaka takdîr ettirse Zeyneb nafaka-i mukaddereyi Amr'dan alıp sağîreyi infâka kâdire olur mu?

El-Cevâb: Olur."²⁸³

Yukarıdaki fetvâda ise, babası ölmüş olan torununa bakan anneannenin talebi üzerine sağîrenin nafakasını babasının babasının karşılayacağına hükmolunmuştur. Demek oluyor ki kendi malı bulunmayan küçük çocuğun babası ölmüş ise, babasının babası olan dedesi çocuğun nafakasını sağlamakla sorumludur.

"Hind zevc-i mutallık Zeyd'den olup hidânesinde olan sağîr oğlu Amr'ın malı olmamakla Zeyd-i mu'sir üzerine nafaka takdîr ettirip sağîri besleyip nafaka-i mukaddereyi istedikde sağîrin babasının anası Zeyneb-i mûsire 'Ben sağîri meccânen besleyip Hind'den men' etmem' dese hâkim Hind'e 'Sağîri meccânen imsâk eyle yahud Zeyneb'e ver' demeğe kâdir olur mu?

El-Cevâb: Olur, Zeyd mu'sir ise."²⁸⁴

Burada, maddî durumu yerinde olmayan eski kocası üzerine çocuğu için nafaka takdîr ettiren kadının zengin kayınvâlidesi, çocuğa bedavadan bakıp onu gelininden esirgemeyeceğini beyan ederse, hâkim anneyi çocuğuna ücretsiz bir şekilde bakma veya babaannesine verme şeklindeki iki şıktan birini seçmeye zorlayabileceğine dair fetvâ verilmiştir.

"Hind kızının oğlu Zeyd-i sağîri bi-hakkı'l-hidâne imsâk üzere iken sağîrin malı olmayıp sağîrin babası Amr dahi sağîri bilâ-nafaka bırakıp âhar diyara gitmekle Hind kadıya varıp sağîr için Amr'ın mûda'²⁸⁵ Bekir yedinde olan akçesinden nafaka takdîr ettirmek murad eylese Bekir meblağ-ı mezbûra ve Zeyd-i sağîr Amr'ın oğlu olduğuna mukır olunca kâdî sağîr için meblağ-ı merkûmdan nafaka takdîr etmeğe kâdir olur mu?

²⁸³ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, s. 136.

²⁸⁴ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, s. 83.

²⁸⁵ "Mûda': Emaneten kendisine bir şey bırakılan kimse." (Bkz. Şemseddin Sami, *a.g.e.*)

El-Cevab: Olur."²⁸⁶

Söz konusu fetvâya göre, torununa bakan anneanneninin damadı çocuk için herhangi bir nafaka bırakmadan uzak memleketlere giderse, kadın onun başka bir kimseye emaneten verdiği parayı çocuğun nafakası için kullanabilir.

(2) Küçük Evladın Nafaka İçin Çalıştırılması (Îcâr-ı Sağîr)

Mahkeme kayıtlarında sağîrin nafakası ile ilgili farklı bir konu olarak karşımıza çıkan "Îcâr-ı Sağîr"²⁸⁷ başlığı altında, küçük yaştaki kız ve erkek çocuklarının hizmetçi olarak bir kimsenin evinde ücret karşılığı çalıştırılması ve orada kaldığı müddetçe nafakasının kim tarafından temin edileceği hususuna değinilmektedir. Îcâr-ı sağîr hakkında pek çok dava sicillerde yerini almıştır.²⁸⁸ Bunlardan birini inceleyelim:

"Rençberân taifesinden olub zıkr-î âtî sağîrin babası ve velîsi Hasan bin Mustafa nâm kimesne meclis-i şer'i şerif-i enverde leblebici esnafından es-Seyyid Osman Ağa ibn es-Seyyid Mehmed nâm kimesne mahdarında ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüb velîsi olduğum sulbî oğlum işbu hâzır bi'l-meclis on bir yaşında İsmail nâm sağîrin merkûm es-Seyyid Osman Ağa menziline kendüye mu'tâd üzere hizmet itmek için târîh-i kitâbdan beher yevm yirmidörder akçe ücret tesmiyesiyle merkûm es-Seyyid Osman Ağa'ya bi'l-velâye icâr ve teslim ve ücret-i mezkûresinin yevmî dört akçesini yedinde ibkâ idüb mâadâ yirmişer akçesini oğlum sağîr-i mezbûrun nafaka ve kisve vesâir levâzım-ı zarûriyesine harc ve sarfe emreylediğimde oldahi ber-vech-i muharrer isticâr ve kabûl ve ücret-i mezkûresinin yevmî yirmişer akçesini emrim üzere sağîr-i mezbûrun nafaka ve kisve vesâir levâzım-ı zarûriyesine harc ve sarfe taahhüd eyledi dedikde mukırr-ı mezbûr Hüseyin'in bi'l-cümle takrîr-i meşrûhunu merkûm es-Seyyid Osman Ağa tasdîk ve tahkîk etmeğin mâ-vakaa."²⁸⁹

²⁸⁶ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, s.136.

²⁸⁷ Zaman zaman "Îcâr-ı sağîre, icâr-ı sağîr bi'l-vesâye, icâr-ı sağîr bi'l-velâye" olarak karşımıza çıkmaktadır.

²⁸⁸ Bkz. İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 389, v. 43a, 50b, 79b, 95b; İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 392, v. 3a, 39a, 43b, 45a.

²⁸⁹ İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 389, v. 18a-b.

Yukarıdaki davada, 11 yaşındaki sağır oğlunu günlük 24 Akçe ücret karşılığı bir adamın hizmetini görmek üzere onun evine gönderip, bu ücretin 20 Akçesini oğlunun nafakasına ayıran bir babanın durumu görülmektedir. Bu davada çocuğun velisi olan babası bulunmaktayken bazı davalarda çocuğun vasîsinin söz sahibi olduğu görülmektedir. Konuyla ilgili bir mahkeme kaydı da şu şekildedir:

"Mahmiye-i İstanbul'da Kumkapu kurbunda Bostancı İbrahim Paşa Mahallesinde sâkine zikr-i âtî sağîrenin vâlidesi ve veliyesi dahi kıbeli's-şer' vasî-i mansûbesi olub zâtı ta'rîf-i şer'î ile mu'arrefe olan Fâtıma bint Ömer nâm hâtun meclis-i şer'î şerif-i enverde mahmiye-i mezbûrede Lâleli Çeşme'de Mercimek Mahallesinde sâkine işbu bâisetü'l-vesîka Hafize Hanım ibnetü el-Hâc Ali mahdarında ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüb işbu hâzire bi'l-meclis sadriye kızım tahmînen altı yaşında Ayşe bint el-müteveffâ İbrahim nâm sağîrenin kat'an malı olmayub ben dahi fakîre ve mu'sire olub sağîre-i mezbûreyi infâka ve iksâyâ kudretim olmadığına binâen kızım sağîre-i mezbûreyi mezbûre Hafize Hanımın menziline mu'tâd üzere hizmet etmek için işbu târîh-i kitâbdan beher şehr yedişer guruş ücret-i tesmiyesiyle bi'l-vesâye el-icbâr ve teslîm ve ücret-i mezkûresinin şehriye ellişer gurusunu mezbûr Hafize Hanımın yedinde ibkâ idüb mâadâ beş gurusunu dahi kızım hâdine-i mezbûrenin nafaka ve kisve vesâir levâzım-ı zarûriyesine harc ve sarfe bi'l-vesâye emreylediğimde oldahi ber-vech-i muharrer isticâr ve kabûl ve emrim üzere şehriye beş gurusu kızım sağîre-i hâzire-i mezbûrenin nafaka ve kisve vesâir levâzım-ı zarûriyesine harc ve sarfe eyledi dedikde gıbbü't-tasdîkü's-şer'î mâ-vakaa ketb olundu fi'l-yevmi's-sâmin fi Muharremi'l-harâm sene-i isnâ ve hamsîne ve mieteyn ve elf.."²⁹⁰

Burada göze çarpan husus, velisi ve vasisi olduğu 6 yaşındaki kızını beslemeye ve ona bakmaya gücü olmayan fakir bir annenin, kızını bir kadının evinde hizmet etmek üzere aylık 7 Kuruş ücret karşılığı vermesidir. Bunun da 5 Kuruşunu kızının nafaka ve kisvesine harcamak üzere belirlemiştir.

b. Büyük Evlâdın Nafakası

Şer'iyye sicillerinde "Babası Üzerine Nafaka" başlığı altında ele alınan bu konu, bülûğ çağına ulaşmış büyük yaştaki bekar ve çalışıp kazanç sağlayamayan kızın

²⁹⁰ İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 389, v. 92b.

ve ilim tahsiliyle meşgul olduğu veya bir hastalığı bulunduğu için çalışıp para kazanamayan büyük yaştaki erkek evladın nafakasının babası üzerine bir vazife oluşudur. Önce mevzuyla alakalı mahkeme kayıtlarına bir göz atıp akabinde fetvâ mecmûalarından aldığımız fetvâları inceleyelim:

"Ma'rûz

Medine-i Üsküdar'a muzâf İstavroz karyesinde Şerîfe Tayyibe Hâtunun vâlidesi ve tarafından husus-i âtîde *vekil olduğu zâtını ârifân vekîlharc*²⁹¹ es-Seyyid Mehmed Ağa bin es-Seyyid Hüseyin ve Bağcı Seranlı es-Seyyid Abdi Ağa ibn es-Seyyid Ahmed nâm kimesneler şehâdetleriyle ber-nehc²⁹²-i şer'î sâbit olan sâhibe-i arzuhâl zâtı mu'arrefe Hatice bint Süleyman nâm hâtun İstanbul Bâb Mahkemesinde meclis-i şer'î münîrde *müvekkile-i mezbûrenin pederi derûn-i arzuhâlde mezkûru'l-ism es-Seyyid Ali Ağa ibn Ahmed nâm kimesne muvâcehesinde müvekkilem kızım mezbûre Şerîfe Tayyibe Hâtun zât-ı zevc olmayub alîle*²⁹³ ve *fakîre mu'sîre olub kâr ve kesbe dahi muktedir olmağa nafakasıçün mûsir olan babası mezbûr es-Seyyid Ali Ağa üzerine kıbel-i şer'den kadr-i kifâye meblağ farz ve takdîr olunmak müvekkilem mezbûrenin matlûbudur dedikde* oldahî ba'de't-tasdîk hâkim-i hâsim ve'l-ecnâb müvekkile-i mezbûre Şerîfe Tayyibe Hâtunun nafakasıçün babası mezbûr es-Seyyid Ali Ağa üzerine bi't-terâzî târîh-i i'lâmdan beher yevm seksener akçe farz ve takdîr buyurub meblağ-ı mefrûz-ı mezkûru müvekkile-i mezbûre Şerîfe Tayyibe Hâtunun nafaka vesair levâzım-ı zarûriyesine harc ve sarfe ve lede'l-iktizâ istidâne ve inde'z-zafer babası mezbûr es-Seyyid Ali Ağa üzerine rücûa müvekkile-i mezbûre Şerîfe Tayyibe Hâtuna izin verildiği huzûr.

Fî 9 Cemâziyelâhir sene 1249."²⁹⁴

Annesinin vekâleti aracılığıyla yürütülen bu davada "*zât-ı zevc olmayub alîle*²⁹⁵ ve *fakîre mu'sîre olub kâr ve kesbe dahi muktedir olmamağa*" ifadeleri ile bekar, hasta ve fakir olan, maddî kazanç sağlama imkanı da bulunmayan kızın zengin bir babasının olduğu beyan edilerek kızın nafakasına yetecek kadar bir nafakanın tayin edilmesi talep edilmiş; bunun üzerine mahkeme, babaya kızı için günlük 80 Akçe nafaka ve istidâne sorumluluğu yüklemiştir. Benzer bir dava da şöyledir:

²⁹¹ "Vekîlharc: Kethüdâ." (Bkz. Şemseddin Sami, *a.g.e.*)

²⁹² "Nehc: Tarz, tarîk, minvâl." (Bkz. Şemseddin Sami, *a.g.e.*)

²⁹³ "Alîle: Hasta, illetli." (Bkz. Şemseddin Sami, *a.g.e.*)

²⁹⁴ İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 387, v. 38a.

²⁹⁵ "Alîle: Hasta, illetli." (Bkz. Şemseddin Sami, *a.g.e.*)

"Mahrûse-i Galata'ya muzâfe kasaba-i Tophâne Etmekçibaşı"²⁹⁶ Süleyman Ağa Mahallesinde sâkineler ve zâtları ta'rîf-i şer'î ile mu'arrefeler olan bâisetü'l-vesîka tahminen on sekiz yaşında Nazife ve on beş yaşında Hâlise nâm bekr-i bâliğalar meclis-i şer'î şerîf-i enverde babaları koltukçu esnafından Mehmed Ağa bin İsmail nâm kimesne mahdarında her biri takrîr-i kelâm ve ta'bîr ani'l-merâm idüb *ben fakîre ve mu'sîre olub nafakaya muhtâceler olmamızla mûsîre olan babamız* mezbûr Mehmed Ağa üzerine kıbel-i şer'den kadr-i ma'rûf meblağ farz ve takdîr olunmak bi'l-hidâne matlûbumdur dedikde gıbbü't-tasdîkûş-şer'î hâkim-i hâsim ve'l-ecnâb vefekallâhü teâlâ bi's-sıdk ve's-savâb efendi hazretleri dahi mezbûretân Nazife ve Hâlise'nin nafakalarıyçün babaları mezbûr Mehmed Ağa üzerine bi't-terâzî târîh-i kitâbdan beherine yevmi ikişeryüz akçe ikisine cem'an dörtyüz akçe farz ve takdîr buyurub meblağ-ı mefrûz-ı mezkûru mezbûretân Nazife ve Hâlise'nin nafaka ve kisve vesâir levâzım-ı zarûriyyesine harc ve sarfe ve lede'l-iktizâ istidâneye ve inde'z-zafer babaları mezbûr Mehmed Ağa üzerine rücûa mezbûretân Nazife ve Hâlise'ye izin vermeğın mâ-vakaa.

Fî 29 Zilhicce sene 1252."²⁹⁷

Burada iki kız evlâdın nafakası söz konusudur ve kızlar bizzat kendileri mahkemeye müracaat etmiştir.²⁹⁸ Daha önce zikrettiğimiz davada kızın bekar oluşunu tarif etmek üzere "*zât-ı zevc olmayub*" ifadesi kullanılırken bu davada, biri on sekiz diğeri on beş yaşında olan kızlar için "*bekr-i bâliğalar*" tabirine yer verilmiştir. Yine "*fakîre ve mu'sîre olub nafakaya muhtâceler olmamızla*" denilerek fakir ve ihtiyaç içerisinde olduklarına vurgu yapılmıştır. Bu sebeple babaları, bülûğ çağını geçmiş kızlarının nafakasını fakir ve bekar oluşlarına binâen karşılamakla vazifelendirilmiştir. Mahkeme bu noktada kızların her birine günlük 200'er Akçeden toplam 400 Akçe nafaka takdîrinde bulunmuş ve gerekirse istidâneye izin vermiştir.

Konuyla bağlantılı bir fetvâ örneği şu şekildedir:

"Zevci olmayan Hind-i fakîre-i bâliğanın nafakası babası Zeyd'in üzerine lâzıme olur mu?

El-Cevâb: Olur."²⁹⁹

²⁹⁶ "Etmek: Ekmek." (Bkz. Şemseddin Sami, *a.g.e.*)

²⁹⁷ İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 392, v. 21a.

²⁹⁸ Kızın bizzat kendisinin nafaka talebinde bulunduğu benzer bir kayıt için bkz. İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 386, v. 87b.

²⁹⁹ Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, s. 122.

Yukarıdaki fetvâya göre bülüğ çağına ulaşmış bekar kızın durumu iyi değilse nafakasını babası temin etmekle yükümlüdür.

"Talebe-i ulûm-i şer'iyenin sulehâ ve erbâb-ı isti'dâdından olup tahsil-i ulûm-i nâfiaya iştigali sebebiyle kesbden aciz olan Zeyd-i kebîr-i fakirin nafakası babası Amr-i mûsir üzerine lâzime olur mu?

El-Cevâb: Olur."³⁰⁰

Mehmed Ârif Efendi'nin verdiği bu fetvâya göre, çocukluk çağını geride bırakmış fakir oğlun ilim tahsilinden ötürü maddî kazanç sağlayacak durumu olmadığı takdirde onun nafakasını zengin olan babasının temin etmesi gerekir. Bazen de hasta olduğu için çalışıp geçimini temin etme imkanı olmayan büyük erkek evlâdın nafakasının babası tarafından karşılanması gerektiğine dair fetvâ örnekleri karşımıza çıkmaktadır:

"Zeyd-i mûsirin oğlu Amr-ı kebîr marîz olup kâr ve kesbe kadire olmayıp fakir olsa Amr'ın nafakası Zeyd üzerine lâzime olur mu?

El-Cevâb: Olur."³⁰¹

Ancak bülûğa ermiş olup, ilim tahsilinde bulunmayan ve çalışıp kazanç sağlayacak durumda olan büyük yaştaki oğlun nafakasını babasının karşılamak zorunda olmadığını aşağıdaki fetvâ örneğinde bulabiliriz:

"Kâr ve kesbe kâdir olup talebe-i ulûmdan olmayan Zeyd-i kebîr-i fakirin nafakası babası Amr üzerine lâzime olur mu?

El-Cevâb: Olmaz."³⁰²

Fetvâlarda babası olmadığı durumlarda büyük çocuğun nafakasını zengin olan annesinin karşılaması konusunda pek çok örnek yer almaktadır:

"Hind fakire ve muhtâce olup anası Zeyneb-i mûsireden gayrı kimesnesi olmasa nafaka-i Hind Zeyneb üzerine lâzime olur mu?

El-Cevâb: Olur."³⁰³

³⁰⁰ Dürrizâde Mehmed Ârif Efendi, *Netîcetü'l-fetâvâ maa'n-nukûl*, s.101. Aynı fetvâya *Fetâvâ-yı Feyziye*'de de rastlanmaktadır. (Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, s. 94).

³⁰¹ Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1893, s. 122.

³⁰² Dürrizâde Mehmed Ârif Efendi, *a.g.e.*, s.101.

³⁰³ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, s. 91. Benzer bir fetvâ örneği şöyledir: "Hind-i fakîrenin anası Zeyneb ile li-ebeveyn er karındaşı Amr'dan gayrı kimesnesi olmayıp lakin Zeyneb mûsire olup Amr mu'sir olsa Hind'in nafakası yalnız Zeyneb üzerine mi lâzime olur yoksa Amr üzerine de lâzime olur mu? El-Cevâb: Yalnız Zeyneb üzerine lâzime olur." (Bkz. Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, s. 90.) Bir başka fetvâda mecnûne ve fakire olan kız evlâdın nafakasını zengin olan annesinin ödemesi gerektiğine hükmolunmuştur: "Hind-i mecnûne-i

Tıpkı aşağıdaki örnekte olduğu gibi bazen evlâdın nafakası zengin dedesi tarafından karşılanır:

"A'mâ olup fakir ve muhtac olan Zeyd'in babasının babası Amr-ı mûsirden gayrı kimesnesi olmasa Zeyd'in nafakası Amr üzerine lâzıme olur mu?

El-Cevâb: Olur."³⁰⁴

Söz konusu fetvâda, gözleri görmeyen fakir torunun nafakasını, kendisinden başka hiç kimsesi olmayan zengin dedesinin ödeyeceğine hükmolunmuştur.

c. Gâib Baba Üzerine Nafaka

Mahkeme kayıtlarında, gâib kocanın sadece karısını değil, hem karısını hem de küçük yaştaki evladını nafakasız bıraktığına dair örneklerle sıkça rastlayabiliriz.³⁰⁵

"Mahmiye-i İstanbul'da Saraçhâne Paşa kurbunda Dülgerzâde Mahallesinde sâkine ve zâtı zeyl-i vesîkada muharreru'l-esâmî müslimîn ta'rîfleriyle mu'arrefe olan işbu bâisetü'l-l-kitâb Fâtıma Hanım ibnetü meclis-i şer'i şerîf-i enverde takrîr-i kelâm ve ta'bîr ani'l-merâm idüb zevc-i dâhilim olan asâkir-i mansûre-i Muhammediyye'nin başlarından Tosyalı Hasan Ağa *bundan akdem benimle firâşından hâsıla ve benden mütevellide bi-hakkı'l-hidâne hacr ve terbiyemde olan yedi yaşında sulbiye kızı Fâtıma nâm sağıreyi bilâ-nafaka terk-i birle mısır-ı Kâhire'ye gidüb nafaka cinsinden yanımda bir nesne dahi bırakmayub ve bir mahâlden dahi havâle etmediğinden mâadâ sağıre-i mezbûrenin asla malı dahi olmayub nafaka ve kisveye eşedd-i ihtiyâc ile muhtâce olmağla benimle sağıre-i mezbûrenin nafaka ve kisve bahâmız için zevcim gâib-i merkûm üzerine kıbel-i şer'den kadr-i ma'rûf meblağ farz ve takdîr olunmak hakikat-i hâl merkûme Fâtıma Hanımın takrîr-i meşrûhu üzere olub zikr-i âtî meblağ tarafeynin hallerine nazaran kadr-i ma'rûf ettiği zeyl-i kitâbda bî-garaz-ı müslimîn alâ tarîki's-şehâde ihbârlarıyla lede's-şer'i'l-enver zâhir ve mütehakkık olmağın mezbûre Fâtıma Hanım gıbbü't-tahlîfi's-şer'î hâkim-i muvakkî'i sadr-ı kitâb tûbâ leh ve hüsnü meâb efendi hazretleri dahi merkûme Fâtıma Hanım ile sağıre-i merkûmenin nafaka ve kisve bahâlarıyçün zevci gâib-i merkûm üzerine işbu*

fakirenin, anası Zeyneb-i mûsire ile li-ebeveyn ammi oğlu Amr-i mûsirden gayrı kimesnesi olmayıp Hind'in nafakası Zeyneb ve Amr'dan hangisinin üzerine lâzıme olur? El-Cevâb: Zeyneb'in üzerine." (Bkz. Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *a.g.e.*, s. 94.)

³⁰⁴ Dürriyâde Mehmed Ârif Efendi, *Netîcetü'l-fetâvâ maa'n-nukûl*, s.106.

³⁰⁵ Bkz. İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 386, v. 92b-93a; İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 389, v. 69b; İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 392, v. 8b.

târîh-i kitâbdan beher şehir ikişeryüzellişer gurus farz ve takdîr buyurub meblağ-ı mefrûz-ı mezkûru merkûme Fâtıma Hanım kendi ve sağîre-i merkûmenin nafaka ve kisve bahâ vesâir levâzım-ı zarûriyelerine harc ve sarfe ve lede'l-iktizâ istidâneye ve inde'z-zafer zevci gâib-i mezbûr Hasan Ağa üzerine rücûa merkûme Fâtıma Hanıma izin vermeğin mâ-vakaa.

Fî 19 Receb sene 1251."³⁰⁶

Yukarıdaki şer'iyye siciline göre, kendisini ve "*sağîreyi bilâ-nafaka terk-i birle mısır-ı Kâhire'ye gidüb nafaka cinsinden yanımda bir nesne dahi bırakmayub ve bir mahâlden dahi havâle etmediğinden*" ifadelerinde belirtildiği üzere küçük yaştaki kızını nafakasız bir şekilde bırakıp uzak bir ülkeye giden gâib kocasından nafaka davasında bulunan kadına, hâkim gâib olan koca üzerine hem kendisinin hem de kızının nafakası için aylık 250'şer Kuruş nafaka takdîr ettirmiştir.

Kocasının hem kendisini hem de küçük çocuklarını nafakasız bırakıp gitmesi durumunda çocukların dedesinin durumu iyiye nafakalarını onun ödemesi gerektiğiyle ilgili bir fetvâ örneği şöyledir:

"Zeyd zevcesi Hind'i ve evlad-i sığârını bilâ-nafaka bırakıp gâib oldukda sığâr fakirler olup Zeyd'in babası Amr mûsir olsa Amr zevce ve sığârı infak üzere cebrolunur mu?

El-Cevâb: Olunur."³⁰⁷

3. Mahrem Yakınların Nafakası

Bir kimsenin usûl ve furû dışındaki mahrem yakınlarının nafakası, muhtaç bir hâlde olma ve başka kimsesi bulunmama durumlarında zengin olan akraba üzerine vâcip olur. Mahrem yakınların nafakasını konu alan mahkeme kayıtlarına incelediğimiz sicillerde rastlamamakla beraber fetvâ mecmualarında bu konuyla alakalı şu hükümlere yer verilmektedir:

³⁰⁶ İstanbul Bâb Mahkemesi, no. 386, v. 80a.

³⁰⁷ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, s. 135. Benzer bir fetvâ örneği: "Zeyd zevcesi Hind'i ve evlâd-ı sığârını bilâ-nafaka bırakıp âhar diyara gidip harçlık dahi göndermezse Zeyd'in babası Amr-ı mûsir Zeyd'e rucû etmek üzere Hind'i ve sığârı infaka cebrolunur mu? El-Cevâb: Olunur." (Dürrizâde Mehmed Ârif Efendi, *Netîcetü'l-fetâvâ maa'n-nukûl*, s.102.)

"Hind-i fakîrenin li-ebeveyn ammesi Zeyneb-i mûsireden gayrı kimesnesi olmasa Hind'in nafakası Zeyneb üzerine lâzıme olur mu?

El-Cevâb: Olur."³⁰⁸

Bekar kız zengin amcasından nafaka talep edip de amcası onun zengin erkek kardeşi olduğunu söyleyip bunu kanıtlarsa kızın davası dinlenmez olur:

"Zevci olmayan Hind-i fakire ammi Amr-i mûsirden nafaka dava ettikde Amr Hind'in mûsir karındaşı olduğunu dava ve Hind inkar eylese Amr müddeâsına ikâmet-i beyyine edince Hind'i def'a kâdir olur mu?

El-Cevâb: Olur."³⁰⁹

C. MİLK SEBEBİYLE NAFKA

Milk sebebiyle nafaka, kapsam itibariyle bir kimsenin sahip olduğu köle, arazi, hayvan vb. canlı ve cansız varlıkların bakımı ile ilgili tüm masrafları kendisinin temin etmesi anlamına gelmektedir. Ancak incelediğimiz şer'iyye sicillerinde konuya dair davalara rastlanmamış olup fetvâlarda sadece köle ve cariyenin nafakasıyla ilgili hükümler yer almıştır. Bu nedenle bu bölümde kölenin ve cariyenin nafakası konusunu kısaca açıklamaya çalışacağız.

Kölenin nafakasını köle sahibi karşılamakla mükelleftir. Bununla ilgili Kitâbü'n-Nafakât'ta şu madde yer almaktadır:

"Madde 600: Memlûku'l-menâfi olanın infakına mâlik yani Mevlâ mecburdur. Binaenaleyh bir kimse abdini ve emesini ve ümm-i veledini ve müdebberini infaka icbâr olunur..."³¹⁰

Öyleyse kölenin, cariyenin, ümmü veledin ve müdebber kölenin nafakasını mevlâ dediğimiz köle sahibi ödemek zorundadır. Konuyla irtibatlı bir fetvâ örneğinde şu ifadeler bulunmaktadır:

"Zeyd, kesbe kâdire olmayıp azadsız olan ümm-i veledi Hind'i infakdan ibâ eylese Zeyd Hind'i infak üzerine cebr olunur mu?

El-Cevâb: Olunur."³¹¹

³⁰⁸ Dürriyâde Mehmed Ârif Efendi, *Neticetü'l-fetâvâ maa'n-nukûl*, s.101.

³⁰⁹ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, s. 292.

³¹⁰ *Kitâbü'n-Nafakât*, s. 144.

³¹¹ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, s.138.

Benzer bir fetvâda bu sefer cariyenin çocuğunun nafakasının cariyenin kocasına değil de köle sahibi üzerine bir vecibe olduğuna şahit olmaktadır:

"Hind cariyesi Zeyneb'i hür olan Amr'a tezvîc ettikten sonra Zeyneb Amr'dan bir veled getirse ol veledin nafakası Hind ve Amr'dan hangisinin üzerine lâzıme olur?

El-Cevâb: Hind üzerine lâzıme olur."³¹²

Bir kadının sahip olduğu kölenin nafakasını, kocasının maddî durumu yerinde değilse kocası ödemek zorunda değildir. Bununla ilgili şöyle bir fetvâ bulunmaktadır:

"Zeyd-i mu'sir üzerine zevcesi Hind'in cariyesi Zeyneb'in nafakası lâzıme olur mu?

El-Cevâb: Olmaz."³¹³

Aşağıda hamile olan cariyenin durumuyla ilgili fetvâlar yer almaktadır:

"Zeyd'in cariyesi Hind hâmil oldukda Zeyd 'Haml bendendir' deyu itiraf ettikten sonra Zeyd fevt olsa Hind vaz'ı haml edinceye dek nafakası Zeyd'in terekesinden verilmek lâzım olur mu?

El-Cevâb: Olur."³¹⁴

Yukarıdaki fetvâda, ümmü veledin hamileliği esnasında efendisinin vefâtı gerçekleşirse, kadının iddet nafakasının bebek doğana kadar efendisinin terekesinden karşılanacağına hükmolunmuştur.³¹⁵

³¹² Yenişehirli Abdullah Efendi, *a.g.e.*, s.138.

³¹³ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, s. 91. Aynı fetvâyâ bir başka fetvâ kitabında daha rastlamaktayız. (Bkz. Dürrişâde Mehmed Ârif Efendi, *Netîcetü'l-fetâvâ maa'n-nukûl*, s.100.)

³¹⁴ Yenişehirli Abdullah Efendi, *a.g.e.*, s. 138. Benzer bir fetvâ örneği şöyledir: "Zeyd-i müteveffânın hâmil olan ümm-i veledi Hind'in vaz'ı haml edince(ye dek) nafakası Zeyd'in terekesinden verilmek caiz olur mu? El-Cevâb: Olur." (Bkz. Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *a.g.e.*, s. 95.)

³¹⁵ Mehmed Ârif Efendi'nin eserinde ise böyle bir durumda nafaka verilmeyeceğine dair bir fetvâ verilmiştir: "Zeyd-i müteveffânın zevcesi Hind-i hâmil nafaka-i iddet nâmına terekeden nesne almağa kâdire olur mu? El-Cevâb: Olmaz." (Dürrişâde Mehmed Ârif Efendi, *Netîcetü'l-fetâvâ maa'n-nukûl*, s.102.)

SONUÇ

Bu çalışmada, daha çok aile hukukunu ilgilendiren bir husus olan nafakanın, 1249-1253/1833-1837 yılları arasında İstanbul Bâb Mahkemesi'nde yer alan örnekleri incelenmiştir. Mahkeme defterlerinde tespit edilen nafaka örnekleri; klasik fıkıh eserlerinde açıklanan bilgiler, söz konusu dönemin sıkça başvurulmuş fetvâ kitapları ve bunlara kaynaklık eden sakk mecmuâları ile birlikte ortaya konulmuştur. Fıkıh eserlerinde nafaka hakkında yazılan doktrinlerin fetvâlara ve mahkemelere nasıl yansıdığı, bu eserlere uygun sonuçlar doğurup doğurmadığı belirtilmiştir. Böylelikle klasik kaynakların teoriden pratiğe geçerek bir uygulama sahası bulup bulmadığı açığa çıkarılmaya çalışılmıştır.

Araştırma kapsamında ele aldığımız 19. yüzyılın ilk yarısında yer alan sicil kayıtları incelendiğinde, nafakanın o dönem mahkemeye taşınan başlıca meselelerden biri olduğu dikkatleri çekmiştir. Nitekim beş yıllık bir süreyi kapsayan çalışmamızda, sekiz defter taranmış ve bunlarda sadece nafakayla bağlantılı olan üç yüz küsur sayıda nafaka kaydına rastlanmıştır. Bu davalardan edinmiş olduğumuz ve İslam-Osmanlı hukukunun uyumluluğu konusundaki tezimizi destekler mahiyette bir takım dikkat çeken tespitlerimiz paylaşmakta fayda olacağı kanaatindeyiz:

Nafakanın konusu, diğer bir deyişle nafaka olarak verilmesi gereken şeylerin yiyecek, içecek, giyecek ve diğer zarûrî ihtiyaçlar olduğuna uygulamada sıkça rastlanmakla birlikte nafakanın içeriği –mesela diğer zarûrî ihtiyaçların neler olduğu, yiyecek ve içeceğin mahiyeti- hakkında ayrıntılı bilgi sunulmamıştır.

Gerek sicillerde gerekse fetvâlarda görüldüğü üzere, nafakanın miktarı konusunda kadr-i ma'rûfa yani örfeye uygun mâkul derecede bir nafaka olmasına dikkat edilmiş ve bu miktardan daha az veya fazla olanlar hakkında mahkemeye müracaat edilerek yeni bir dava ile bu durumun düzeltilmesi yoluna gidilmiştir. Ayrıca nafaka vermekle mükellef tutulan kişinin ve nafaka alacaklısının maddî durumuna dikkat edilerek hâkim tarafından nafaka miktarının belirlendiği tespit edilmiştir. Zira hemen her davada nafaka sorumlusunun mesleğinin ne olduğu ve maddî durumu belirtilmiş;

nafaka alacaklısının ise hiç malı bulunmadığı, fakir ve muhtaç durumda olduğu ve ona yardım edebilecek başka hiç kimsesi olmadığı vurgulanarak nafaka alma şartlarını taşıdığı vurgulanmıştır.

Bir kadın ve bir erkeğin evlilik için birbirlerine denk olup olmadıklarını belirlemedeki bir kıstasın nafaka olduğu ve erkek kadının nafakasını karşılayamayacak durumdaysa zengin bir kadınla evlenmesinin kefâet açısından caiz olmadığı fetvâlara yansımıştır.

Evlilik devam ederken kadının –kocası gâib olan kadın müstesnâ- nafaka davası açtığına dair örnekler yok denecek kadar azdır. Öyleyse böyle durumların ya pek fazla yaşanmadığı ya da mahkemeye taşınmadığı söylenebilir. Evlilik halinde kadına kocası tarafından nafaka verilmemesi sebebiyle mahkemeye konu olan davalar genellikle gâibin vermesi gereken nafaka başlığı altında yer almıştır. Yoksa sicillerde bilhassa "zevce nafakası" konu başlıklı bir dava bulunmamaktadır. İddet nafakası için de benzer bir durum söz konusudur. Onunla da muhâlea ve tatlık yani boşanma ile ilgili davalarda ve nafaka-i haml konusu içerisinde karşılaşmıştır. Bazı kayıtlarda kadının mehri ve iddet nafakası karşılığında kocasından muhâlaa yoluyla ayrıldığına şahit olunmuştur.

Küçük çocuğun nafakası konusuna ise şer'iyeye sicillerinde oldukça geniş bir yer verildiği apaçık ortadadır. Öyleyse özellikle boşandıktan sonra çocukların nafakasını temin konusunun toplum içerisinde mühim bir yer teşkil ettiğini söylemek yanlış olmaz.

Babasının veya çocuğa bakmakla sorumlu olan başka bir yakının maddî durumu iyi olmadığı takdirde bir süreliğine çocuğu bir kimsenin yanına vererek ücret karşılığı orada hizmet gördürdüğüne dair davalar tespit edilmiştir. Bu şekilde çocuğa ödenen ücretle onun nafakası karşılanmış olmaktadır.

Nafakayı karşılamama durumunda hapis cezası verildiğine dair bir mahkeme kaydına rastlanmamakla beraber fetvâlara göre, nafaka yükümlüsünün durumu müsait olduğu hâlde nafakayı ödemekten imtinâ ediyorsa, bu kimse hapsedilir.

İslam hukuku kaynaklarında yer aldığı üzere hidâne hakkına öncelikle sahip olan kişi annedir; anneden sonra anneanne bu hakka sahiptir. Osmanlı uygulamasında da buna riayet edildiği görülmektedir. Erkek çocuk yedi yaşını, kız çocuk ise dokuz

yaşını doldurana dek annenin yanındadır. Bu süre geçtikten sonra babanın rızası olursa çocuklar annede kalmaya devam edebilirler. Kayıtlarda yine sıkça rastlanan bir başka durum ise, annenin çocuğa yabancı bir kimseyle evlenmesi durumunda çocuğa bakma hakkının düşerek anneanneye geçmesidir. Bu sebeple pek çok davada, çocuğun babasından nafaka talebinde bulunan kimsenin çocuğun anneanesi olduğu dikkatlerden kaçmamıştır.

Usûl nafakasında nafaka sorumlusu evlad veya torunlar için cinsiyet açısından bir fark bulunmamaktadır. Diğer bir ifadeyle, nafaka sorumluluğu açısından erkek ve kızın her ikisi de eşit ölçüde mükellef sayılmıştır. İslam hukukunda da durum bu şekilde hükme bağlanmıştır.

Nafaka talebi, küçük çocuğun nafakası söz konusu olduğunda anne ya da anneanneden; zevcenin ve mu'teddenin nafakasında zevce yahut vekîlinden; usûl nafakasında ise muhtaç durumdaki usûlden gelir. Bunlar mahkemeye başvurarak nafaka istediklerini bildirirler.

Nafaka, alacaklısı açısından bir hak olup, nafakadan sorumlu kişi açısından bir borç niteliğindedir. Nafaka borcu, mahkemeye müracaat edilip nafaka talebinin onaylandığı andan itibaren başlar. İddet nafakası iddet bitene, hamile kadın bebeğini doğurana, kız çocuğu evlenene ve erkek çocuğu çalışıp kazanç sağlayacak yaşa gelinceye dek nafaka ödenmeye devam eder. Buna ilaveten nafakanın çoğunlukla günlük (yevmî) ve aylık (şehrî) olarak Akçe ve Kuruş cinsinden ödendiği tespit edilmiştir. Nafakanın haftalık veya yıllık ödendiğine rastlanmamıştır.

Farklı bir husus ise, kocanın karısını kendi evinde bilerek oturtmayarak nafakasını ödemekten kaçınmasıdır. Bu hususa hem sicillerde hem de fetvâlarda rastlanması, bu durumun kocaların karılarına nafaka vermemek için kullandığı bir yöntem olduğu intibâını zihinlerde uyandırmaktadır. Elbette böyle durumlarda kadının lehine hükümler verilmiş ve haksız yere kadının nafakasız bırakılarak mağdur edilmesi önlenmiştir.

Mahkeme kayıtlarıyla fetvâlar, dolayısıyla İslam hukukunun klasik kaynakları arasında bir mutâbakat bulunduğu çalışmamız neticesinde tespit edilmiştir. Bu sayede Osmanlı uygulamasının İslam hukukundan ayrı bir geleneğe değil de, onunla iç içe kaynaşmış bir hukuk sistemine dayandığını söylemek mümkündür.

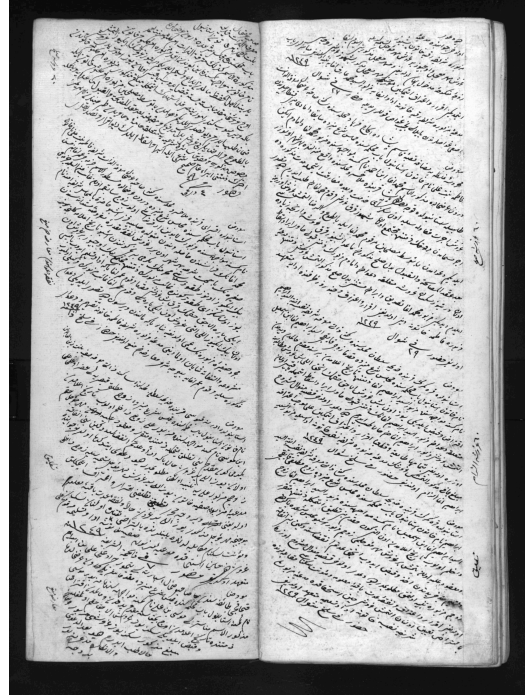
Nitekim Osmanlı mahkemelerinde hâkim olacak kişilerde, İslam fıkına çok iyi bir şekilde vâkıf olma şartı arandığına, bu kişilerin ileri derecede bir fıkıh ve İslamî ilimler eğitiminden geçtiğine bakacak olursak nazariyat ile tatbikat arasındaki bu uyumun kaçınılmaz bir durum olduğunu anlayabiliriz. Ümit ederiz ki, bu çalışma ile İslam-Osmanlı hukukunu aydınlatmaya katkı sağlayabiliriz.

EKLER

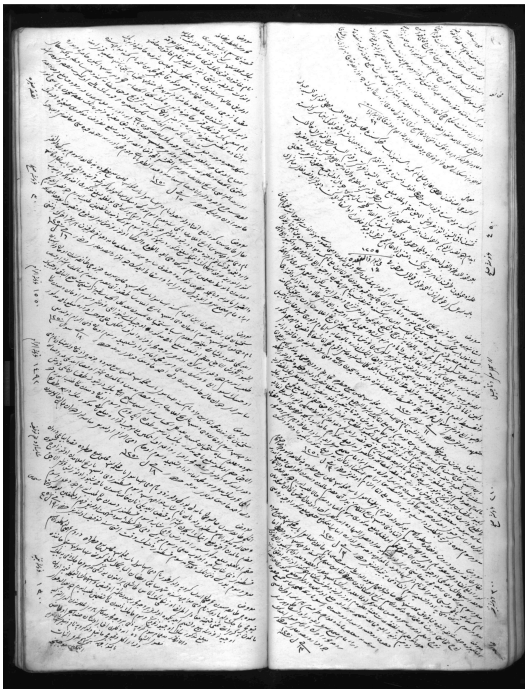
İstanbul Bab Mahkemesi Sicil Örnekleri

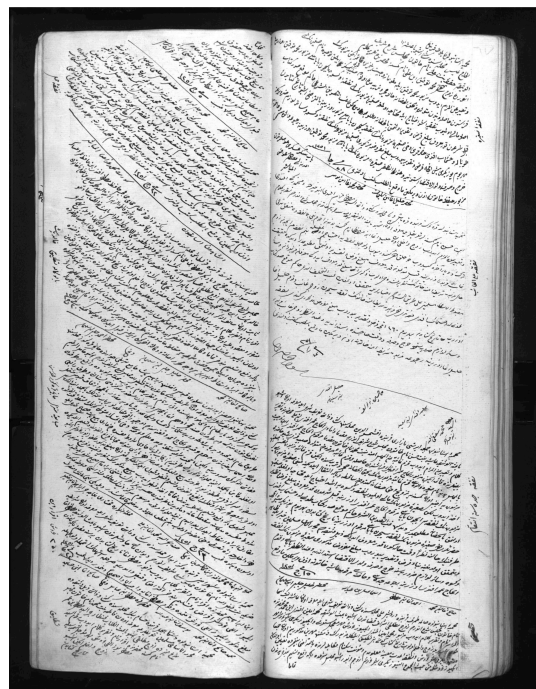
1) Defter No: 386, Varak No: 77

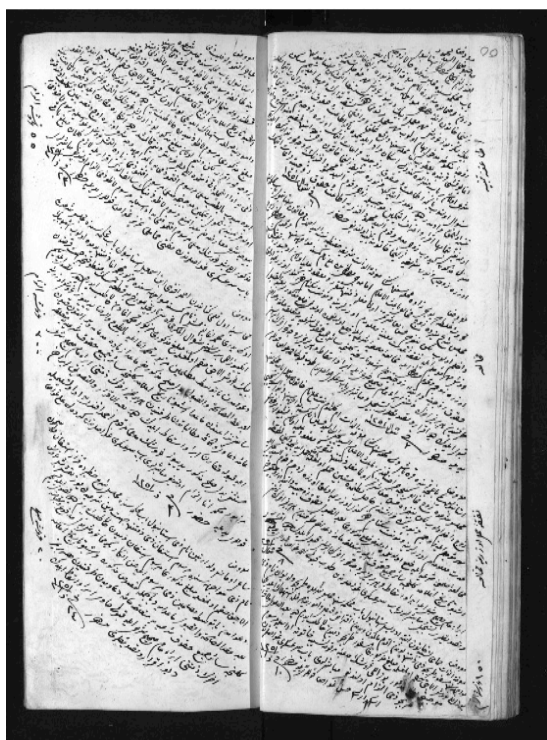
2) Defter No: 387, Varak No: 61

3) Defter No: 388, Varak No: 30

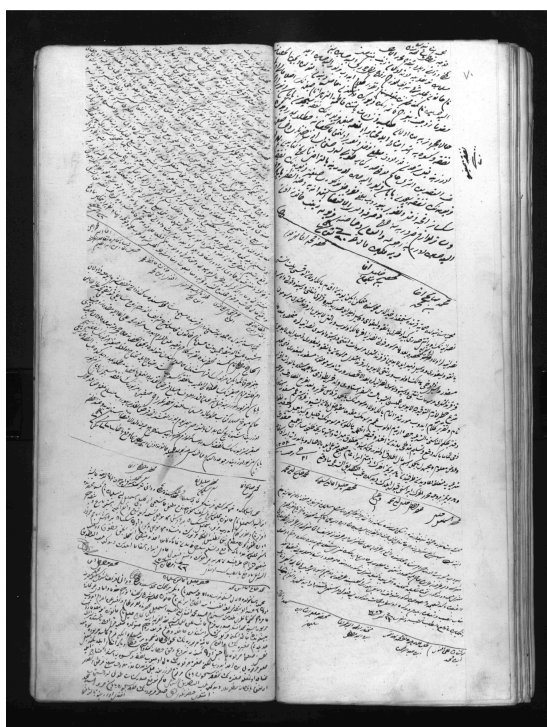
4) Defter No: 389, Varak No: 67

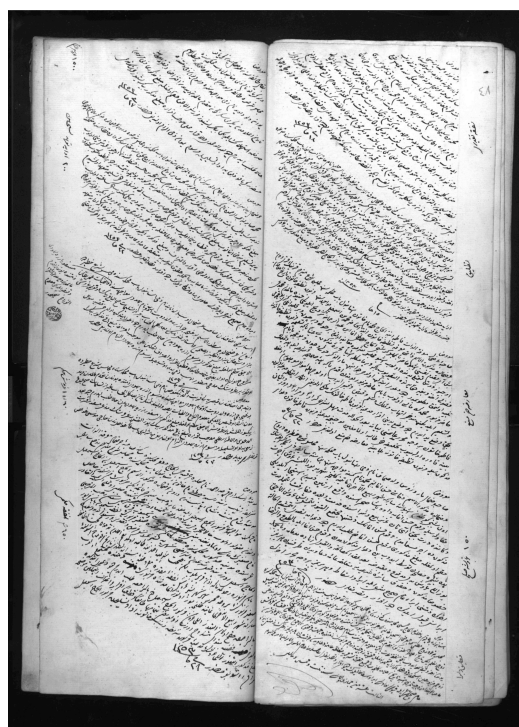
5) Defter No: 390, Varak No: 55

6) Defter No: 391, Varak No: 15

7) Defter No: 392, Varak No: 70

8) Defter No: 393, Varak No: 48

BİBLİYOGRAFYA

I. Mahkeme Defterleri

(İstanbul Müftülüğü Şer'iyeye Sicilleri Arşivi / TDV İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi)

İstanbul Bâb Mahkemesi 386 numaralı defter.

İstanbul Bâb Mahkemesi 387 numaralı defter.

İstanbul Bâb Mahkemesi 388 numaralı defter.

İstanbul Bâb Mahkemesi 389 numaralı defter.

İstanbul Bâb Mahkemesi 390 numaralı defter.

İstanbul Bâb Mahkemesi 391 numaralı defter.

İstanbul Bâb Mahkemesi 392 numaralı defter.

İstanbul Bâb Mahkemesi 393 numaralı defter.

II. Kitap, Tez ve Makaleler

El-Ahkâmü's-şer'iyeye fi'lâhvâli's-şahsiyye/ Kitâbü'n-Nafakât, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1915.

Atar, Fahrettin, "Fetvâ", *DİA*, XII, İstanbul, 1995.

Aydın, Mehmet Akif, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, ed. Mustafa Uzun, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1985.

_____, "Aile", *DİA*, II, İstanbul, 1989.

_____, "Çocuk", *DİA*, VIII, İstanbul, 1993.

_____, "İstidâne", *DİA*, XXIII, İstanbul, 2001.

Bakkaloğlu, M. K. Abdussamet, *Suriye’de Aile Hukuku Alanındaki Gelişmeler ve Bunlar Üzerinde Osmanlı Tesirleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, 2005.

Bardakoğlu, Ali, "Hidâne", *DİA*, XVII, İstanbul, 1998.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, c. II, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1968.

Bursalı, Osman Safa, *Osmanlı Hukuku’nda Kefâlet Sözleşmesi: İstanbul ve Galata Mahkemeleri Şer’iyye Sicillerine Göre Mala Kefâlet, 1791-1795/1206-1210*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hukuk Anabilim Dalı Kamu Hukuku Bilim Dalı, 2010.

Cin, Halil, Akgündüz, Ahmet, *Türk-İslam Hukuk Tarihi*, c. II, İstanbul: Timaş Yayınları, 1990.

Cin, Halil, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1974.

_____, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, 2. bs., Konya: Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1988.

Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1893.

Çavuşzâde, Mehmed Aziz, *Dürri’s-sükûk*, İstanbul: Dâru’t-tibâati’l-âmire, 1860.

Nafaka Kanunu, haz. Orhan Çeker, İstanbul: Ebru Yayınları, 1985.

Dalgın, Nihat, *İslam Hukukunda Boşama Yetkisi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2001.

Dürrizâde Mehmed Ârif Efendi, *Netîcetü’l-Fetâvâ maa’n-Nükûl*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1849.

Erbay, Celal, *İslam Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası (Kitâbü'n-Nafakat ve Türk Yargı Kararları ile Mukayeseli)*, 2. bs., İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998.

_____, *İslam Hukukunda Küçüklerin Himayesi (Kitâbü'n-Nafakat ve Türk Yargı Kararları ile Mukayeseli)*, 2. bs., İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998.

_____, "Nafaka", *DİA*, XXXII, İstanbul, 2006, s. 282.

Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, yay. haz. Süleyman Kaya, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009.

Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddin Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, 3. bs., Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.

Gökbilgin, M. Tayyib, *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmi*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1979.

Halebî, İbrâhim b. Muhammed b. İbrâhim, *Mülteka'l-Ebhur*, thk. Vehbi Süleyman Gâvecî, tek ciltte I-II. ciltler, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1989.

eş-Şeybânî, Ahmed b. Ömer el-Hassâf, *Kitâbü'n-nafakât*, 1. bs., thk. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî, Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1984.

Hukûk-ı Âile Kararnâmesi & Esbâb-ı Mûcibe Lâyihası, İstanbul: Matbaa-i Orhâniye, 1917.

Hüseyin, Ahmed Ferrâc, *Ahkâmü'z-zevâc fî's-şerîati'l-İslâmiyye*, Beyrut: ed-Dâru'l-Câmiyye, t.y.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşkî, *Reddû'l-muhtâr ale'd-dürri'l-muhtâr*, thk. Ahmed Abdulmevcud, Ali Muhammed Muavviz, c. V, Riyad: Dâru âlemi'l-kütüb, 2003.

_____, *el-Ukûdü'd-dürriyye fî tenkîhi'l-fetâvâ'l-Hâmidîyye*, c. I, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1821.

İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Mustafa A'zamî, 2. bs., c. I-II, Riyad: Şeriketü't-tibâti'l-Arabiyye, 1984.

- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, yay. haz. Emin Muhammed Abdülvehhâb, Muhammed es-Sadık el-Ubeydî, 2. bs., c. XIV, Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1997.
- İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrahim el-Mısırî, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*, thr. Zekeriyâ Umeyrât, c. IV, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1997.
- İpşirli, Mehmet, "Bab Mahkemesi", *DİA*, IV, İstanbul, 1991.
- Jan Reychman, Ananiasz Zajaczkowski, *Osmanlı-Türk Diplomatiği El Kitabı (Handbook of Ottoman-Turkish Diplomatics)*, İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1993.
- Kafadar, Cemal, *Kim Vâr İmiş Biz Burada Yoğ İken*, İstanbul: Metis Yayınları, 2009.
- Kal'acî, Muhammed Ravvâs, *el-Mevsûatü'l-fıkhiyyeti'l-müeyyessa*, c. II, Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2000.
- Karaman, Hayreddin, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, 13. bs., İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008.
- Kâsânî, Ebu Bekr b. Mes'ud, *Bedaiu's-Sanâi fî tertîbi's-şerâi'*, c. III, Beyrut: Daru'l-kitabi'l-Arabi, 2. bs., 1974.
- Kaya, Süleyman, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, 2007.
- _____, "Mahkeme Kayıtlarının Kılavuzu: Sakk Mecmuaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. III, sy. 5 (2005), 379-416.
- _____, "Sak", *DİA*, XXXV, İstanbul, 2008.
- Kenanoğlu, M. Macit, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2004.
- Kur'an-ı Kerim Meali*, haz. Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2004.

- Kütükoğlu, Mübahat, *Osmanlı Belgelerinin Dili: Diplomatik*, İstanbul: Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, 1994.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü*, 2. bs., c. I, İstanbul: Milî Eğitim Basımevi, 1971.
- Sami, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî*, Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1899.
- es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, thk. Habîburrahman el-A'zamî, 2. bs., c. VII, Beyrut: el-Meclisü'l-İslâmî, 1982.
- Serahsî, Ebû Bekir Muhammed bin Ahmed, *Mebûsât*, ed. Mustafa Cevat Akşit, c. V, İstanbul: Gümüşev Yayınları, 2008.
- Seydişehrî, Mahmud Esad, *Kitâb-ı Nikâh ve Talâk*, Dersaadet: Matbaa-i Hayriye, 1326.
- Uğur, Yunus, *The Otoman Court Records and the Making of Urban History with Special Reference to Mudanya Sicils (1645-1800)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.
- _____, "Şer'iyye Sicilleri", *DİA*, XXXIX, İstanbul, 2010.
- Yenişehirli Abdullah Efendi, Ebû'l-Fazl, *Behcetü'l-Fetâvâ maa'n-Nükûl*, yay. haz. Mehmed Fıkhî el-Aynî, İstanbul: Dârü't-Tıbbâtü'l-Âmire, 1849.
- Yılmaz, Ejder, *Hukuk Sözlüğü*, 9. bs., Ankara: Yetkin Yayınları, 2005.
- ez-Zebîdî, Ebu'l-Feyz Murtazâ Muhammed b. Muhammed, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, c. VII, Kâhire: el-Matbaatü'l-Hayriyye, 1888.
- Ziyâeddin, Yusuf, *Câmiu'l-envâru's-sükûk ve lâmiu'z-ziyâ li-zevi's-şükûk*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1867.